

Poučná knížka
pro
Národní gardu
o
vojenské službě.

Sestavil

Ondřej Mammert,

učetník 2ho práporu Pražské národní gardy:

Přeložil

Jan Kaška,

oud divadla českého a národní gardista, použíwaje při tom waditelských
wyrzů, jak mu je páni důstojníci sboru „Swornost“ laskawě sdělili.

W Praze, 1848.

W e wlastním skladě wydawatelowě.

(W Dlouhé třídě, u zeleného stromu, číslo 729.)

OBNOWENO W PAŘÍŽI ROKU 1984

DIALOGY

4

1984

Ladislav Hejdlánek, Socialismus včera, dnes a zítra	3
Florestan, Komentář ke stati Ladislava Hejdlánka	10
Jan Tesař, Komentář k diskusi mezi Hejdlánkem a Florestanem	12
Diskuse o vlastenectví	22
Kapitoly z dějin československé politiky:	
Petr Kvarda, Jan Tesař, Jubilejní rozprava o Edvardu Benešovi	31
Jaroslav Suk, Skrytá činnost proti totalitě	52
Jak odstranit totalitní systém:	
Jan Tesař, Třída moci totalitních systémů	65
Provždy nám sousedy Němci:	
Zápis ze schůze německých odpůrců raketového dozbrojení	75
Zelení na z koušce z politiky	82
Konec všeobecného souhlasu	83
Dopis Vlastimila Pěchoty	86
Druhý rozhovor s Heinrichem Saarem	89
Jugoslávie: NAŠA REČ	101
Aleksa Djilas: Disent a lidská práva v potitovské Jugoslávii	103
Mikrorozhovor s Aleksou Djilasem	114
Milovan Djilas o velikonoční razii proti disidentům	115
Polská diskuse:	
Marek Leszkovski, Hlavní proudy Solidarity	117
Kritické ohlasy	121
Stránka věnovaná západnímu světu:	
Aleksander Zinověv v Quinzaine Littéraire	122
Příloha pro vzdělávací kursy:	
Jan Tesař, Pokrok jako realita dějin	123

PETRU UHLOVI, JENŽ BYL DEVĚT LET VE VĚZENÍ PRO ZÁPAS ZA LIDSKÁ PRÁVA

»Z OTROCTVÍ NENÍ BEZ BOJE CESTY K SVOBODĚ«

Nekomerční svobodný tisk ve službách československé revoluce. Určeno pro čtenáře v Československu. V zahraničí není na prodej. Zájemce v Československu ať zaplatí doručovateli dobrovolný příspěvek na nezávislou ediční činnost ve výši nejméně 50 Kčs za 1 číslo. Pro potřebu kursů nezávislého vzdělávání a pro nezaměstnané zdarma.

Rídí Jan Tesař. Adresa redakce: M. George Richard
80-82 D, rue de la Roquette
F - 75 011 PARIS

SOCIALISMUS VČERA, DNES A ZÍTRA

/Převzato z domácího samizdatového občasníku KRITICKÝ SBORNÍK, ročník 83, sv. 3, a to bez vědomí jak autora, tak redakce SBORNÍKU./

/1/ Když jsem uprostřed válečných událostí, které stále víc ukazovaly, jak se nacistické tažení zpomaluje, zastavuje a hroutí, začal kriticky uvažovat o postavení, v němž je naše okleštěná země, ale také Evropa a vůbec celý svět, stala se mi prvním vodítkem četba Masarykovy Světové revoluce, vedle Čapkových Hovorů jediného Masarykova spisu, který jsem našel mezi nemnohými knížkami, jež moji rodiče vlastnili. Pochopil jsem jeho hlavní myšlenku tak, že ve válce 1914–1918 nešlo jenom o měření vojenských sil, nýbrž o světo-dějný zápas demokratických společností se společensky, hospodářsky i mravně inferiorními mocnostmi „theokratickými“, přesněji řečeno s autokratickými systémy, opírajícími svou legitimitu o údajně božské řády. Z tohoto hlediska bylo jen logické, že demokracie dosáhla vítězství; jedním z plodů tohoto vítězství byl i vznik Československé republiky, v níž jsem se narodil. Protidemokratické zaměření hitlerovců i způsob, jak se dovolávali povolnosti a božského pověření německého národa ke světovládě, mi – spolu se stále vítanějšími zprávami zejména z východních bojišť – garantovalo nutnost porážky německých armád a fašismu vůbec. Jen mne udivovalo, že sám Masaryk po skončení první světové války s ničím takovým nepočítal, ale že měl za to, že ona „světová revoluce“ představuje rozhodující a definitivní vítězství demokracie, které bude postupně dovršeno jejím rozšířením po celém světě. Zdálo se mi, že druhá světová válka je dokladem toho, že světová revoluce ještě neskončila, ale že pokračuje. Nemohl jsem také pochopit, jak vítězné demokratické mocnosti mohly připustit, aby padla taková bašta demokracie, jakou bylo ve střední Evropě Československo, jejich od-daný spojenec. Největší pochybnosti však ve mně vyvolávala skutečnost, že počáteční fáze druhé světové války odhalily neuvěřitelnou slabost západoevropských demokracií jak po stránce vnější, tak vnitřní. Demokratičtí politikové si osvojili mírový žargon, aby uchlácho-lili obavy svých spoluobčanů a aby odvedli jejich pozornost od smrtelného nebezpečí, jež ne-hrozilo už jen demokraciím, ale celému světu, tj. celému neněmeckému světu. Mnichovské mene tekel bylo radostným davům zvěstováno jako vítězství míru, kterého bylo dosaženo jednáním za velmi přijatelnou cenu svobody jednoho vlastně neznámého malého národa kdesi daleko. O to hroznější pak bylo zhroucení vojenské i politické; Anglii zachránilo před osu-dem Francie jen moře. Evropa, kde před o málo víc než dvaceti lety slavila demokracie své „definitivní“ vítězství, se náhle stala svědkem její shnilosti a jejího debaklu. Masarykova te-ze se mi dost líbila, ale historická skutečnost mne nutila provést jisté revize.

/2/ K revizím mne ovšem nutily i jiné skutečnosti. Nemohlo být pochybností o tom, že po selhání německých pokusů o dobytí Albionu a po prvních obrovských úspěších na nové frontě poté, když hitlerovské Německo přepadlo svého sovětského partnera, s nímž nedlouho předtím uzavřelo smlouvu o neútočení /a s nímž si napolovic rozdělilo polofašistic-

ké Polsko, kvůli kterému vstoupila demokratická Francie do války, ovšem jen s Německem/, se těžiště vojenského zápasu v Evropě přesunulo až do konce války na sovětskou frontu. Věděl jsem, že Masaryk měl nejvážnější výhrady proti sovětskému politickému systému i proti celé sovětské /marxistické/ ideologii. A nyní se ukazovalo, že po prvním zhroucení obrany /o němž se později nad jakékoli pochybnosti prokázalo, že bylo způsobeno téměř výhradně politickými chybami stalinského vedení/ sovětská společnost našla dostatek morálních i materiálních sil k tomu, aby nacistický vpád nejen zastavila, ale aby agresory zcela nečekanou drtivou protiofenzivou vrhla zpět. To svědčilo rovněž v neprospěch západních demokracií, které se k podobnému protiúderu vzchopily až v poslední fázi války. Bylo snad třeba Masaryka korigovat v jeho pojetí demokracie a vidět v sovětském zřízení demokracii nového, vyššího typu? O tom jsme byli přesvědčováni jak z vysílání moskevského rozhlasu za války, tak mohutnou komunistickou propagandou po jejím skončení. Velmi brzo se však stalo nad slunce jasným, že žádným podobným kompromisem nebude možno sblížit Masaryka a jeho vidění světové situace s pojetím marxistickým /přesněji stalinsko-marxistickým/. Protimasarykovská orientace našich komunistů postupovala zprvu jen opatrně, někteří kulturnější marxisté se pokoušeli větší část masarykovského odkazu zahrnout do národního dědictví /tak například ještě při stoletém výročí Masarykova narození Nejedlý proti Kopeckému/, ale tomu, kdo mohl zblízka sledovat ideové a spíše ideologické proudění blízko u pramenů, muselo být v té věci jasno už v roce 1946 a 1947. A tak bylo nutno se ponořit do studia marxistické literatury.

/3/ Brzo se však ukázalo, že v marxismu, jak je podáván z druhé a třetí ruky, ale dokonce jak jej najdeme u Lenina a Stalina, jsou četné rozpory. Tak především bylo zřejmé, že Lenin aplikoval Marxovo učení na společnost, pro kterou vůbec nebylo míněno. Celé Stalinovy Otázky leninismu jsou vlastně pokusem o ospravedlnění této skutečnosti. Marx byl kupříkladu přesvědčen, že společenské formace nikdy nezanikají dříve, dokud se nerozvinuly všechny produktivní síly, které mají k dispozici a pro které ještě dostačují, pro které jsou „zralé“, a že nové, vyšší výrobní poměry nikdy nenastupují na jejich místo, dokud se potřebné materiální podmínky nevyvíhly v lůně staré společnosti. Lenin však chtěl uskutečnit nový typ společnosti, která měla být začátkem celé nové společenské formace ve světovém měřítku, v zemi, kde se nejenom ještě nerozvinuly všechny produktivní síly, které začínala mít k dispozici, ale kde se materiální podmínky pro zrod nových, vyšších výrobních poměrů nemohly v lůně „staré společnosti“ vůbec vyvíhnout, neboť tato „stará společnost“ byla v ruských podmínkách teprve novorozencem. Marx byl přesvědčen, že si lidstvo ukládá vždy jen takové úkoly, které může vyřešit. Lenin však vytyčil před národy ruského impéria úkol, který byl podle Marxe neřešitelný, neboť podmínky jeho řešení nebyly dány, ani nebyly ještě v procesu vzniku. Marx a Engels chápali sociální revoluci jako důsledek rozporu mezi materiálními produktivními silami společnosti a mezi existujícími výrobními poměry. Leninův projekt spočíval naproti tomu na předpokladu, že v ekonomicky hluboce zaostalé společnosti bude dosaženo revoluční proměny výrobních sil tím, že se nejprve změní výrobní poměry /jejich právním výrazem jsou poměry vlastnické/. Marx s Engelsem chápali společenské vědomí jako určované společenským bytím a byli přesvědčeni, že všechny společenské a státní poměry musí být chápány jako odvozené z materiálních životních podmínek. Lenin však vsadil na to, že mocenské a ideologické prostředky jsou s to přivodit nejpronikavější přelom v roz-

voji společenských a zejména výrobních vztahů a ve svých důsledcích vyvolat revoluční proměnu výrobních sil. Marx s Engelsem byli toho názoru, že nová společenská formace povede k oslabení a zániku státu jako donucovací moci, ale Lenin a zejména pak Stalin věnovali na zesílení právě donucovací moci státu obrovské materiální i lidské prostředky /můžeme-li to tak formulovat/. Marx s Engelsem neviděli pro proletářskou revoluci jinou šanci než v rychlém vítězství na celém světě; Stalin však vypracoval podrobný program pro postup revoluce v jedné zemi a nadto v kapitalistickém obklíčení. Atd.; mohli bychom samozřejmě ještě dlouho pokračovat.

/4/ Vzato čistě teoreticky, nemohlo být pochyb o pronikavé revizi původních Marxových a Engelsových názorů a myšlenek; zároveň však nebylo možno leninskému a stalinskému marxismu upřít značnou dávku politického realismu /bohužel však i bezideového pragmatismu a v případě Stalina i bezohledného despotismu/. Protože jsem se vždycky zajímal víc o filosofickou stránku marxismu než o jeho učení ekonomické a sociálně politické, bylo pro mne daleko víc vnitřní potřebou se vyrovnat s marxismem ideově a na prvním místě filozoficky. Vůči ostatním složkám marxismu a zejména komunismu jako politického hnutí jsem si zachovával střízlivou rezervu, která někdy mohla dokonce vyvolávat dojem, že mám výhrady proti dialektickému materialismu, ale s historickým že převážně souhlasím /tak mne například ještě na fakultě hájil profesor Ludvík Svoboda proti mladickým radikálům ve svém semináři/. Ve skutečnosti tomu však bylo docela jinak. Již ve svých studentských letech, hned v první době po válce, jsem se ocitl pod silným vlivem osobnosti J. L. Hromádky, který byl de facto násoben skutečností, že jsem se filozoficky orientoval především na Emanuela Rádlovi, jehož jsem ovšem znal jenom z knih a článků. U Rádla jsem poznal, že dokonce i tváří v tvář tak reakční „revoluci“, jako byla hitlerovská, je třeba nezůstávat jen při odmítání, ale že je třeba se pokoušet pochopit, ve jménu čeho je podnikána, a odlišovat to od leckdy jen nahodilých okolností a případů, které mohou být sebevícě odporné a odstrašující. Na to mi dobře navazovaly Hromádkovy výzvy, abychom se nenechali strhnout odmítáním jednotlivých přehmatů a vedlejších produktů revoluce, ale hleděli k rozhodující dějinné dimenzi toho, co se děje vcelku. Hromádka byl vynikajícím znalcem Masaryka a dovedl o něm promluvit stejně tak vřele a s celoživotním vřelým zaujetím, jako kriticky a v distanci od toho, v čem se podle jeho přesvědčení mýlil. Jeho hlavní tezí bylo, že světová revoluce ještě zdaleka neskončila a že sesun půdy stále ještě pokračuje. Západní měšťanská společnost je nemocná a nemá dost sil ani prostředků nezbytných k tomu, aby si udržela svou pozici a svou dosavadní dějinnou roli. Zvláště Evropa je u konce jedné dějinné epochy a už nikdy nebude mít ve světě to mocenské postavení, které měla v minulosti. Starý svět se hroutí a buržoasie už nemá sil jak rozkladu čelit. Proto je nutno se orientovat na novou dějinnou sílu, na socialismus a socialistickou světovou soustavu. Círky a křesťané příliš spojovali svou existenci i svou budoucnost s měšťáckou společností /tak jako katolictví kdysi s feudalismem/. Ateistický náter nových společenských pořádků nás nesmí mást, protože je převážně důsledkem našich vlastních chyb a selhání. Musíme nějakou tu kritiku a nějaké ty ústrky snést a přezít; však se v budoucnosti ukáže, že nestačí vystavět jen novou společenskou budovu, a přivést do ní zase jen toho starého člověka. Na tom bude hlavně záležet, jaký člověk bude v nové společnosti bydlet a žít. A právě tu bude pro nás křesťany nová příležitost, ale bude to i náš velký úkol. Zajisté nebudeme před různými poklesky a přehmaty zavírat oči, ale

nesmíme jim ani připisovat větší důležitost, než jakou skutečně mají. Za společenských převratů se vždycky zvedne kal ode dna, ale špína a kal nejsou podstatou revoluce. Je třeba vyčkat, až se kal opět usadí, a pak se dát znovu do práce na člověku. Do té doby je třeba konstruktivně pomáhat všude tam, kde je naší pomocí zapotřebí a kde je od nás očekávána.

/5/ Zpětně vidíme všechny chyby a všechna nebezpečí této argumentace; ale tehdy pro nás zněla přesvědčivě. Po Únoru jsme sice nebyli vývojem událostí nadšeni, ale chtěli jsme věřit, že otřesné formy vyvlastňování, násilné združstevňování, politické monstrprocesy a tisíce drobných politických procesů jsou nesený kalnou vlnou, která brzo opadne. Ale po Stalinově smrti a po XX. sjezdu, který vzbuzoval naděje, ke skutečné nápravě křivd nedošlo, anebo jen méně než polovičatě. Pozvolna však se prosazovaly liberalizační a demokratické tendence a život byl přece jen postupně uvolňován. Také marxistické myšlení se začalo, a velmi záhy, obrozovat. Sledovali jsme diskuse /například v Literárních novinách/ s velkým zaujetím. Pod silnou vrstvou vulgarizace se dařilo odkrýt živé prameny Marxova myšlenského dědictví. Sami marxisté začali Marxe znovu objevovat a odkryli myšlenkové bohatství v pracích jeho mládí. Všichni jsme znovu a lépe četli Rukopisy a prodírali jsme se v NDR vydaným tlustopisem Grundrisse, který byl teprve po řadě let přeložen do češtiny /a dnes jej zase už nikdo nečte/. Byl objeven Hegel, bez něhož zůstává Marx nesrozumitelný. A v literatuře se začala objevovat nejen nová jména, ale také skutečně dobré věci. To odvádělo naši pozornost k nadějným stránkám společenského vývoje. Zapomínali jsme trochu na vězněné a prožívali jsme pak vnitřní otřes při setkání s nimi po jejich neslavném propuštění. Také bývalí živnostníci a rolníci už zapomínali, anebo jim rány alespoň už tolik nepálily. Společnost sbírala síly k obrodě. Pod stranickým vedením pracovaly celé týmy na ekonomických a politických reformách. Lidé začali více vydělávat, zvýšila se životní úroveň. Stačilo zlepšit řízení, najít vzdělanější a rozumněji uvažující vedoucí kádry – a dovední lidé rychle našli možnost uplatnění. Zdálo se, že se před společností otvírá nová perspektiva. Po dvaceti letech se zase vkrádala do lidských srdcí naděje, tolikrát zraněná. Dobře se pamatuji, jak v létě 1968 mi jeden pozoruhodný intelektuál s patosem vykládal, jak stojíme na začátku velkých událostí a jak jsme v současné chvíli nadějí pro celý svět, pro Východ i pro Západ.

/6/ Nesdílel jsem tento optimismus. Nikoliv proto, že bych stál stranou, ale spíš proto, že jsem viděl konečně zblízka /relativně zblízka/ skutečný stav, tj. hlubokou nepřipravenost těch, kteří měli v rukou moc a otěže reformy. Nahlédl jsem pod povrch řečnických výkonů a efektních gest politiků. Viděl jsem mnoho kariérismu, ale také dost opravdovosti a přesvědčení. Jedno však bylo zřejmé: chyběli státníci, chyběli vskutku velcí reformátoři, chyběly ideje. Proč tomu tak bylo? Myslím, že by bylo příliš povrchní, kdybychom to chtěli svést na prosté liské selhání /které ovšem také nepochybně hrálo svou roli/. Rozhodující chybu musíme hledat jinde; je to táž chyba, která vedla k drsnému rozbití našich nadějí /ať jakkoli napojených iluzemi/, a táž chyba, která se nad každou pochybnost vyjevuje zase v docela nové podobě dnes. A tato základní chyba je po mém soudu bytostně spjata s otázkou politických, ekonomických a vůbec sociálních perspektiv socialismu. Tato otázka zůstává dodnes nerozřešena; nikdo není schopen na ni uspokojivě odpovědět. A protože v té věci zůstává nejasno, jsou ve zřejmé krizi všechna socialistická hnutí a socialistické i komunistické strany.

/7/ Soudobý socialismus se ocitl v hluboké krizi. Původní idea socialismu byla v podstatě domyšlením demokratických principů do důsledků, které ukázaly mj. program hospodářského liberalismu jako demokraticky neudržitelný. Nesouhlasím s Masarykem, že legitimní je pouze sociální otázka. Dnes vidíme, jak všechny vyspělé kapitalistické země mají svou sociální otázku jakž takž vyřešenu; srovnáme-li hospodářskou krizi třicátých let /s celou její tragédií nezaměstnanosti/ s krizí /a nezaměstnaností/ dnešní, je nápadné, jak pokročilo právě řešení sociální otázky. Ale všichni vidíme, že sociální otázka tím vskutku vyřešena není, alespoň v tom smyslu ne, jaký vyplývá z klasických demokratických principů, aplikovaných na oblast sociální a hospodářskou. Nelze popřít, že rozsáhlé sociální programy značně zlepšily životní úroveň a také životní perspektivy nejchudších vrstev /v poslední době vidíme ovšem, jak například Reagenova administrativa mnohé sociální i kulturní programy odbourává/. Některé západoevropské /či spíše severoevropské/ socialistické strany proměnily dokonce stát v jakéhosi pečovatele o občany, což je někdy i právem kritizováno, protože to občany nežádoucím způsobem změkčuje. Ale jedna věc je příznačná: všude, kde se k vládě dostávají socialistické strany, prosazující sociální programy, se ukazují poruchy v produktivitě, ekonomice a financích. Sociální programy zmírňují nejtvrďší důsledky kapitalistického systému, ale nelikvidují jej a zejména jej nenahrazují ničím lepším, progresivnějším, efektivnějším. Absolutní zbídačování mas se nekoná, ale nejslabší sociální vrstvy se mohou podílet v jisté míře na obecném blahobytu jen proto, aby mohly být „uklidněny“. Vlastním motivem jsou obavy, nikoli nějaký nový princip. Přispělo to zajisté k znovuzískání jisté sociální stability, a oddálilo to nezbytné hlubší reformy, k nimž však přece nakonec bude muset dojít. K „třídnímu smíru“ zůstává totiž stále daleko: není v dohledu.

/8/ Hluboká krize, o níž byla řeč, však není způsobena touto situací kapitalistických zemí, která vlastně není ničím novým; staré rány a trhliny zůstávají a jsou „hojeny“ jen povrchně, jen ve svých dramatičtějších vnějších projevech /i to ovšem musí být s respektem uznáno/, nikoliv tedy „kauzálně“. Mnohem významnější skutečností je očividný rozpad nadějí vkládaných do tzv. prvního socialistického státu na světě a do dějinného významu bloku socialistických států. V duchu vskutku byzantské tradice se oficiálně mluví o „rozvinuté socialistické společnosti“ a o „reálném socialismu“, což je v naprostém rozporu jak se skutečností, tak zejména s představami Marxovými a Engelsovými. Leccos lze pochopit z dějinných předpokladů staré ruské společnosti a carského státu; ale to může platit v interpretaci, ve skutečných dějinách to nic neváží. Místo výstavby nové socialistické společnosti a jejích vnitřních struktur, které měly rozporný kapitalistický systém rychle nechat klopýtat za sebou /jako to provedli kapitalisté s feudály/, byly obrovské prostředky promarněny na budování státu a jeho vnitřních i vnějších represivních sil, a to vše za cenu bídy a strádání pro obyvatelstvo. Z carského Ruska, o němž se /právem/ říkalo, že to je obr na hliněných nohou, se stala jedna ze dvou supervelmocí. Už na přelomu padesátých a šedesátých let měl Sovětský svaz k dispozici jaderný arzenál, schopný likvidovat všechny vyšší život dokonce hned na několika zeměkouřích. Ve vývozu zbraní do třetího světa je Sovětský svaz na druhém místě, ale obiloviny dováží a na vnitřním trhu je stále citelnější nedostatek potravin. Docela ve stylu staré carské politiky zůstává nezbytná restrukturační společnost v podstatě neřešena, ale v poslední válce a po ní dosaženého světového mocenského postavení využívají vedoucí sovětské politiky k rozšiřování územnímu i sfér vlivu. Jako jediná z vítězných

mocností získal ve druhé světové válce Sovětský svaz obrovské území /hlavně v Evropě, ale je charakteristické, že dodnes drží ve svých rukou Kurilské ostrovy, ačkoliv po celou válku dodržoval vůči Japonsku smlouvu o neútočení, a když po skončení války v Evropě Japonsko napadlo, bojoval s japonskými vojsky jen velmi krátce/. Třicet osm let po válce jsou sovětská vojska rozmístěna v tzv. spřátelených socialistických zemích, kde zajišťují sovětskou hegemonii nejenom prostou přítomností, ale někdy krvavými, někdy nekrvavými vojenskými zákroky anebo hrozbou takových zákroků. Společenský, hospodářský ani kulturní vývoj nejen okrajových sovětských republik, ale i spřátelených socialistických států neprobíhá spontánně a organicky, ale pod trvalým přímým i nepřímým tlakem Moskvy. V posledních desetiletích je mnoho úsilí i prostředků věnováno na rozšiřování sfér vlivu nejen v Asii, ale i v Americe a Africe, necháme-li stranou záplavu nejrůznějších družic. I když téma zůstává nevyčerpáno, je zřejmé, že před programem socializace společnosti, jak ji chápali Marx s Engelsem, byla dána jednoznačná přednost programu vybudování světového impéria.

/9/ Mně však nejde především o politickou stránku a politické důsledky tohoto vývoje, nýbrž o jeho souvislost s vývojem ekonomickým. Za 65 let, uplynulých od Říjnové revoluce, předstihla sovětská technika techniku kapitalistickou pouze v jednom významném oboru, totiž ve výrobě raket, která zatím ovšem není schopna přinášet pozitivní ekonomické výsledky. V jediném druhém oboru dostihla Spojené státy, totiž ve výrobě jaderných zbraní /i když jistě pochybnosti zůstávají v případě zbraní neutronových/, ale ani zde nemůže být zatím řeči o nových výrobních silách. Ve výstavbě jaderných elektráren socialistický blok zatím značně zaostává. Naproti tomu se má všeobecně zato, že se jednou z nejdůležitějších výrobních sil stává nasazení počítačů, mikroprocesorů atd. do nejrůznějších oblastí společenského i soukromého života /termín „výrobní síla“ tu zřejmě začíná být předimenzován/. Modelovat a na modelech racionalizovat lze nejen výrobní postupy, ale i složité vzájemné působení ekonomického vývoje a nevýrobních společensky významných oblastí /a dokonce i vývoj našeho Vesmíru/. V tomto oboru a hlavně v jeho aplikaci zaostávají socialistické společnosti povážlivým způsobem. Velké procento neracionálnosti na všech úrovních rozhodování a řízení už dávno představuje závažné memento, kterého si však jen tu a tam někdo všimne, ale zpravidla bez jakéhokoliv efektu v praxi. Opožděným, nedůsledným a velmi často zcela neodborným užíváním právě nejmodernějších prostředků se opožďují a zaostávají praktické zkušenosti, které jsou považovány v marxismu za významnou složku výrobních sil.

/10/ Výsledky našich úvah jsou zřejmé. Pokud přijmeme Marxovu a Engelsovu koncepci socialismu, pak musíme připustit, že ani v Sovětském svazu, ani v jiné socialistické zemi nenastoupily žádné nové, vyšší výrobní poměry na místo kapitalistických; pokud k nějakým změnám /jak ukazují poměry vlastnické/ došlo, dosavadní vývoj prokázal, že nejsou progresivní ve srovnání s metodami kapitalistickými. A naopak pokud jde o kapitalistický systém, je zřejmé, že ještě nerozvinul všechny své produktivní síly, že je naopak schopen vyvinout i produktivní síly nové, a uplatnit je. Pokud bychom odhadovali, že zavedení větší racionality do rozhodování a řízení na základě modelování situací a vývojových trendů v počítačích nutně povede k takovým analýzám společenského systému, které si dříve nebo později hluboké strukturální změny vynutí, všechno nasvědčuje tomu, že větší vývojovou dynamiku vykazují země kapitalistické /a po této stránce spíš evropské a japonské než Spojené státy/. Tu stojíme před otázkou, proč tomu tak je a proč nedokáže systém „reálného socia-

lismu" využít možností, které se tu nabízejí, pohotověji a méně křivolace, než jak tomu bývá v hluboce rozporném systému kapitalistickém.

/11/ Vysvětlujících odpovědí už bylo formulováno mnoho. Uvádí se občanská válka a potom válka s německými armádami. Ale občanská válka byla důsledkem revoluce a revoluce měla prokázat svou oprávněnost právě vyšší efektivností své ekonomiky; k tomu nedošlo. Válka stála Sovětský svaz nepochybně obrovské oběti, ale objektivní pohled nás poučí, že Sovětský svaz vyhranou válkou mnoho získal nejen morálně a politicky, ale také ekonomicky, neboť jak jinak by se mohl po tak vyčerpávajícím boji stát druhou nejmocnější zemí na naší planetě? Jestliže se neprojeví důsledky těchto zisků také na vnitřním trhu a ve spotřebě občanů, musí nést odpovědnost politika. A tady se zase uvádějí historické argumenty, především zatíženost Sovětského svazu takřka všemi břemeny, jež byla důsledkem samoděržaví. Proč však vedoucí sovětsští politikové vláčejí všechna tato břemena ještě 65 let po revoluci, a proč je dokonce ještě v nejednom směru zvětšují? Ale ať už jsou příčiny odhalovány tady nebo jinde, jisté je jedno: že sovětský politický systém představuje asi největší brzdu a přímo překážku dynamického ekonomického rozvoje jak svazových republik, tak tzv. satelitních států. To ostatně věděl už Engels, když v jednom z dopisů /Konrádu Schmidtovi z 27. 10. 1890/ psal o tom, jak politická moc může ekonomický vývoj velmi poškodit a způsobit ohromné mrhání silami a materiálem, když mu určité správné směry vývoje odřízne a jiné, nesprávné, předepíše. Podle Engelse může být zpětné působení státní moci na ekonomický vývoj trojího druhu, buď jde týmž směrem a urychluje vývoj, nebo jde proti — „a pak v dnešní době u každého velkého národa dříve nebo později ztroskotá“ —, anebo konečně může některé směry odříznout a jiné předepsat, a to se nakonec redukuje na jeden z předchozích případů. Bylo by tedy nasnadě z toho, co jsme shrnuli, odvodit, že v reálném socialismu působí státní moc nepříznivě na ekonomický vývoj. Odtud také známá teze, že ekonomické reformy bez reforem politických nemají naději na žádný úspěch.

/12/ Základní problém spočívá ovšem v tom, kam vlastně směřuje ekonomický vývoj? A jak to vlastně souvisí se socialismem? Představuje socialismus příští společensko-ekonomickou formaci, která má vystřídat kapitalismus, jako vystřídal kapitalismus společnost feudální? Které však jsou ty rozhodující výrobní síly, které se dostávají do rozporu s kapitalistickými výrobními poměry v reálném socialismu? Jsou to výrobní síly v obou případech tytéž? Který systém se s nimi bude umět lépe vyrovnat? Kde je dnes to místo, kde dochází k materiálnímu převratu v hospodářských výrobních podmínkách, jak o tom psal Marx? Dochází k něčemu takovému v našich podmínkách, anebo má krize našeho hospodářství /a jak víme, krize celého hospodářství bloku/ docela jiný charakter a daleko prozaičtější příčiny?

/13/ Pokud vím, žádný seriózní ekonom by se nevyjadřoval způsobem, kterého jsem tu použil, i když se třeba považuje za marxistu. Dal jsem oživit nejen starým formulacím, ale trochu i atmosféře diskusí, které už odnesl čas. Neučinil jsem tak bez vážného úmyslu. Komunisté ovládli nejenom ekonomii, ale celý život této země ve jménu marxismu. Nedemokratické metody, jimiž toho dosáhli, měly být ospravedlněny dějinami. Dějiny však zatím vůbec nevypadají na to, že by chtěly jejich počínání nějak ospravedlnovat. Samy ideje budování socialistického způsobu života jsou otřeseny. A když jsem trochu vzpomínal a připomněl, jak mne a mé přátele profesor Hromádka vyzýval k tomu, abychom hleděli k rozho-

dující dějinné dimenzi toho, co se děje vcelku a čeho nejenom jsme svědky, ale čeho můžeme a máme být i aktéry, chtěl bych připomenout odpovědnost těch, kdo tehdy a ještě dlouho potom skutečně byli /v rámci svých možností/ aktéry toho údajně světodějného procesu a které chtěl Hromádka a které jsme chtěli i my, Hromádkou inspirováni, chápat v tom nejpozitivnějším a ideovém, v tom, co je vposledu vedlo k tomu, že pracovali pro vybudování nové společnosti právě tím a ne jiným způsobem, jakým pracovali. Víme, čemu ti nejlepší z nich věřili tenkrát, ale nevíme, čemu věří dnes. Marxisté, kteří si zachovali hluboké osobní přesvědčení, se dnes v oficiálních strukturách takřka nenajdou; většinou byli smeteni vlnou posrpnové reakce. Ale vždyť přece žijí! Jak vidí dnes svůj život a naši společnou budoucnost? Co jim zůstalo z jejich dřívějšího přesvědčení? V čem se považují dosud za marxisty? Co drží a čeho se vzdali?

/14/ Klást otázky druhým je někdy snadnější, než je klást sobě. Nejenom v minulosti, ale i dnes se považují za socialistu. Mám za to, že socialismus je víc než pouhé sociální porozumění a odpovědnost vůči sociálně slabým /ale jak málo je dnes i této prosté odpovědnosti!/. Nemyslím si, že socialismus je nějaký nový společenský systém, nová společensko-ekonomická formace; v tom se liším od marxistů /i od některých jiných socialistů/. Po mém soudu jde o dovršení, dobudování demokratické společnosti. Ale co znamená hospodářská svoboda pro všechny? Jak můžeme neutopicky chápat hospodářskou rovnost všech? A čím může být bratrství všech bez planého moralizování? To vyžaduje také nějaké projekty, a nepochybně velkolepé projekty. Jak lze zajistit, aby jejich realizace na nás opět nepadla jako kámen? Jak je udržet v mezích vskutku lidských dimenzí? Najdeme konečně cestu? Najdeme alespoň výhled, který by nebyl pouhou iluzí? A budeme schopni se o tom domluvit?

/1982/

*

KOMENTÁŘ KE STATI L. HEJDÁNKA SOCIALISMUS VČERA, DNES A ZÍTRA

/Převzato z domácího samizdatového občasníku KRITICKÝ SBORNÍK, ročník 83, sv. 3, a to bez vědomí jak autora, tak redakce SBORNÍKU./

/1/ „Neuvěřitelná slabost západoevropských demokracií . . .” Má-li to platit jako argument, pak je řešením s í l a /≠ opak slabosti/. To se ovšem dostáváme na velmi kluzký a tenký led, protože jaký smysl má potom poznámka o „mravní inferioritě” theokratických mocností? Není matoucí už slovní spojení „společensky, hospodářsky i mravně inferiorní”? Co opravňuje tuto souřadnost? Cožpak nevíme o společensky a hospodářsky úspěšných, ale mravně inferiorních mocipánech? Dále: osvojili si snad tehdy v š i c h n i demokratičtí politikové mírový žargon? Víme přece, že tomu tak nebylo. Proč je tedy všechny házet do jednoho pytle? Výtka platí především používání matoucího a nediferencovaného pojmu slabost.

/2/ „Polofašistické Polsko“, kvůli kterému vstoupila Francie do války, bylo polofašistické co do svého vedení; demokratické síly v něm byly přesto živé a v celku bylo desetkrát demokratičtější než jeho sousedé, kteří je napadli. A nebyl vstup Francie do války t a k é dílem probouzející se demokratické solidarity /v případě Mnichova uspané/?

O zhroucení sovětské obrany se „nad jakékoli pochybnosti prokázalo, že bylo způsobeno téměř výhradně politickými chybami stalinského vedení“ . . . Přitom prý našla „sovětská společnost dostatek morálních i materiálních sil, aby nacistický vpád nejen zastavila, ale aby agresory nečekanou drtivou protiofenzívou vrhla zpět“ . . . Cožpak však nevíme, jak tomu vskutku bylo? I kdybychom nechali stranou materiální pomoc Západu, nebyly to zase ty stalinské způsoby vedení války /jen dva příklady: tresty za zajetí, pistole v ruku důstojníků, mřící na vlastní lidi při útocích/ spolu s částečným uvolněním kulturního a náboženského útlaku, jež vedly k t é s í l e , která pro tak mnohé nebyla než zvolením smrti na frontě před pomalým hnitím v lágrech?

/3/ Vylíčení rozdílů /a rozporů/ mezi Marxem spolu s Engelsem na jedné straně a Leninem spolu se Stalinem na straně druhé je plastické a cenné. Zvláštní však je, že Marx a Engels nejsou přitom nijak zpochybněni, berou se jako dále nediskutované východisko leninskostalinských úchylek. Je třeba to podotknout proto, že je to charakteristické pro celou úvahu a přispívá to k nejasnostem všech dalších tvrzení.

/4/ Čím se liší Hromádkovo rozhodnutí „orientovat se na novou dějinnou sílu“ od rozhodnutí Emanuela Moravce /Yestera z Peroutkovy Přítomnosti/ orientovat se po pádu československé demokracie na spolupráci s nacisty?

/5/ Jistě je dobré vidět aspoň zpětně „všechny chyby a všechna nebezpečí“ Hromádkovy argumentace, byť by si bylo přát méně opisné formulace . . . Mnozí to neviděli až zpětně a ovšem za to zaplatili . . . Netočíme se tu stále v konfuzi pravdy se silou – při absenci principiálního náhledu nelegitimity pouhé síly, i kdyby přinášela spoustu zdánlivých výhod? „Kalné vlně“ se nemá přitakávat nikdy, ani dočasně. Hromádka /a jiní před ním i po něm/ neviděli pro stromy les – pro krásné fráze a dílčí sociální a osobní satisfakce utlačených vrstev a jednotlivců neviděli fenomén totalitarismu, jehož narůstání a upevňování /a ne zápas demokracie s theokracií/ je centrálním problémem dvacátého století. Tzv. obrozování marxismu bylo v podstatě jen novou maskou totalitárního konceptu, která zastírala kritický pohled strážlivějších marxistů i zastrašených a unavených demokratů.

/6/ Toto je zásadní odstavec. Otázka je jasně položena – až překvapivě ostře po předchozích nejasnostech – a žádá vskutku jednoznačnou odpověď.

/7/ V tomto odstavci je naopak nejasností až příliš mnoho. Snad každá věta by zasloužila vlastní komentář. Sumárně budiž řečeno aspoň toto: ukázal-li se program hospodářského liberalismu demokraticky neudržitelný, jak z toho plyne nutnost likvidace kapitalismu? Hospodářským liberalismem rozumíme zásadní neinterventování do ekonomické sféry . . . To dneska drží málokdo. Proč by ale zavržení hospodářského liberalismu měla znamenat zrušení tržního hospodářství /vulgo kapitalismu/ ? Tržní hospodářství plus intervencionismus zdola /například odbory/ i shora /státní aparát/ je přece už dlouho něčím běžným . . . Ale co je přitom nejdůležitější: může dlouhodobě fungovat jen ve společnosti, která si udrží demokratickou strukturu, tzn. ve společnosti, která neuznává lidská práva jen na papíře, ale kde jsou trvale opatrovaným motivem celého života.

„Třídni smír“ je možná v nedohlednu, ale je to takové mínus, pamatujeme-li na trvale konfliktní povahu celé ekonomické sféry? Tvořivá společnost se sotva kdy bude podobat hřbitovnímu míru . . .

/8/ /9/ Popis „reálného socialismu“, obsažený v těchto odstavcích, se zdá výstižný.

/10/ /11/ Zde se znovu – jen jinými slovy – objevuje principiální otázka z odstavce /6/.

/12/ Opět tatáž otázka, formulovaná tentokrát marxistickým slovníkem.

/13/ Zde se připravují adresné otázky reformním komunistům. Především otázka, čemu dnes věří . . . A tady se těžko nemarxista zbaví vnucující se protiotázky: je to tak důležité, čemu to dříve „věřící“ věří nebo nevěří dnes? Není osudné právě to, že má v ekonomické problematice rozhodovat ta či ona „víra“? Pro toho, kdo hledá stále nové – „nový princip“, viz odstavec /7/ – se bude samozřejmě každá hlubší otázka klást jako otázka víry. Nejde-li však „především o politickou stránku a politické důsledky tohoto vývoje, nýbrž o jeho souvislost s vývojem ekonomickým“ /viz odstavec /9/ /, pak by snad bylo na místě si přiznat, že ne vše nové musí být nutně lepší, a bez postulování nových věr se vrátit k tomu vysmívanému tržnímu hospodářství s jeho dnes už zaintegrovaným sociálním reformismem, protože fakticky nic lepšího nemáme.

/14/ V závěrečném odstavci přes všechnen patos formulací /„ale i dnes se považují za socialistu“, „bratrství všech bez planého moralizování“, „to vyžaduje také nějaké projekty, a nepochybně velkolepé projekty“/ se ostří tlumí. Tak už tomu právě u takových formulací bývá. Proto je snad lépe se jim vyhnout. Také z toho důvodu, že se k nim nedá nic věcného dodat.

FLORESTAN

*

KOMENTÁŘ K DISKUSI MEZI HEJDÁNKEM A FLORESTANEM

Tuto diskusi a kvůli ní nutné fair zveřejnění obou předchozích elaborátů zvolil jsem proto, že nad jiné zřetelněji obráží katastrofální stav české politické filozofie, který je mnohem fundamentálnějším průserem než přítomnost sovětských posádek v zemi.

Hejdánek zvolil číslované teze bezmála jak Luther ve Wittenberku, a Florestan žádá věcnost, diskvalifikuje Hejdánka pro její nedostatek a mezi řádky naznačuje, že tu by snad mohlo začínat východisko ke kultivaci našich debat. Nuže, budu to respektovat a začnu svým seznamem zcela věcných poznámek k Florestanovi i k Hejdánkovi, pokud tyto pominul Florestan; jenomže si vůbec nemyslím, že by jádro pudla bylo jen v očíslovaných dílčích připomínkách k jednotlivým zastavením na okružní cestě politického modlitebnictví, jak ji absolvují oba moji partneři, a nejen oni. Což vyjádřím v závěru.

Ad Florestan 2/, odstavec 2: Podstatnou příčinou vítězství Stalinova /odpovídám v rozsahu otázky vzneseném Florestanem!!/ je ten fakt, že v totální válce mezi dvěma totalitními systémy se jako základní cíl války ze strany nacistického Německa, a to cíl intenzívně realizovaný již v samém průběhu války, prosadilo „snížení biologického potenciálu slovanského obyvatelstva“, tedy fyzické vyhlazování zejména Rusů, Ukrajinců, Bělorusů

a Poláků. /Mimoходом, realizace této politiky již v době války a proti základním ekonomickým hlediskům jejího vedení je jeden z nejvýznamnějších dokladů váhy mimoekonomických faktorů v dějinách. I když to mnohé marxisty strašně překvapuje, nedá se nic dělat, musí připustit, že Hitler a Himmler nemysleli v marxistických kategoriích. Konec poznámky mimoходом./ Prosazování tohoto cíle v obsazeném území SSSR /tj. v rozsahu celého národního území několika velkých národů a podstatné části i národního území ruského/ vyvolalo nelítostnou občanskou válku, třetí občanskou válku v Rusku po bolševické revoluci. V ní se střetávalo množství proudů a stran, avšak odehrávala se současně v konfliktu /totálním konfliktu!/ dvou stran celkové války. Zbytek světa, například Roosevelt nebo Churchill, nevytvořili žádnou třetí válečnou sílu na sovětském území – například, řekněme, preventivním obsazením Zakavkazí v zájmu jeho záchrany před Hitlerem a potom dirigováním masové pomoci, řekněme, ukrajinským partyzánům současně protinacistickým i protistalinistickým. Nebylo to totiž v jejich zájmu ani strategickém ani kapitalistickém hmotném, proto je vskutku sama ta představa absurdní: napomohli tedy k vytvoření situace dilematu; a tato situace rozdrtila demokratické, národní, také socialistické směry účastníci se této třetí ruské občanské války, donutila autentické národní politické síly, aby se rozestoupily do dvou front, prostalinské a pronacistické, způsobila vítězství stalinismu /též politické vítězství a též v „místním“ měřítku jednoho každého národa/ a naopak, hlubokou politickou kompromitaci všech sil protisovětských. Toto je tedy příčinou nejen strašné porážky nacistů na východní frontě, ale také vskutku slavného vítězství Stalina. Je to však také východiskem následujícího politického vývoje SSSR nejméně na celou jednu poválečnou generaci. Nevím, proč tomu nikdo nerozumí, když věc je tak velice markantní a tak velice jednoduchá.

Ad 2/, Hejdánek: Formulace o „politických chybách stalinského vedení“, které prý bylo téměř výhradní příčinou zhroucení sovětské obrany, je nejasná. Může být totiž vykládána ve smyslu Chruščovově, tj. jakožto výtka Stalinovi, že neučinil náležitá opatření k obraně státu. Považuje-li se pak za podstatnou příčinu sám fakt jeho tyranie, pak nevím, proč je volena tak decentní formulace o „politických chybách“. Jak vidno, understatement nebývá nejlepší metodou poctivé diskuse. Navrhuji proto oběma diskusním partnerům, abychom se shodli na mé jednoduché formulaci, že podstatnou příčinou onoho zhroucení bylo, že Hitlerova vojska byla původně sovětským obyvatelstvem, zprimitivizovaným totalitarismem, chápána jako osvoboditelská. /Dodávám, že nemusíme pochybovat, že v sovětské Střední Asii by byl jako osvoboditel zpočátku přijímán i Chomejní./

Teprve po konfrontaci celých národů evropského „Ruska“ s nacistickou okupační mocí nastal vývoj charakterizovaný v předchozí poznámce. První i druhé bylo zapláceno milióny mrtvol.

Ad 2/, Hejdánek + Florestan: Mravní slabost Francie, o níž píše Hejdánek, je faktem. Francie však ještě není Evropa – nebo jí je pouze v pohledu francouzských namyšlenců a pucovatelů klik ve francouzských kabinetech, kteří se stali státními, vojenskými a také katedrovými hodnostáři v Československu. Hejdánkovy formulace vznesené na Nizozemce, Lucemburčany, Nory jsou zkrátka urážkou. NA NIŽ MÁ NEJMENŠÍ PRAVO ČECHO-SLOVÁK! Dále, Británii nezachránilo moře, nýbrž houževnatost a mravní síla britského občana. /Tyto moje věcné opravy nejsou hnidopištvím ani jen mou osobní obrovskou

alergií proti každému z mých rodáků, kdo v souvislosti s totálním mravním selháním Československa 1938 cokoli vyčítá komukoli jinému. Směřuji k tvrzení, že obraz války a poměr sil v Evropě nebyl zdaleka takový, aby si kategoricky vyžadoval Churchillovu podporu Stalini a a priori vylučoval jakoukoli diferencovanou hru, jejíž teoretickou možnost jsem nadhodil ve své první poznámce. Churchill a Roosevelt však podpořili Stalina v zájmu své koncepcce „udržení stability“ poválečného světa; ze stejných důvodů nechali padnout všechna lidová povstání například v Itálii, ve Vercorsu atd. Také ve Varšavě přece!

Ad 4/, Florestan: /Vycházím vstříc snaze o věcnost a odpovídám nejprve na zformulovanou otázku; upozorňuji napřed, že je to špatná otázka/. J. L. Hromádka se liší – v rozsahu otázky formulované Florestanem – od Emanuela Moravce tím, že se neorientoval na „novou dějinnou sílu“ teprve po pádu československé demokracie, jak to Florestan do otázky podstrkuje. Právě v tom je podstata k pochopení velice důležitého proudu v československém duchovním kontextu a velice významné vnitřní síly moderních československých dějin vůbec. Kdo si to neuvědomuje, nemůže je pochopit – ať tento proud a jeho činy hodnotí jakkoli. – Dále, pokročeno nad Florestanem požadovanou odpověď k jeho představě, která ho k dané formulaci vedla: Hromádkův krok se od Moravcova liší také tím zásadním, čím se liší ve své ideologii stalinismus od nacismu. Nemluvím tu o nějakém pistolníkovi či žalářníkovi, z jehož hlediska se to neliší vůbec; Hromádka je muž idejí, a co se týče Moravce, vybral si ho ke srovnání Florestan máje tu zřejmě na mysli tu nikoli nejvýznamnější část Moravcovy osobnosti a aktivity věnovanou idejím v jejich utilitárním upotřebení, tj. jeho pronacistické propagandě: Zatímco totiž idea nacistického hnutí je proklamována, systematicky a ve všech důsledcích vybudována na antihumanismu a s neobyčejnou důsledností neguje všechny historické projevy humanismu /křesťanství, demokracie, lidská práva/, stalinismus a komunistické hnutí jako jeho politická organizace jsou založeny na výchozím /případně demagogicky chápaném/ přihlížení se k nim, a poté ovšem na jejich dezinterpretaci. Z tohoto faktu je možno činit si alibi, jak to činí exkomunisté a eurokomunisté, jimž se nechce dát si dlaně z očí tváří v tvář hroznému spoluvině; a je možno zlobně ho ironizovat, jak činí jejich političtí odpůrci tímto postupem popuzení. Ale není možno ho ignorovat, protože to by znamenalo znemožnit si pochopení důležitých skutečností duchovního a politického života celého světa, nejen sovětského, ještě na dlouhá desetiletí dopředu: nacismus se nevytratil jenom v důsledku totální vojenské porážky Německa, a komunismus /v různých variantách/ bude ještě nadelouho významným politickým proudem nikoli proto, že by byl od základu antihumaní, nýbrž právě v důsledku zmíněné dezinterpretace humanistických ideálů, kterou provádí.

Konečně, ještě dále za věnou otázku Florestanovu: V kontextu, kdy se mnozí zaklínají svými dobrými úmysly, odmítající přiznat, že se jimi podíleli na cestě do pekel, se dá lehko pochopit důraz na důsledky a averze k motivům. Ale kdyby na této zásadě měl být postaven dějepis, a zvláště dnes úsilí o pochopení historické cesty našeho státu, potom běda jak dějepisu, tak státu.

Ad 6/ Hejdánek + Florestan. Toto je katastrofa, pánové. Její podstata je ve směšování reálného historického dění s duchovním zápasem, jenž vzrušuje století. Záměna, jíž se zde oba dopouštíte, je východiskem katastrofálních nedorozumění zdaleka nejen této diskuse.

Dějiny vůbec nejsou terénem, na němž by si jednotlivé duchovní proudy zkoušely svou „sílu“ jak zbrojařské koncerty či velmoci v nějaké místní válce.

Avšak věcně, ve stylu Florestanově: Příčinou krachu dubčekismu a příčinou naší porážky v roce 1968/69 není filozofická ubohost Akčního programu KSČ, Dvou tisíc slov nebo jiného dobového blábolu, nýbrž souhrn konkrétních historických okolností a daného poměru sil, v nichž se zase obráželo působení mnoha činitelů historických, některých i staletých. Teprve **NÁSLEDKEM TÉTO PORÁŽKY** /a to následkem, v širší míře patrným teprve po nějakých deseti letech/ je zjevná krize ideologie „pražského jara“ a totální nedůvěra ke všem jejím složkám. Přičemž obzvláště zapeklité věc a zdroj mnohostranných obtíží do budoucna je právě v tom, že porážka zvenčí znemožnila autentické, místní zkompromitování oné ideologie a tudíž vytvoření v l a s t n í c h duchovních předpokladů pro nové hledání!

Snad je z mých formulací patrné, že nepochybuji o celkové krizi socialismu, jak ji konstatují oba moji předřečníci. Konstatuji historický fakt, že neschopnost Československa vzepřít se sovětské invazi a prosadit vlastní historickou cestu nelze odvozovat z tohoto faktu. Souhlasím ovšem, že se stala základním mezníkem následujícího duchovního rozkladu československého komunismu. Nepochybuji také, že k d y b y bylo Československo svou vlastní historickou cestu prosadilo, byla by je čekala podobná hořká zkušenost se „socialismem“ jako Jugoslávii, jako Albánii, jako . . . Je to velký průser do budoucna, že Československu nebylo umožněno toto autentické znemožnění reformně komunistických programů. Mám na mysli zejména tu smutnou zkušenost, že opět, tak jako mnohé předchozí vrstvy souhrnné politické zkušenosti československé společnosti, i tato se ukládá do kolektivní paměti zdeformována vnějším tlakem, který zasouvá nejpodstatnější rysy.

Tolik tedy mých poznámek věcných. Nyní mám ještě další povinnost diktovanou prostou zdvořilostí. Výslovně zdůrazňuji svůj souhlas s Florestanovými poznámkami sub 5/ a zejména podtrhuji větu, že **f e n o m é n t o t a l i t a r i s m u j e c e n t r á l n í m p r o b l é m e m d v a c á t é h o s t o l e t í**. Domnívám se, že o to jde především /a tedy více než například o socialismus a jeho krize/; ale vázán povinnostmi fair hry vůči Hejdánkovi, jehož diskusního textu jsem využil, vyslovím se zde k problému **j e h o** :

Na Hejdánkových textech mne zaráží zvláštní rozpor. Jsou v nich velmi autentické postřehy a správné diagnózy. A současně nepochopitelná zastavení se před logickými souhrny těchto diagnóz a zvláště před přirozenými prakticko politickými důsledky, které z toho vyplývají. Zde například:

A/ Jak je možno, že **a u t o m a t i c k y**, aniž by podal sebemenší zdůvodnění, ztotožňuje totalitarismus sovětského typu se „socialismem“, třebaže existují významné myšlenkové proudy /a mnohomiliónová a bohatě diferencovaná politická hnutí po všech kontinentech/, která toto ztotožnění rozhořčeně popírají? Kde Hejdánek zdůvodnil toto své rozhodnutí? – Nezdůvodnil ho nikde, a to v žádné své práci; protože toto rozhodnutí nečinil, neboť si sám problém nečinil. Jeho ztotožnění je založeno na jediném, a to je autentický prožitek, jak ho vylíčil. Ostatně také můj prožitek, příteli Hejdánku. Já jsem ho však dovedl do konce, totiž ke konstatování, že deviace socialismu není socialismem. Možno mít zajisté názor jiný: vyzývám tu jen k tomu, aby problém existoval a potřeba argumentů pro řešení to či ono byla pocítována.

B/ Volím-li slovo „deviace“, kolego Florestane, připouštím již termínem, že sama p o d s t a t a musela nutně obsahovat předpoklady budoucí deviace. ANO – pravím jako člověk, jenž se cítí socialistou neméně než přítel Hejdánek. /Jen mimochodem dodávám, že jiná politická hnutí i filozofické směry, například katolicismus, rovněž obsahoval a obsahuje předpoklady podobných deviací, které se rovněž, decentně řečeno, „politicky naplnily“; avšak to zde připomínám jen pro pořádek: neodvádím řeč! Teď mluvíme o socialismu a teď všichni trpíme pod režimem vzniklým z deviace socialismu a ne něčeho jiného, a tento časopis má ve zvyku bubnovat k boji proti tomu, co nás dusí aktuálně!/ Předpoklady této deviace, v mém pojetí, se vrstvily téměř sto let. Konečným zvrácením a popřením východisek byl jistě režim Stalinův, jeho definitivní nastolení d r u h o u občanskou válkou v Rusku, to jest bestialitou kolektivizace, jak o ní hovoří například v tomto časopise Roger Scruton, a předtím ovšem už desítky let například trockisté. Já ovšem vidím ty předpoklady daleko dříve – tehdy, když vznikly z á r o d k y i d e j e z m a s a k r o v a t s p o l u o b ě a n y ; tyto zárodky jsou, jak správně naznačuje Florestan, obsaženy v idejích Marxe a Engelse. Dodávám pouze, že ideje těchto ješitných mužů byly rozvíjejícímu se socialistickému hnutí implantovány, aniž by s ním směly být beze zbytku identifikovány!! Kdo to nepřipouští, dopouští se falzifikace. Stačí jen elementární vědomosti například o I. Internacionále, vůbec už nemluvě o dalším vývoji či o kritické době předchozí. Nevím, proč přítel Hejdánek oživuje vousaté „klasiky“ a j e j i c h optiku! Moje odpověď na jeho základní otázku: ZDE JE TA PŘÍČINA KRIZE, kterou hledá!

C/ Samozřejmě, že nezavřeme oči před tím, že byly-li jednomu určitému hnutí implantovány /jak já říkám/ ideje obsahující zárodky programu zmasakrovat spoluobčany, musíme se ptát, jaké to byly předpoklady zevnitř tohoto hnutí, tuto recepci umožňující anebo jí si vyžadující. Odpovídám, po svém, že vysvětlení je tu totéž, jako vysvětlení totalitarismu 20. století vůbec: totiž vstup nových mas /nejen „homo novus“ v plurále, nýbrž nový fenomén masového činitele!/ bez předchozí demokratické politické kultivace do politického života, a jejich nová dějnotvorná role. Pro hnutí takto politicky primitivních mas, jimž nebyla dopřána předchozí politická kultivace /neboť jim nebyla dopřána občanská účast!/ bylo samozřejmě potřebí zjednodušených ideologií. To je odpověď historická; v tom, že tento stav nebyl z jakési sentimentality překonán ani po stu letech, je pokračování odpovědi na otázku Hejdánkovu.

D/ Někteří se mne budou tázat, jaká tedy jiná ideologie, ne-li ta vousatá. Odpovím: Právě v této otázce je další příčina krize! – Politicky kultivované hnutí nepotřebuje svůj katechismus, nýbrž svobodné mozky a jejich svobodnou soutěž; a n e s m í být ovládáno jedním systémem; a naopak, kdo chce zpozdile vytvářet nějaký souhrnný filozofický nebo náboženský obraz světa, budiž kategoricky vykázan z pokusů vytvářet si k němu politické hnutí. V zájmu obojího.

E/ Ovšemže akceptuji důsledky toho pojetí, které zde v naší diskusi vyjádřil Florestan ve svém bodě 5/: totiž, že za dané situace, za nástupu totalitarismu, stoupá význam klasického motivu konzervativního: zápasu o UCHOVÁNÍ HODNOT totalitarismem ohrožených. Samozřejmě, termín „konzervativní“ je tu myšlen v klasickém, například britském smyslu, a nemůže být chápán dle neblahé české tradice, v jejímž duchu se pod toto jméno tradičně schovávali jednak lokajové cizích mocí, jednak duchovní impotence a všeliké myš-

lenkové sračky; zase se tu setkáváme s tím katastrofálním nedostatkem autentické politické tradice a nepřenesených zkušeností v naší společnosti.

Souhlasím s tímto konzervativním principem. Avšak upozorňuji na důležitý aspekt moderního světa: že totiž také totalitarismus, a vůbec i celkový vývoj, jehož je totalitarismus pouze jedním z aspektů, je jen přirozeným plodem setrvačného chodu tohoto „starého světa“ a jeho systému hodnot. Proto je uchování oněch hodnot, o nichž se snad bez potíží shodneme, že je ochraňovat chceme, do budoucna možné opravdu jen v „novém světě“.

Všimněme si například toho „sociálního problému“, zmíněného v této diskusi. Moji partneři zvolili bohužel nepřesné termíny připouštějící různý výklad. Nevím proto, jak dalece si oni, a zejména pak čtenáři uvědomují strašné rozpory tohoto našeho světa. Přítel Hejdánek se zmiňuje o tom, že státy spravované po desetiletí socialisty své občany nežádoucím způsobem rozmazlují. Abychom se nedostali do sporu, v němž bychom každý mluvili o něčem jiném, podám tu několik docela konkrétních obrázků, co je to „sociální problém“ a kam vede jeho řešení tradičními metodami a dle receptů tradičních hnutí vedených tradičními ideologiemi.

Tak například existuje tradiční sociální vrstva, spíše by se mělo říci „stav“, jíž se ve Francii říká „fonctionnaires“ a v Německu „Beamten“. S rodinami čítá tento stav milióny. Příslušnost k němu se asi ze tří čtvrtin dědí. V důvěrných chvílích jsem od nich slyšel i doznání, že nedělají vůbec nic, například po několik let nevyřizují ani korespondenci. Takové doznání se ovšem rovná zradě třídy, nesmíme je očekávat příliš často: jinak se veškerá /nikoli, nenadsazují: veškerá/ duševní energie příslušníků této vrstvy zaměřuje na důkazy vlastní nezbytnosti, k čemuž se užívá argumentace vzaté z bez výjimky všech tradičních i moderních společenských ideologií. Tento stav stále zbytnuje, a zejména každé nové zákonné opatření, původně zamýšlené například ve prospěch chudých, vždy znamená ohromné posílení příslušných prováděcích aparátů + zákonopraců + džunglezalců + poradců . . . ; každý státní intervencionismus, ať je úspěšný nebo se mine svým původním cílem vždy nezbytně vyvolá t e n t o důsledek. Každá volební demagogie na to poukazuje – ale žádná vláda tomuto stavu nezkříví vlásku, poněvadž jen pouhá zmínka o možné stávce „funkcionářů“ v ní vyvolává děs. Ostatně je znám případ, jak jistý italský ministr při svém jižanském temperamentu poslal policajty proti úředníkovi, který už snad léta vůbec do práce nechodil: vyvolal tím paniku tisíců podobných, jejich úprk na pracoviště a následný kolaps úřadů, zahlcených vlastními zaměstnanci. Existence této vrstvy parazitární par excellence činí ovšem pochopitelnou, ale v jistém smyslu i oprávněnou tradičně konzervativní protisocialistickou demagogii dle hesla „méně státu“, například Reaganovu, jak se o ní zmiňuje přítel Hejdánek. Dokonce musím říci, že jsem nemohl uvést žádnou věcnou námitku proti klasickému argumentu zdůvodňujícímu vojenský puč: neboť jsem si vskutku i já jist, že pět či deset inteligentních mladších důstojníků vybavených autoritativní mocí proti sabotáži by zvládlo z celospolečenského hlediska dokonaleji francouzský úřad, v němž je dnes skvěle placeno pět set nebo tisíc funkcionářů. Stane-li se, že v důsledku nějaké přestavby přijde takový funkcionář o zaměstnání, dostává podporu ve výši asi 90 % platu a jeho podpora není časově omezena. Měl přítel Hejdánek toto na mysli, mluvil-li o „rozmazlování občanů“? Jestliže ano, já v duchu svého odmítání understatementu hovořím /a to přesně/ o sociálním parazitismu, který snad žádná

společnost nemůže natrvalo unést, musí se pod ním zhroutit; a jestliže je již tak bohatá, že si ho dovolit může, pak je stejně na místě pochyba, zda tak nemravná společnost přežití zaslouhuje.

Naproti tomu jsou pak ti, které Hejdánek myslel: nezaměstnaní dělníci. Jsou-li to cizinci, jsou například zde ve Francii rozmazlováni tak, že po roce jim jakákoli podpora končí. Pást se jít nemohou, pozemky jsou tu prázdné; mohou se vrátit hladovět do země, odkud utekli před hladem a brutálními diktaturami, dokonce se jim v tom ochotně pomáhá – jsou k tomu donucováni. Jedná se tu o **m i l i ó n y** osob, a snad celé milióny jsou navíc i bez formální legality, bez dokumentů, vydány jakékoli zvůli i zaměstnavatele i státu i každého souseda. V každé bohaté zemi jsou milióny cizích dělníků vykonávajících nejtěžší, nejnezdравější a nejhůře placené práce; tito lidé, kteří tak velice přispívají k bohatství společnosti, na jejímž opovrhovaném okraji žijí, jsou systematicky, **NA ZÁKLADĚ DEKLAROVANÉHO ÚMYSLU STÁTU**, zbavováni svých autentických kulturních tradic a svého autentického vidění světa a tudíž ovšem i sebe samých; například Turci v Německu jsou vedeni k příklonu k Deutschtum a v jejich dětech se vzbuzuje pocit, že jejich rodiče neovládající myšlení německého poddaného vydávané za německou kulturu jsou méněcenní tvorové. Aniž by to teoretikové politické demokracie považovali za vážný problém, jsou tito lidé – v měřítku „sjednocené Evropy“ už budeme moci hovořit o desítkách miliónů – **z b a v e n i v e š k e r ý c h d e m o k r a t i c k ý c h p r á v**. Nejsou občany. Nemají ani formálně právní možnost sebeméně ovlivnit prostředí, v němž třeba celá desetiletí žijí oni i jejich děti. **PO ZÁKONU SE TAK DĚJE? – PO ZÁKONU, BRATŘE ONDRO!** Po zákonu, bratře Ladislave.

Klasický příklad hladomoru v severní Africe, či dnes v Brazílii: Baže můžeme mluvit o rizikách neuvážených ekologických zásahů. Anebo také, což zase já rád zdůrazním, o zločinné sociální neodpovědnosti katolické církve odmítající antikoncepci. Jenomže jde o něco jiného – nikoli totiž o důsledky nevědomé či nechtěné, nýbrž zcela cynicky zřejmé: Tak například že za strašného nedostatku bílkovin ve většině světa je právě teď hlavním problémem zemědělství **/„SOCIALISTICKÉ“/** Francie omezení výroby mléka. Že stále znovu vidíme obrovské hory ovoce či vajec ničené v zájmu uchování vysokých cen. Že za hladomoru v Africe nebo Brazílii se prodávají obrovská kvanta amerického a kanadského obilí **n i k o l i** těmto hladovějícím, nýbrž ničemným totalitním režimům disponujícím nesmírným zázemím nejúrodnější černoze. Proč se jim prodávají? Za prvé arcif z důvodů obchodních: hladoví černoši nemají ani zlato ani naftu jako andropoidi. **ALE TAKÉ Z DRUHÉHO DŮVODU:** Aby se udržela nejen „stabilita cen“, nýbrž, **A TO HLAVNĚ**, „celková světová stabilita“, to jest stabilita totalitních režimů stalinského typu. Kdo o této staré, zdánlivě neuvěřitelné tezi pochyboval, mohl se přesvědčit o její pravdivosti na dojemné starosti Reagana i Schmidta, nemluvě už o všech dalších, na stabilitě režimu generála Jaruzelského.

Neironizují své kolegy Hejdánka a Florestana, že blahovlnně přecházejí tyto katastrofy – katastrofy lidskosti a nejen ekonomie. Právě naopak: Víím, jak jejich optika je poplatná sice různě, generačně odlišně, nicméně však přece jenom těžce optice, opozici vůči stalinismu. Právě proto o tom píšu, že víím, jak jsem jí byl poplatný já sám. Také já jsem míval, dokud jsem byl doma, sklon psát o „sociálním problému“ tak jako Hejdánek a o světovém hospodářském systému jako o reálném optimu jako Florestan. Pak se mi však dostalo příležitosti poznat západní společnost, aniž bych měl vypěstovanou česky vlezdoprdelistickou

reakci k cizímu bohatství. A nedovedu si představit, že by moji partneři, kdyby měli to štěstí a mohli sdílet bídu a špínu s německými Turky anebo úřední šikany s pařížskými Afričany, mohli považovat za důstojný cíl svého života konzervování tohoto stavu světa. To je ostatně, příteli Hejdánku, přese všechno jeden neodmazatelný /a pozitivní!/ vryp způsobený režimem, z jehož dřívějšího podporování máme trvalý mravní problém. Ty a ještě více já: totiž to, že normální člověk vyrostlý na Východě, s elementárním citem pro spravedlnost a s normální pamětí /neuspávanou trankvilizátory, jak je to normou různých „exilových“ ubožáků/ jednoduše už nemůže akceptovat tento zdemocnitelný takzvaný svobodný svět a jeho sociální uspořádání. NEMOHLA BY HO NIKDY A ZA ŽÁDNÝCH MYSLITELNÝCH ZVLÁŠTNÍCH OKOLNOSTÍ AKCEPTOVAT ANI ČESKOSLOVENSKÁ SPOLEČNOST VCELKU.

Avšak nechtěl bych pominout druhou stránku věci, zmíněnou výše: totiž iluzornost východisek nabízených tradičními hnutími a tradičními ideologiemi. Jestliže se musí zastavit výroba v loděnici, protože její výrobky prostě nejsou zapotřebí, dá se samozřejmě vzniklý „sociální problém“ řešit stávkovými či pouličními boji; dá se, a celkem dost snadno, přimět stát k nějaké intervenci /nebo k výhodnému prodeji výrobků do SSSR nebo Číny v zájmu posílení jejich expanzivního potenciálu/. To je klasická metoda politické moudrosti různých Schmidů, prohlašujících se za socialisty, ale také Straussů, prohlašujících se za křesťany, či Giscardů prohlašujících se za demokraty. Je to samozřejmě projev krize západního světa a může vést jediné ke katastrofě. Ale i kdyby takové řešení nebylo spojeno s podporou totalitarismu, je to řešení p r o t i s p o l e č e n s k é : je založeno na plýtvání se zdroji a silami. Jistě že se dá problém odbytu vyřešit umělým vyšroubováním poptávky po nějakém nesmyslu a přeškolením tisíců lidí na jeho výrobu. Také to je oblíbená metoda reformistů různého druhu. Je to ale nějaké vskutku perspektivní řešení?

Za existujícího nevidaného a stále prudčeji rostoucího bohatství společnosti skutečně existují milióny osamělých chudáků uvnitř bohatých společností a stamilióny lidí mimo bohaté oblasti strádají bídou a nemocí. Tak skutečně, třebaže to píše i Rudé právo! A současně existuje opravdový sociální parazitismus, například ten, na který jsem výše poukázal, anebo také sociální parazitismus zaštiťovaný odbory rasově, či – pardon – občansky stoprocentních dělníků v bohatých zemích. Tradičními metodami dle receptů tradičních ideologií je problém neřešitelný.

Může být vyřešen na základě prosazení jiného vědomí priorit. Nová generace lidí nebude vychovávána k vyrábění /což lépe zastanou automaty/, nýbrž k všestranné péči o bližního. Nebo, řekněme, ke studiu středověkých filozofických rukopisů. O předpokladech zmíníme se později. Chtěl bych nejprve poukázat na základní předpoklad psychologický.

Jak jsem již řekl, nezaměstnanost a „sociální problém“ je pro některé /velmi početné!/ vrstvy problémem hladu, střechy nad hlavou, vyhnání z přirozeného prostředí /v klasických dobách považovaného za trest rovný smrti/, trhání rodin atd. To nyní poněchám stranou, budu hovořit o nezaměstnaných Evropanech v Evropě, vybavených občanskými právy, odbory atd. – kategorie s některými rysy vašeho „rozmazlování“. Záplava článků v socialistickém tisku od Švédska do Itálie zdůrazňuje, že tu přece nejde jen o hmotné zabezpečení /jehož bylo docíleno/: dělník musí mít, tak se praví, pocit vlastní smysluplnosti a zlem, jež nezaměstnanost plodí, je pocit zmanění člověka . . . Provedl jsem malý sociálně psychologický test. Navštívil jsem například útulek starců, v němž byli staří dělničtí bojov-

níci. Jejich nezaměstnaní mladí přátelé nepovažovali za smysluplné naplnění svého času zajat za nimi svým autem a „prázdně“ s nimi besedovat. Nikoli prázdným využitím téhož času bylo by se jim jevilo vyrábění jakéhokoli idiotského nesmyslu. – Co se to stalo s naším vědomím o nutnosti vyššího smyslu našeho života?

Samozřejmě je mi jasné, že socialistická hnutí se svými tradičními hmotnými prioritami mají dnes méně předpokladů prosadit tento základní obrat, který je tím jediným řešením do budoucna. Souhlasím, že k němu má blíže křesťanství. Chtěl jsem říci, že má blíže k jeho pochopení, nikoli však prosazení. Prosadí-li ho však, ať žije jako východisko z krize tohoto světa. Rád mu dám přednost. Nechtěl bych, pravda, zapomínat, že socialismus měl zatím příležitost necelých 200 let, křesťanství 2000; a je-li za stav totalitního světa odpověden socialismus, je za strašný stav světa po dva tisíce let, jímž bylo vyvoláno i socialistické hnutí i totalitarismus, zodpovědné také praktické křesťanství a ze všeho nejvíce katolická církev. Ale ovšem, proč to dilema: vždyť mnohé, a zde v této diskusi i přítel Hejdánek sám osobně je důkazem, že tu neexistuje žádná antinomie. Obojí může splynout v reálnou vyhlídku pro svět. Nikoli ovšem na základě idejí být vskrytu připouštějících zmasakrování spoluobčana.

Avšak nyní přicházíme k oněm s p o l e č e n s k ý m /a nikoli jen psychologickým, respektive sociálně psychologickým/ předpokladům té základní změny priorit našeho světa: není představitelné, že by tato změna mohla být uskutečněna s dobrou vůlí, s podporou těch, kteří jsou vinni i nynějším nespravedlivým rozdělením bohatství Země, vinni hladem, nemocí, útlakem a také podporou totalitních režimů zajišťujících světovou stabilitu, to jest trvání tohoto nespravedlivého a nemravného stavu. Nemůže toho být dosaženo bez překonání odporu držitelů obrovského bohatství Země – ať s režimem totalitním či víceméně demokratickým. Právě celý dosavadní vývoj k tomuto nakupení spěl a vytvořil je. Oni jsou majiteli klíčů nejen existujícího bohatství, ale také klíčů k budoucnosti. Čímž se dostáváme, samozřejmě, ke staré tradiční socialistické /nikoli křesťanské a také zdaleka ne jen či původně marxistické/ myšlence třídního boje. Nikoli zmasakrování spoluobčanů, nýbrž ve smyslu Florestanova bodu 7/ odstavec 2. Jeho cílem však nemůže být jen obhájení momentálních hmotných zájmů sociální skupiny, nýbrž prosazení nových priorit a nového účelu společnosti, jímž už nemůže být j e n o m vyšší výroba. Je-li toho socialismus schopen /je-li schopen překonat tuto primitivní fázi svého vývoje/, má o budoucnost postaráno. Není-li toho schopen, nemá co říci a nebude ho škoda. Problém sám nepomine tím, že ho nebude proklamovat socialismus: vědomí problému krystalizuje dnes ve všech zemích a uvnitř různých starodávně se vymezujících proudů stále zřetelněji, a na slůvcích, jež se pro to vžijí, záleží málo.

Tolik k problému Hejdánkovu.

Nyní jsem si zjednal, jak doufám, právo říci to, kvůli čemu jsem si tuto diskusi dvou kolegů přivlastnil a do ní se vmísil.

Ano, fascinuje mne, stejně jako kolegu Florestana, Hejdánkova konfuze pravdy se silou. A mohu a chci ji vysvětlit, a to nikoli jen jako příspěvek k filozofické biografii Hejdánkově. Fascinuje mne Hejdánkovo neúměrné spojení historických reminiscencí se zásadními problémy. Reminiscencí, které nijak l o g i c k y nevysvětlují žádný aspekt problému, o něž jde.

Vysvětlují je totiž j e d i n ě psychologicky. Sociálně psychologicky. V tomto ohledu Hejdánek vskutku výstižně a historicky věrně vystihuje nejenom J. L. Hromádku, ale také E. Beneše. Také to absurdní ztotožnění stalinismu se socialismem, které je v takové míře a s tak málo výhradami charakteristickým rysem právě československého politického klimatu již od dvacátých let, v němž se shodují tradičně protikladné síly politického spektra. Definitivně se ustálilo ve třicátých letech, kdy SSSR se stával nadějí proti Hitlerovi /pro informované o našem protektoru Francii a o naší vlastní duchovní síle a o inteligentnosti našich vojenských štábů tou j e d i n o u nadějí/, a kdy se současně jako podvědomý strach ozývalo memento z časných let dvacátých, totiž možnost spojení dvou diktatur na východ i západ od nás jako nejhorší myslitelná eventualita našeho postavení. Tato spolu naděje a strach způsobily, že Československo jak ve své zahraniční politice, tak v celém svém duchovním ovzduší bylo paralyzováno a zcela neschopné přijmout očividná fakta jasná všude na světě: o Stalinových bestialitách, o charakteru jeho diktatury, o druhé občanské válce v Rusku a hekatombách jejích obětí. Lépe řečeno, o těchto faktech se mluvílo, ale hrůza bránila je domyslet. V jedné diskusi někdy před osmnácti lety v Literárních klasik Štoll odpověděl mladým kritikům, že hitlerovské nebezpečí znemožňovalo u nás docenit fakt moskevských procesů – a měl, svérázně, pravdu. Československý demokratický prezident si měl, nevěř si kdo chceš, za čest, že posloužil Stalinovým katům předáním podvržených údajů o Tuchačevském – ostatně pravděpodobně vskutku stoupenci hnědorudé koalice ve stylu pozdějšího „paktu o neútočení“ z roku 1939. Takže aspoň tento jeden Stalinův proces byla raison d'état československého státu. Proč ne, může říci cynik. Mým cílem rozhodně není polemika s tímto cynikem, nýbrž kritika upadnutí do stavu bezmezné důvěry Stalinovi, a zejména konstataování pozdních důsledků tohoto věru tragického ovzduší v hodnocení Hejdánkových. Proto je tak fascinován „silou“, a proto spontánně a nelogicky argumentuje vzpomínkami, jakmile začne o těchto otázkách psát, že jeho autentické /dětské a jinošské/ anebo od učitelů převzaté názory a stanoviska se vesměs točí jen a jen kolem toho všeho a právě přesně toho, o čem on píše, a to na prvním místě kolem tragického pro Československo problému „síly“. Tak přesně, kolego Florestane, jak to napsal, se vši konfuze, se vším matoucím nediferencováním, a vše, cokoli je tu v mém textu voleno jako zpřesnění, má jen posloužit k pochopení; jediným autentickým problémem je tu vskutku „síla“, právě tak, jak tohoto pojmu bylo použito.

Marxisté nechť jásají nad přímo seminářovým důkazem, jak filozofické a politické teorie zrcadlí především společenské vztahy. Alespoň ve zkratce tu chci poukázat i na jiný předpoklad, který tkví hlouběji v české tradici. Je vyjádřen heslem, že „Pravda vítězí“; heslem, jež SAMO V SOBĚ obsahuje tuto konfuzi pravdy se silou a jež jenom zdánlivě může pravdě k vítězství sloužit, poněvadž předně vede k jednoduchému závěru, že se za tu pravdu není ani nutno tak příliš zoufale brát, dále, což horší, k nepřipravenosti na strašná rizika zápasu o pravdu /těžkému to problému například posledních patnácti let československých dějin!/, a konečně, což nejhorší, k zcela logickému závěru, že to, co zvítězilo, je pravda: toto rodí na našich nivách typy myslitelů, jak je měl na mysli Florestan, byť nezvolil zrovna školské příklady, toto vyvolává i úvahy hejdánkovské; a pravdaže: když to, o čem se zdálo, že zvítězilo /a tudíž bylo cosi jako HISTORICKÁ PRAVDA/ se najednou ocitlo očividně v rozkladu, je pojednou myslitel v krizi, točí se kolem bludných fousů klasiků, přemejšlí,

kde byla chyba a hledá si nové vítězné pravdy. Mám na mysli několikasetletou v podstatě platónskou tradici českého myšlení, kterou budeme, kolego Florestane, nuceni nakopnout s náležitou razancí, bude-li tomuto časopisu popřáno času.

Avšak to není ještě vše, co jsem chtěl k této diskusi říci. Neboť fatální je, že Hejdánek i s touto vši filozofickou nedostatečností, se svou Florestanem po právu napadanou konfuzí pravdy a síly, je mi nakonec bližší než Florestan: bližší nikoli generačně, nikoli stranicko-politicky, nikoli socialismem, nýbrž svým východiskem a měrou všech věcí. Neboť hejdánkovskou konfuzi pravdy se silou u Florestana nahrazuje, viz bod 13 – konfuze sociálního ideálu s tržním hospodářstvím a sociálním reformismem, tedy s daným stavem západního světa. Zde jsme u strašného paradoxu našeho duchovního vývoje a československé duchovní skutečnosti: jestli neřešitelná situace Československa let předválečných a válečných vyvolala ideje hromádkovsko-hejdánkovské, potom krize stalinovského systému a krach sociálně demokraticko – komunistických idejí hmotného blahobytu v husákovském Československu vyvolaly jiné zbožnění: tentokrát ne tolik postrádané síly, nýbrž stejně postrádané fungující ekonomiky. Proto jsem v úvodu mluvil o katastrofálním stavu českého politického myšlení této chvíle.

JAN TESAŘ

DISKUSE O VLASTENECTVÍ

V diskusi, kterou jsme zahájili v čísle 2, pokračujeme tentokrát rozpravou o textu, který není pro naši diskusi ani pro náš časopis určen, odvolávajíce se na samozřejmé právo kritiky a na riziko každého, kdo se veřejně vysloví k otázkám týkajících se všech.

Následující text reprodukuje ve výňatcích z originální sazby. Náleží Janu Vladislavovi a je vzat z jeho nejnovější knihy *Malé morality*. Je to výbor z Vladislavových projevů a deníkových záznamů již z doby krátce po Únoru, také však z pozdních let sedmdesátých a počátku let osmdesátých, tj. již z doby Vladislavova pobytu ve Francii. Knihu /158 stran/ vydal Karel Jadrný v edici *Arkýř*, Mnichov, které při této příležitosti není možno nevyslovit úctu a poklonu za obětavou službu české kultuře, za vzornou úpravu vydávaných knih, ale především za inteligentní výběr a pozoruhodný respekt k názorové pluralitě, který se jím projevuje. – Reprodukuje z doslovu ke knize, v Jadrného vydání na str. 149–152, v němž jsou citovány výňatky z Vladislavova dopisu, a to ve výběru: vypouštíme pasáže věnované postoji intelektuálů jednak ve Francii a jednak u nás.

Jistě sis už všiml, že nejsem žádný historický optimista, spíš naopak. A nejsem také žádný vlastenec a národovec, ... nepatřím k vlastencům, kteří za každou cenu hájí svou domovinu: nevím vlastně dobře, kde všude leží. Přesto však mám k Čechům a ke Slovensku nakonec v něčem řekl bych shovívavější nebo chápavější či, jak to říci, lepší vztah než skuteční vlastenci: nevyčítám jim, těm lidem tam, tomu lidu, jeho soustavnou nechuť nebo neschopnost bojovat, bít se za svá práva atd., krátce *zbabělost*, která se prý tolik odlišuje od polské či jiné statečnosti.

Zjistil jsem, co ví každý, že historická paměť lidu, lidí, je velmi krátká a že trauma Bílé hory, ale ani roku 1938-39 a 1948 a 1968 vlastně neexistuje: většina lidí u nás je nemůže cítit, protože to prostě nezažila — je na to příliš mladá. To trauma do ní vnášíme leda my intelektuálové, kteří trpíme — často oprávněně — pocitem viny, vlastním traumatem, jež přenášíme na ostatní. Kdybychom přestali mluvit o Bílé hoře a ostatních katastrofách tohoto typu, lidé by o nich vůbec nevěděli, jako už dávno nevědí o poporážce na Moravském poli — nebo zas o vítězství Jaroslava ze Šternberka.

Mám naopak zato, že například na poslední léta, myslím od 2. světové války, můžeme být mnohdy pyšní; lépe řečeno mohli bychom být pyšní, kdybychom byli dostatečně informováni a uvědomení! A kdybychom srovnávali, například s tím, co se dělo ve Francii: u nás nebylo rozhodně tolik kolaborantů, zejména ne například mezi spisovateli; žasl bys možná, kdo všechno se namočil — a kdo to pak vykupoval tím, že se začal hlásit k levici. Jeden z *(cizích) historiků napsal dokonce knihu, kde se mluví o miliónech Francouzů, ochotných spolupracovat s Tisíciletou říší. U nás se rozhodně nikdo nechoval k Židům tak jako Francouzi...*

A konečně i rok 1968. Vyčítá se leccos dr. Benešovi, a já ho nemám proč hájit; ale jistě neudělal to, co udělal voják de Gaulle, který se ve dnech pařížského máje 1968 najednou sebral a utekl do Německa. Utekl: voják!

A různí ministři se rozprchli jako vrabci a jeden z nich zalezl doslova pod svůj ministerský stůl: přesto dnes vystupuje na veřejnosti, jako by se nic nestalo. Ty převleky, kterých jsme pak u nás byli svědky po r. 1968, jsou vedle toho nakonec nevinné, protože šlo skutečně o životy: nikdo nemohl po předešlých zkušenostech z padesátých let u nás a z celého půlstoletí v SSSR vědět, nebude-li se popravovat nebo odpravovat — a pravděpodobně jen tlak Prahy, pražského, čs. lidu těm popravám zabránil. Ve Francii taková zkušenost, ochromující, zbavující rozumu a páteře, nebyla — leda někde daleko v hrůzovládě Velké revoluce. A přesto, přesto nemají nejmenší pocit viny, traumatu, či aspoň jej nedávají najevo... Je to snadné: v rovině abstrakce se nic nestalo, situace byla zvládnuta, 2. světovou válku vyhráli, v r. 1968 krizi překonali. O ceně se nemluví. My, my bychom o ní mluvili pořád. Ale já myslím, že i u nás byla válka a dokonce i padesátá léta, a ovšem i šedesátá, sedmdesátá, Charta atd., v jistém smyslu velkým obdobím, na které můžeme být v mnohém hrdi: ani jednou se nepodařilo přes všechny obrovité prostředky zlomit to základní, to, nač zde ve Francii, například, prostě kašlali.

Krátce, hádám se vždycky, když se píše o naší zbabělosti: ta je přítomna všude, a možná u nás méně než jinde. Ale Češi mají sami sobě za zlé cosi, co nedovedu vždy postihnout, snad to, že nejsou *veliký* národ, že čeština už není diplomatický jazyk jako kdysi, že český král není císařem, či co, a tak zarytě hledají na sobě chyby. A protože jich mají dost, jako každý, snadno se uspokojí, a dokonce si libují v sebetryznivém bahně skutečných i pomyslných vin, z nichž sestavují systémy: Bílá hora, 1938, 1948, 1968 atd. Já bych mohl jmenovat jiná data, ... která dávají zase jinou řadu. Proč na tuto druhou řadu neupozorníme přinejmenším právě tak často jako na tu první? Proč jiní dělají pravý opak a o svých skvrnách — a jakých! — nemluví? ...

I. FAKTICKÉ NESPRÁVNOSTI PŘEDCHOZÍHO TEXTU:

1. Generál de Gaulle dne 29. května 1968 nikoli „utekl do Německa“, nýbrž odletěl na základnu francouzských vojsk v Badenu, tj. elitní armády nedotčené politickou krizí /gen. Massu/. Rozdíl nepotřebuje snad komentáře. /Spíše povzdech . . ./

2. Tvrzení, že Francouzi mlčí o francouzském antisemitismu je úplný nesmysl. Po minu práce klasické a mezi historiky běžně používané; reprodukuji několik studií z poslední doby, jak se mi dostaly do rukou zcela náhodně:

Léon Poliakov, *Le Bréviaire de la Haine*, Calmann-Lévy, 1951. *Causalité diabolique*, Calmann-Lévy, 1981.

Les Juifs et notre histoire, Flammarion, Paris, 1973.

Histoire de l'antisémitisme, Calmann-Lévy, Paris, 1968.

Bernard Lazare, *L'Antisémitisme, son histoire et ses causes*, Documents et témoignages, Paris, 1969.

J. Bouvier, *Les Rothschild*, Fayard, Paris, 1967.

E. Drumont, *La France juive*.

E. Drumont, *La Dernière Bataille*.

Nouvelle étude psychologique et sociale.

Josy Eisenberg, *Une histoire des Juifs*. Culture, Arts, Loisirs et Livre de Poche, Paris, 1970.

Norman Cohn, *Histoire d'un mythe, la « conspiration » juive et les Protocoles des Sages de Sion*, Paris, 1967.

Pierre Pierrard, *Juifs et catholiques français (1886-1945)*, Paris, 1970.

H. Andics, *Histoire de l'antisémitisme*, Paris, 1967.

Bernhard Blumenkranz, *Histoire des Juifs en France*, Privat, 1972. Cet ouvrage est

• **La grande histoire des Français sous l'Occupation**, tome V, **Les passions et les haines (avril-décembre 1942)**; par H. Amouroux, Paris, R. Laffont, 1981, 552 p.

La Gauche et les Juifs

par M. Winock, n° 31

• **Dominique Rossignol, Vichy et les francs-maçons**, Paris, éd. J.-C. Lattès, 1981.

La 2e Guerre mondiale

L'histoire

a publié

1940 :

Vichy joue l'Allemagne
par Y. Durand, n° 31

La police
sous l'Occupation
par J. Delarue, n° 29

Vichy et les enfants juifs
par M. R. Marnis, n° 22

L'extermination des Juifs
par S. Friedlander, n° 11

Bylo by možno diskutovat, zda pozornost věnovaná pronásledování Židů ve Francii není až neúměrně velká ve srovnání se zločiny, které se dějí dnes. Mimořádná pozornost této otázce vyplývá již z tradičně velkého významu svobodných zednářů ve francouzské politice /mezi nimiž měli vždy značný vliv Židé/, a v posledních letech má nade všechnu pochybnost také stranicko-politickou souvislost, totiž snahu levice zveřejnit fakta o evidentních souvislostech starého režimu Giscardova s dědici antisemitského a s Hitlerem kolaborujícího režimu Vichy. Tudíž se dá pochopit i reakce historiků, kteří mluví o přehánění. Reprodukují jednu odbornou diskusi bez jakýchkoli tabu, založenou velmi věcně – na rozboru anonymních udání apod. /Za čtyřicet let není ani stopy, že by si něco podobného mohl troufnout někdo u nás./

DÉBAT

Les « mouchards » de la France occupée

L'Histoire : On l'a souvent dit et écrit : pendant la dernière guerre, les Français ont dénoncé à l'occupant les Juifs et les résistants. Historien, ancien résistant, vous avez étudié le cas de villages cévenols qui, entre 1940 et 1945, ont accueilli des réfugiés. Vous avez eu accès à des lettres inédites, échangées par les Français de l'époque et conservées aux Archi-

Les Français ont-ils dénoncé les Juifs et les résistants pendant la guerre ? Non ! Jacques Pujol, historien et ancien résistant, affirme, lui, que c'est en

tés de Vichy : nombre d'arrestations de réfugiés et de Juifs par la police allemande ou la police française étaient la conséquence directe de l'observation attentive (et secrète) du courrier qui s'échangeait entre les Français de 1941 à 1944. Le contrôle était effectué de façon très scientifique par le service du *Contrôle postal* mis sur pied au début de la guerre

Cizí vědec, který prý Francouzům musel připomenout jejich antisemitismus, není citován. Nevadí, požadovanou cizí autoritu mohu citovat také já: dvojici Michael M. Marus a Robert O. Paxton, *The Journal of Modern History*, Nr. 54/dec. 82 University of Chicago Press atd. Předmětem této studie je problém, čtetež, bratří Čechové, proč se nacistům v Německu, Polsku a Československu podařilo vyhladit židovské obyvatelstvo téměř beze zbytku, zatímco v západních zemích jen zhruba v tomto rozsahu /zjednodušuji/:

Holandsko	105 000	75 %
Belgie	24 000	41 %
Francie	75 000	21 %
Itálie	8 000	16 %
Dánsko	475	6 %
Norsko	760	41 %

Hlavní příčinu toho spatřují autoři v době trvání okupace, což ovšem evidentně nestačí, musí být i příčiny jiné; jako v pořadí třetí nacházejí autoři, čtete, bratří, sílu odporu okupovaných zemí proti antisemitismu. A v této souvislosti připomínají, že větší úspěch nacistů ve Francii /srovnej s Dánskem/ je bezpochyby umožněn antisemitismem vichystického režimu! Jejich práce vyšla také ve Francii /*Vichy et les Juifs*, Calmann-Lévy 1981/ a vzbudila značnou pozornost. V ohlasech jsou na prvním místě připomínány právě zločiny vichystů a závěr autorů, že režim Vichy je vinen

relativním úspěchem; někteří francouzští stoupenci politické pravice totiž mají sklon zdůrazňovat jasný neúspěch nacistů /ve srovnání s námi!/ a vysvětlovat ho tím, že vichystické úřady prý nacistická opatření sabotovaly.

Tuto záležitost můžeme komentovat různě, například i poukazovat na příliš průhledné politické motivy v odborné historické polemice, ale interpretovat ji tak, jak to učinil Jan Vladislav – to je buď neznalost anebo zlá vůle.

II. ÚVAHA

Mohou být vedeny zajímavé diskuse o případné totožnosti či rozdílu mezi pojmy „lid“ a „lidé“. Vskutku základní věc však je, že „historická paměť lidí“ je něco zcela jiného než „historická paměť lidu“. Historická paměť člověka nemůže překročit délku jeho vlastního života, a „lidé“ mohou mít /zprostředkovanou/ paměť odpovídající délce životů současně žijících generací – sahající tedy, řekněme, k prarodičům.

Ostatní, zdá se, je dílem historiků a podobných veleknězů zabývajících se předkládáním příběhů z minulosti lidem či lidu. Nevím, zda Jan Vladislav chápe dějiny a dějepis v tomto smyslu: forma soukromého dopisu, byť později publikovaného, nutí kritika k značné toleranci. Nezávisle na formě i na předloze, kterou tu kritizují, musím začít konstatováním, že – naštěstí či naneštěstí – skribenti nejsou jedinými tvůrci historických skutečností, ba ani samotné tradice. Nepochybně že všechen dějepis je projekcí. Otec historie Herodot vytváří obraz hrdého a statečného národa, neznajícího žádného pána a budujícího na tom základě civilizaci; Livius vytváří obraz starých Římanů nadaných tradičními a pro ně typickými ctnostmi, a tím zajisté také poněkud tvoří sobě současné a budoucí Římany k tomuto ideálnímu obrazu se více nebo méně přibližující. A také Palacký poněkud vytváří českou politiku a vůbec Čechy svou projekcí českých dějin.

Historie takto vytvářená historiky však v žádném případě není veškerá živá minulost, která žije mezi námi a spoluurčuje naše životy. A nemám tu ani na mysli vnější státní, politické, sociální, právní atd. skutečnosti, do nichž jsme se narodili a které samozřejmě vznikly jako výsledek usilování a střetávání dávných historických sil. Chci zdůraznit, že každý kulturní celek, v tomto případě tedy český a slovenský národ, má ve své duchovní tváři vepsány charakteristické rysy, které spoluurčují jeho jednání. Tyto rysy mu nebyly dány nějak shůry, nýbrž vznikly vrstvením činů a zkušeností generací. Tak se vytváří tradice jako jakýsi vzorec chování, který existuje nezávisle na tom, zda je vnímán. Podle tohoto tradičního vzorce chování každý kolektiv spontánně jedná, samozřejmě jestliže v motívech k jeho jednání v dané chvíli nepřeváží jiná silnější motivace: jako například vědomé kolektivní vzepření se tradici. Takto vzniklá tradice tudíž zhmotňuje minulost, která žije mezi námi a spoluurčuje naše životy, ba dokonce naše jednání. Ale tato živá minulost může být měněna, totiž novými činy a novou zkušeností převrstvována. Z toho obojího teprve vyplývá důvod, proč musí každý svěbytný kulturní útvar, národ, pečovat o poznání svých dějin. Jistěže ten důvod není ani ve sbírání různých historických klepů /jako to dělají pozitivisté/, ani v podněcování nenávisti nebo přezírání k druhým národům /jako to dělají šovinistické dějepisné školy/, a ovšem ani sbírání argumentů, z nichž by se vytvořily jakési chůdy pro pozdvižení vlastního chatrného kolektivního vědomí, jak je to typické pro tradici českou a /s dovolením/ také slovenskou.

V každém případě toto je důvod, proč je československé historii věnována pozornost v tomto časopise tak naprosto zaměřeném k budoucnosti – a také ovšem zde pro mne důvod k polemice s Janem Vladislavem.

Urážka na cti se normálně trestá ve všech civilizacích znajících právo. Avšak vůči mrtvým se vesměs povoluje, zřejmě na základě principu „kde není žalobce, není soudce“. Asi se tím reaguje na nějakou nevyhnutelnou potřebu malého člověka mezi lidmi. Hajzlík, který se bojí otevřít hubu neřku na Husáka, ale třeba jen na učence sobě nejbližší služebně nadřízeného, píše rozměrná díla o odboji proti nacismu – a hned se cítí takříkaje „na soudu dějin“ – nikoli obžalovaným, nýbrž předsedou senátu. Ubožáček, kterého mlátí vlastní žena a jenž si nesmí koupit psa, na kterého by mohl řvát, píše o Napoleonovi, jeho i prohrané bitvy snadno vyhrává – a odměnu za loajalitu má navíc. Tak vznikl historiograf, jak se mi zdá. Jan Vladislav však nezastává tuto lidskou ani také – společenskou funkci. Tudiž rázně protestuji aby takto psal, a právě o generálu de Gaullovi! Neboť de Gaulle byl muž bez bázně a hany, a projevil to víc než kdokoli jiný i ve svém vysokém věku. Především je přímo symbolem odvahy intelektuální: vždyť se přece na vlastní pěst vzbouřil proti celému státnímu stroji a proti vojenskému vedení, a to ve chvíli z hlediska vojenské morálky tradičně nejnáročnější, ve chvíli kapitulace a krize, odmítl kapitulaci a zahájil novou válku. Přibližně za dvacet let poté neváhal se znovu vzbouřit, neváhal sáhnout po moci cestou puče – aby oklamal ty, kdo ho k ní přivedli a vyvedl svou zemi z jiné války, z války v níž neměla perspektivu a v níž ona byla utlačovatelem. Zabránil tím, s největší pravděpodobností, také válce občanské. Za to byl nenáviděn a odstřelován jako cíl na střelnici; při četných těchto atentátech ostatně projevil i velikou odvalu čistě vojáckou. Je toto vše málo, a právě pro českého kritika? ?? Ale mám ještě jeden důvod k respektu, ba možná největší: mezi všemi předáky porobených národů v Londýně byl právě de Gaulle v pozici nejhorší, v horší pozici než sám Beneš; Američané a Britové se stále snažili vsadit na někoho jiného, neboť vskutku, ve Francii byla opravdu legální vláda ve Vichy, o jejíž spojenectví nebo blahovůli bylo možno usilovat, a ne jen nějaký protektorátní šaškově! A přesto de Gaulle jednal s důstojností a hrdostí, která nemá příkladu. Nevytvořil ani nejmenší pro svou zemi neblahé precedens diskriminující ji vůči Spojencům!

Jako nepříteli veškeré autoritativní moci, který nadto žije ve Francii, je mi těžko s Vladislavem polemizovat o roce 1968: vždyť mé sympatie jsou na straně tehdejší vzpoury proti de Gaullovi, možná na rozdíl od postoje Vladislavova. Ale nevidět a popírat právě to, co je pro velkou historickou postavu to nejtypičtější, to mi nelze. A je samozřejmé, že ve všem, cokoli píšu, myslím na Československo. Nuže, můžeme pokračovat ve srovnání s Eduardem Benešem, které začal Jan Vladislav: Co kdyby byl prezident Beneš v záříjové krizi 1938 „utekl“ na vojenskou základnu, třeba u Vyškova, nebo ještě líp někde na Podkarpatské Rusi, místo toho, aby mužně a odpovědně – kapituloval? A jakou úctu by dnes měl, kdyby byl v roce 1948, jako starý a nemocný muž, vskutku utekl do zahraničí, místo toho, aby byl v očích národa akceptoval nový režim! A ovšem: co kdyby byl právě on, takový mistr na neuznávání a oduznávání určitých politických skutečností a na konstruování kontinuity mezi skutečnostmi jinými, byl předpokládal plynulou platnost československo-francouzské smlouvy, kterou předtím sám podepsal, samozřejmě tentokrát ve vztahu k de Gaullovi Svobodné Francii? Co kdyby byl učinil sídlem své vlády třeba Alžír, jako de Gaulle?

Nebylo by to zjednáno československé věci více nezávislosti, a de Gaullovi více podpory v jeho opozici proti diktátu mocných osvoboditelů?

Edvard Beneš jednal tak, jak jednal, pod tlakem určité tradice, naší velmi negativní tradice, která je pro nás Čechoslováky velmi typická a která bohužel znehodnocuje do značné míry ty evidentní přednosti, které máme. Překonání této negativní zátěže je předpokladem naší svobody. Proto tuto negativní zátěž musíme poznat a důrazně na ni upozorňovat, abychom ji dokázali jednou konečně zlomit a převrstvit. Nebudeme lhát, že bývali Čechové statní jonáci, když to byli v í c e n e ž j i n í úslužní skromňouši žmoulající čepice a dnes par exemple zbabělí mešťáci. Zbabělejší a měšťáčtější než jiní – nic není černé a bílé, všechno se liší jen ve stupních, ale liší se evidentně. Nebudeme to zamlčovat právě proto, že chceme, aby b u d o u c í náš národ takový nebyl, že v to věříme, že nebude a k tomu chceme pracovat, aby nebyl.

Jan Vladislav konstatuje, že za druhé světové války byl u nás antisemitismus slabší než ve Francii. Možná. Dodávám, že Češi /nikoli bohužel Slováci/ se méně než Francouzi sami pošpinili aktivní spoluúčastí na vyhlazování Židů. Jenomže nejde jenom o sílu antisemitismu, nýbrž také o schopnost a ochotu pozdvihnout se proti němu. A ta byla u nás nade vsí pochybnost m e n š í ve Francii a jinde, nikoli proto, že by Češi bývali byli blíže antisemitismu, nýbrž proto a vždycky proto, že jim chyběla a zase chyběla schopnost pozvednout se ke kolektivnímu činu – a jsme zase u téhož, jako vždy!

Ostatně: k čemu slouží takovéto exkulповání ve chvíli, kdy každý musí vidět, jak se u nás v míře dosud nikdy nevidané rozšířil nový rasismus? Jak je možno neprotestovat proti tomuto vývoji, a právě ve jménu toho, čeho si na svém národě právem můžeme vysoko cenit? Jak je možno nebránit tuto jeho čistou /čistější než mají jiní/ tvář? Ten, kdo v této kritické chvíli, kdy současné poměry začínají ohrožovat už i tuto nepochybnou hodnotu naší kultury, nevolá na poplach, ba kdo jen konstatuje tu jednu, lichotivou stránku pravdy – ten se stává přímo spoluvíníkem toho, že se ta nepochybná přednost ztrácí.

Cítat, který vybíráme, končí argumentací, že jiní o svých skvrnách nemluví. To je přesně toho druhu argument, jako když se řekne, že také mnozí jiní žijí v nesvobodě. Zajisté že své skvrny mají i ti, kteří jsou svobodní. Možná, že o nich nemluví – to je docela jejich věc. Mají-li skvrny a jsou-li svobodní, zřejmě jim jejich skvrny nezatarasily cestu ke svobodě. Jejich věc.

Pokud se týče nás, můžeme arcí říkat, a už to děláme pár set let, že příčinou našich běd jsou jiní, zejména zlí sousedé . . . Výsledek ovšem může být i ten, že načas zase dosáhneme svobody, budou-li sousedé či jiní zlí někým jiným zdecimováni. A stejně pak, jako se to stalo 1938, svou svobodu promarníme, protože si nebudeme vědomi svých nešťastných slabostí, a jestliže si jich nebudeme vědomi, nebudeme jim moci čelit. Zajisté je taktéž možno konstruovat nějakou druhou řadu, žádanou Janem Vladislavem. Například od slavných Přemyslovců. Problém bude jenom ten, že stát, který vytvořili Přemyslovci, anebo řekněme Karel I., bohužel neměl za důsledek kultivaci politického a státnického myšlení u nás. To je evidentní pravda, a to na rozdíl například od sousedních Poláků nebo Maďarů. Zajisté má pravdu Jan Vladislav praví-li, že Češi vždy litují, není-li jejich král císařem; jenomže každý jiný přirozeně hrdý národ spatřuje v jakékoli zahraniční důstojnosti svého vladaře menší vyznamenání než je jeho místo ve vlastním čele. Jen Češi nikoli, Češi stavějí sami sebe až na

místo třetí. Přečtěte si nápis na Matyášově bráně! A pak se zlobí na jiné, když to přebírají. Mimochodem, byl tu zmíněn jistý král Karel I.: zná vůbec někdo takto podle českého stolce počítaného vladaře, a zná někdo jiný příklad, že by nějaký národ počítal své vladaře podle cizího stolce? Kterýkoli historický skribent může zajisté konstruovat linii jakoukoli, dokonce je to jeho sociální poslání. Jde však o to, která linie se prosazovala v historickém vývoji. Jaká linie se prosazovala v našem vývoji, nikoli od nějaké vskutku epizodické bitvy, ale – řekněme – od konce vlády krále Jiřího? /Budeme si to muset objasňovat a učiníme tak, bude-li tomuto časopisu dopřáno času./

Chceme změnit tuto neblahou tradici slabosti spočívající v nás samých? Chceme opravdu dosáhnout svobody a být jí hodni, to jest umět si ji v y n u t i t a obhájit? Jestliže nikoli, potom ovšem o tom všem nemusíme mluvit a můžeme být spokojeni. Docela pštroší by ale bylo chtít to změnit a přitom říkat, že to neexistuje.

Ostatně zde teprve přicházíme k podstatě věci. Jan Vladislav to zcela upřímně vystihuje už v prvních řádcích citátu, který jsem vybral: „... Nejsem žádný vlastenec a národovec ... nepatřím k vlastencům, kteří za každou cenu hájí svou domovinu: nevím vlastně, kde všude leží.“ Ano, zajisté: jestliže zůstanu jenom u konstatování, že jiný kraj a jiná kultura nežli ta, do které jsem byl zrozen, je mou skutečnější duchovní domovinou, pak mne zajisté nemusí vzrušovat, pálit ten fakt, že má československá domovina svobodu tradičně nemá, a tudíž ani mé poznání, že ji nemá z podstatné části také proto, že k ní nemá dost d u c h o v n í síly. Potom mohu volně mluvit o mnoha přednostech Čechů a Slováků, které jsou mi evidentní – budu totiž již mluvit z pozice polovičního cizince. „... mám k Čechům a ke Slovensku nakonec ... lepší vztah než skuteční vlastenci ...“, atd. píše Jan Vladislav.

Zde je samozřejmě důvod, proč jsem se bez skrupulí zmocnil pro diskusi vedenou na našich stránkách Vladislavova textu. V konfrontaci s ním si můžeme dobře vymezit postoj, k němuž dospívá naše diskuse, a také rozdíl od stavu před ní: my, kteří zde navzájem konfrontujeme a společně tříbíme své názory, jsme jednotni především právě v tom, že na sebe bereme odpovědnost danou prostým faktem příslušnosti ke kultuře, k národu, do něhož jsme se zrodili – byť máme třeba odlišné názory o tom, zda to bylo či nebylo zrovna naše štěstí, byť záliba v dané kultuře je u některých z nás jen otázkou, a u ještě jiných /respektive konkrétně u mne osobně/ o nějaké zálibě lze sotva mluvit. Odpovědnost k tomuto národu nám jednoduše velí pracovat pro jeho svobodu, a to s východiskem od nejhlubších fundamentů, jichž jsme schopni se dopátrat, kam až stačí proniknout náš intelekt. V souvislosti s tím zcela samozřejmě všichni jsme obráćeni k budoucnosti – i to nejcitovější stanovisko, které tu bylo publikováno, mluví o národě, jež by bylo možno milovat, jako o národu b u d o u c í m .

Viz naposled citovaná slova Jana Vladislava. Ostatní vyplývá přirozeně.

Mohu být, například při své stranické politické aktivitě ve Francii, na straně odpůrců gaulismu. Také jsem. Mohu si, jako Čechoslovák zde žijící, velice intenzívně uvědomovat ty či ony slabosti francouzské kultury vůbec anebo francouzského politického života konkrétně /Jana Vladislava to šlechtí: průměrný „malý český člověk“ v kterékoli západní zemi jedná opačně!/. Avšak jakmile padne zmínka o generálu de Gaullovi, nikdy – právě proto, že ustavičně myslím na Československo a že veškeré mé jednání se kolem toho točí – se nemohu ubránit povzdechu, jak skvělé by bylo, kdybychom měli, my Čechoslováci, tak velí-

kého pravicového, ba autoritativního politika jako generál de Gaulle! Byli bychom odpůrci, zajisté, nevím, kam až by šlo naše nepřátelství. Ale vždy, ať by došlo kamkoli, by nám, a to na obou stranách, mohlo být jasné, že nikdy nedojde ani toto nepřátelství ani žádný jiný stranický zájem a ani vůbec žádný jiný zájem tak daleko, aby jedni prodali všechno do Moskvy /a to bez rezistence třeba jen minimální!/, druhí aby se chystali všechno prodat do Německa a třetí aby ani nezakrývali své nývč vzdechy po neslavně zašlé habsburské monarchii, atd. atd. Když Egon Bahr pronese cynický, urážlivý a vysloveně revanšismem provokující výrok, nikdo ani neprašťí do stolu; mám rovněž řadu výhrad k Francouzům, ale budiž mi dovoleno, aby mi jako měřítko pro srovnání sloužila legendární veřejná facka, kterou dala při podobné příležitosti francouzská novinářka spojivému kancléři.

Vskutku, i facka může být důkazem politické kultury – tam, kde protějškem je bez tvaré bahno bez známky kolektivní vůle, servilnost vůči každému, kdo se jen zdá silnější a žvanění o humanitě a morálce, když ti obr plivne do očí.

Jan T e s a ř

KAPITOLY Z DĚJIN ČESKOSLOVENSKÉ POLITIKY

První část tohoto nového souboru, v němž hodláme pokračovat, jestliže nalezneme dost oponentů, věnujeme stému výročí narození Edvarda Beneše.

JUBILEJNÍ ROZPRAVA O EDVARDU BENEŠOVI

Stalin na Sibiři se podívoval mužikům snažícím se zachránit koně a nikoli vozku. Dostalo se mu odpovědi: „Člověka uděláš, ale jdi a udělej koně!“ Tak začalo carství Gulag, řekl bych. Gottwald si zase dějiny představoval jako stavbu obrovské pyramidy a smysl života viděl v co největším počtu zabudovaných kamenů. Nu, my jsme je museli nosit.

Takové základní představy se nám u Beneše nedostane, musíme si ji pracně rekonstruovat, alespoň v abstraktní formě. Základem je jeho víra v „Osud – Prozřetelnost“, píše sám. O patro níž, totiž ve společnosti, panují zákony sociologické, a ty vedou lidstvo k demokracii, když v „individuální akci a volním vlivu jedinců a mas projevuje se pak ona logika dějin, která tak často běže na sebe ráz dějinné spravedlnosti, odměny a soudu dějin“. Demokracie je mu, čtème, „systémem užité vědy, racionalismu, rovnosti lidí, svobodné výměny názorů, evolučních metod v denní politice, čestnosti,“ a předpokládá „vůdce, kteří jsou výrazem analytické vědy a rozumu“. A tedy politika je „praktická aplikace sociologie jako teoretické vědy“. Vyžaduje „demokratické metody pracovní: především drobné práce nenáročné, často anonymní, vytrvalé, neúporné . . .“

To je ovšem pojetí ve svých důsledcích nebezpečně blízké ideji osvíceného panovníka, přesněji osvíceného konstitučního vládcce. Ten je podřízen racionalitě představované společenskými zákonitostmi, budiž, neboť těm podle tohoto pojetí jsou podřízeni všichni. Vládce však díky racionalitě nahoře a své vlastní řídí také racionálně ostatní a někdy se i s racionalitou ztotožňuje.

Identifikace politiky se sociologií, navíc je-li zase ona převeditelná na několik osobních zásadních postojů, vede snadno k tomu, že se skutečnost tak trochu přizpůsobuje, pravdě se pomáhá, aby to měla lehčí. Nepřístupné se maže: viz tezi o nulitě Mnichova a tezi, že abdikovaný prezident zůstává prezidentem. Jedna a tatáž věc se upravuje: nejprve je Mnichov tragédie, potom optimální řešení a nakonec vítězství /a vždy trauma, dodejme/. Vytváří se užitečné fikce: československý národ či most mezi Východem a Západem. Sklon k personifikacím: „tento národ /míněni Němci – pozn. P. K./ . . . jeví se nám už jen jako jediná velká lidská nestvůra“. Budoucnost je předvídatelná: čím více se Beneš mýlil v krátkodobých prognózách, tím více věřil dlouhodobým odhadům /přáním/. Tak v roce 1939 čekal konec války v roce 1940, v tomto roce opět v roce 1942, kdežto v roce 1941 to měl být rok 1943. K bezprostřední závislosti na Sovětech nás zavázal z hlediska 21. století a dětem našich dětí zbývá jeho hypotézu ověřit, zatímco my ji musíme prožít. A jen sociolog vskutku školský může tvrdit, že západní demokracie a sovětský režim se shodují ve svém univerzalizismu, humanismu, internacionalismu, pacifismu, racionalismu a intelektualismu.

Že vývoj není plnění plánu evoluce, to, že by zákonitosti mohly být vytvářeny až činností individuí, u Beneše nenajdeme. Je spíš sociologický lamarkista, nikoli darwinovec. Nenajdeme u něj ale ani pochopení pro to, čeho je Darwinova teorie výrazem, totiž anglický politický život. Když si jej trochu /ne, ne, až příliš mnoho/ zidealizujeme, objevíme zde smysl pro nedoktrinářská, tradici respektující řešení, smysl pro konsensus, vzájemnou akceptaci a dialog.

Jakkoli byl Beneš mistr kompromisu, vyjednávání a /jak to sám označuje/ „syntetických řešení“, měl jen málo smyslu pro dialog opravdový, nutně do sebe včleňující uznání nezastupitelnosti toho druhého. Pro Beneše platí: diskuse ano, dialog ne. Neboli jak píše sám, politik musí „stále diskutovat nové problémy, odpovídat na útoky svých protivníků a rozumem a logikou přesvědčovat opozici“. Všimněme si – diskutuje, přesvědčuje, odpovídá a dost, přesně jako ve škole, tam také pan učitel neočekává, že by se od žáků dozvěděl něco nového. Neboť vědec pravdu mít může, ale profesor musí.

Benešovým snem, podle vlastní zmínky, bylo za první republiky ministerské předsednictví. V zahraniční politice byl mnohokrát předsedou různých shromáždění, a to s úspěchem – proslul jako arbitr. Samozřejmě je k tomu zapotřebí mít zvláštní talent /a snahu/, ale mnohé vyplývá už přímo z předsednické funkce. Předseda se diskuse neúčastní, ale řídí ji, vystupuje nakonec, shrne vše a navrhne nejméně bolestné řešení. Tím je předseda vyloučen z dialogu, postulován jako rozhodčí a často pak shledává ve svůj prospěch souvislosti mezi kompromisem, syntézou, vědeckou politikou, osobními schopnostmi a pověřením osudu.

Z tohoto stanoviska /chtělo by se říci „nadstanoviska“/ je pak smyslem politických stran jen „kontrola státní správy a vlády“ a dost. Benešův odpor k politickým stranám byl příslovečný a stálý, nemá k nim důvěru od svého spisku „Stranictví“ z roku 1912. „Moje

syntetičnost vedla k tomu, že jsem vlastně ani nemohl být straníkem. Strana byla pro mne jen a jen instrumentem státní a národní politiky . . . Já konečně mohu být v kterékoli straně" svěřuje se v roce 1937 H. Ripkovi. Plánuje v Londýně zákonně omezit počet stran na dvě, později se shodne s komunisty na počtu čtyř, těch jsme se pak dožili, stejně jako Národní fronty jako formy reglementace. Rází názor, že politické strany za první republiky zklamaly a v emigraci stranickou politiku netrpí, mimo komunistické, na tu je krátký.

Problémem ovšem je, jak se dostat na učitelství, jak získat odstup. Jeden ze způsobů, zasedací pořádek ve třídě, totiž reglementaci politických stran, jsme si právě uvedli. Politickým stranám vyhradil sice kontrolu, ale jakápak kontrola, když ani nevíme co kontrolovat. „Jste můj // ministr zahraničí, pane kolego?“ „To nejsem.“ „Tak se do toho nemíchejte! Neznáte situaci a chcete do ní mluvit.“ To je záznam Benešova rozhovoru s ministrem Feierabendem v roce 1943, ve kterém se nakonec ukázalo, že prezident nesdělil ministru informaci, kterou ten vědět měl. Že ze své iniciativy sjednal při moskevském pobytu v témže roce rozsáhlé zestátnění, plánované hospodářství a dodávky Sovětům, se ve vládě vůbec nezmínil. A byla to dohoda pro republiku osudná. Nezmínil se ani o tom, že už nemáme samostatnou zahraniční politiku, že slíbil Stalinovi, že „naši delegáti na konferencích vždy půjdou s vámi“.

Nebudeme daleko od pravdy v tom, že Beneš formátem mnoho dalších politiků převyšoval, ale on si tento odstup udržoval ještě i plánovitě a uměle. Odpůrců, konkurentů a nástupců se zbavoval všemi metodami, i těmi, které jej diskvalifikovaly a poznamenaly. Za ministra zahraničí si vybral po nástupu do prezidentství právě tak pasivního jako slušného prof. Kroftu a do čela vlády v emigraci byl postaven stařec Šrámek, který se v Londýně dokázal domluvit jen latinsky. Smutný tehdy poznamenává, že „výběr . . . lidí se provádí s ohledem na ty, které jest třeba nejvíce uspokojiti, to jest na ty, kteří by mohli nejvíce škoditi, kdyby uspokojeni nebyli . . .“ Staří politikové byli v emigraci odstaveni paušálně a mladí neměli do čeho mluvit právě proto, že byli mladí. Zásadní rozhodnutí bylo rozhodnuto ponechat na domácím odboji /„nechceme nic prejudikovat!“/ – to byla teze přesně do roku 1945, nikoli potom.

To, co považujeme za užitečné, ale nepříjemné, můžeme se pokusit přehrát na někoho druhého. O odstoupení Podkarpatska přemýšlel Beneš už 31. ledna 1939 /„Prešov Rusku“, „hranice s SSSR až za Bardejov“/, a 22. září 1939 je nabídnul Majskému /„požadují-li to, že bychom proti tomu nemohli nic mít“/. A pak už zbývalo na Stalinovi, aby si je vzal, a na Benešovi, aby ani tuto ztrátu nedal schválit parlamentem, stejně jako v roce 1938.

Beneš se navíc své představě vědeckého politika zcela přizpůsobil, respektive ona byla v plném souladu s jeho psychofyzickou osobností, však také kromě politiky nic jiného neznal. Byl neobyčejně pilný a houževnatý. Vzor systematickosti a metodičnosti. Zdrženlivý, uvážlivý, taktický. Optimista – „ . . . optimismus není ostatně to správné slovo. Je to prostě vědomí, že se musí a má přemáhat každá nesnáz . . . , že se nemá podléhat depresi“. Pokud mu to bylo k užítku, i tolerantní a chápatel.

Ale současně jeho dokonalá impersonalita /„neměl jsem nikdy rád nemužnou sentimentalitu“/ mu nedovolila získat přátele, ostatně patrně po tom ani netoužil, přítel je i partnerem a toho si Beneš patrně nepřál. K lidem měl instrumentální poměr. Jeho kancléř a oddaný stoupenec Smutný zaznamenává, že „instinktivně lidé, kteří se k němu přibližují,

pocitují, že stále jest něco nedořeknuto, že Beneš jich užívá k nějakému svému plánu, který jim neřekne". To, že s lidmi manipuloval a nechával je bezohledně padnout či je k pádu postrčil – prosím, byly to pro něj jen figurky. Ale proč se chovat k figurkám mstivě?

Ke své roli byl Beneš predestinován nejen svými vlastnostmi a názory, ale také celým sledem životních okolností. Cesta do politiky vede v moderní době přes politické strany, bezmála jen Beneš a De Gaulle jsou výjimkami, oba vstupují do politické arény v dobách výjimečných. /Tvoří také jistou paralelu. Zkusme si ale položit za obvyklou otázku – co měl Beneš dělat v roce 1938 – otázku jinou: co by dělal na jeho místě De Gaulle? /

Beneš se s praktickou politikou střetává poprvé v jejích deviantních formách, spiklecké a emigrační. Že konspirátorství „tak často není politikou nebo aspoň často má málo co činit se skutečnou politikou" věděl velmi dobře, a stejně tak i to, že je nebezpečné pro politiky, protože „ubíjí v nich snadno konstruktivní síly nebo z nich dělá nevléčitelné romantiky". Odněl si odtud ovšem i tu zkušenost, že v tomto prostředí má nutně největší vliv právě ten, kdo vytrvale a systematicky pracuje a shromažďuje informace; že právě proto, že nelze v ilegalitě říkat každému vše, lze s lidmi manipulovat. Dodejme k tomu, že české mafiánství bylo výlučné v tom smyslu, že se omezovalo na úzký okruh převážně politiků a že nemělo nejmenšího zájmu organizovat činnost nejširších mas lidových.

Odboj byl organizován politicky stejně výlučně. „... nutně potřebujeme organizace, abych se tak vyjádřil, legitimních zástupců národa, příslých z vlasti, pevnou, před Spojenci za vše odpovědnou, neměničel se, sestávající se z politických osobností a dávající spojeneckým vládám dostatečné mravní a politické záruky; viděli jsme ovšem také, že vlády spojenecké dovedou ocenit, je-li v koloniích pořádek a svornost, konají-li kolonisté své povinnosti vojenské jako obyvatelé domácí, nevystupují-li neuváženě a příliš náročně s velkými gesty, intervencemi a cíli politickými". Argumentace přesvědčivá ve svém celku, jednotlivě ale převelice instrumentální. Můžeme-li mluvit o legitimitě, pak té měl Dürich jistě víc než Masaryk, o Benešovi nemluvě, a Štefánik byl dlouholetý emigrant. Ve skutečnosti proklamace pevné a neměničel se organizace znamená současně prostředek monopolizace politické moci, stejně jako požadavek „ukázněnosti" kolonistů. „... šlo o to, jak pomalu a bezbolestně odstranit improvizaci politických amatérů, kteří měli jinak dobrou vůli a vykonali dobrou práci, organizovanou činností politických činitelů z vlasti, skutečně povolaných k politické práci". Po této čistce se klade už jen otázka po rozdělení moci uvnitř vedoucí skupiny – Benešova vytrvalá snaha omezit Štefánikovy kompetence je známa.

„Postupovali jsme prostě těžkou denní, takřka krtčí prací od dola nahoru" referuje Beneš, ale tato jeho charakteristika vystihuje jeho práci, méně Masarykovu a vůbec ne Štefánikovu. „... jít pomalu krok za krokem, dávat věcem uzráti vytrvalou, stálou zákulisní nenáročnou práci..." naznačuje jeho postavení v emigraci dané fantastickou a neúměrnou pracovitostí. Jí byl nenahraditelný – a také nekontrolovatelný. Důsledkem profesionalizace a monopolizace informací byla monopolizace moci. Konceptci dával Masaryk a Beneš ji převzal bezvýhradně, v ní viděl své posvěcení, svou legitimitu. Velká koncepce pádu „teokracie" mu splynula s „vědeckou" sociologií.

Vrátiv se do vlasti byl slaven neúměrně, bezmála jako Masaryk, požíval důvěry naprosté. Jak se vyjádřil v roce 1918 R. Bechyně: „Náš poměr k panu ministrovi zahraničí je poměrem úcty a vděčnosti". Jeho první expozé bylo v parlamentu označeno za evangelium.

Výsledky mírové konference přivedly národ do další euforie. Beneš pak nabyl monopol na mezinárodní politiku a setrval v křesle ministra zahraničí sedmnáct let /což se nepodařilo ani Václavu Davidovi/ a přitom všechny výhrady k jeho politice a osobě byly jen osobní, dílčí či vedeny z pozic extrémních.

Zahraníční politika je založena na velkém množství speciálních informací a předběžných znalostí, z nichž značná je důvěrného charakteru. Proto, a i z mnoha důvodů technické povahy, je vždy moc ministra zahraničí rozsáhlá a jen stěží kontrolovatelná, je blízká politice kabinetní. Beneš toho jako ministr využíval a zneužíval, řada osob odstavených prokazatelně nekorektními prostředky je skutečně dlouhá. A případy manipulace, zneužití a využití byly ještě početnější.

Benešovo postavení jako ministra bylo nestranné, ponejprv dostal mandát za Slovenský klub, což jej k ničemu nezavazovalo, stejně jako pozdější formální členství ve straně národně socialistické. Stranický život první republiky znal jen nedostatečně, viz o tom svědectví Ripkovo, a jak jsme viděli bylo jeho stanovisko k politickým stranám apriorně nedůvěřivé, reglementující a znevažující. Ve skutečnosti postihovalo toto hledisko nejen stranický život, k němu je možno mít nedůvěru plynoucí z konkrétních zkušeností, ale nakonec i k politické pluralitě vůbec. Prezidentem se stal jedině díky autoritě Masarykově, když za celou svou dosavadní kariéru měl s vnitropolitickým životem jen málo co společného. Zvolen prezidentem pokračoval zase ve své roli mediátora a „vědeckého“ politika se všemi klady, ale také negativními důsledky.

Za této situace dochází k Mnichovu jako k totálnímu krachu především Benešovy politiky, nejen zahraniční, ale i domácí. Odsoudil tehdy politické strany, ty zase sebe a Beneše. Není zde nutné dokazovat jak oprávněně, připomeňme k tomu jen to, že strany po dvacet let v zásadě Benešovu politiku zahraniční schvalovaly a že politika domácí právě v rozhodujících posledních letech republiky byla pod Benešovou kontrolou.

V samotném roce 1938 je Benešova úloha dominantní a rozhodnutí kapitulovat je především jeho rozhodnutí. Stejně jako jsme shledali v dobách Maffie, odboje a zahraničního ministrování dostatek objektivních důvodů pro jen osobní rozhodování, můžeme je najít i nyní – je to především časová tíseň. Jsou konzultovány jen stranické špičky, zcela stranou zůstávají samotné strany, parlament, lid. Stejná časová tíseň jako přesně o třicet let později. Ve skutečnosti se jen už sklízí to, co bylo zaseto, nyní je už skutečně pozdě, v Mnichově či v Moskvě.

V emigraci pokračuje Beneš stejným způsobem. Vyřídí možné politické konkurenty a to všemi prostředky, disponuje početným diplomatickým a vojenským aparátem, stejně tak zpravodajským a soustřeďuje všechny informace a mocenské prostředky. Nikdo mu není partnerem – pracuje s háčovci a nechá je padnout, pracuje s domácím odbojem a nechá jej stranou, pracuje s vojáky a zřekne se jich, spolupracuje se Západem a dá při tom /zjevně i tajně/ zelenou Sovětům. Vláda a Státní rada jsou jen formální, nezná a nepřipouští politické strany, zná jen jednotlivce a s těmi manipuluje: „Vážený kolego Nečasí! . . . Nezmění-li se Váš postoj ke komunistům, je Váš návrat do poválečného Československa nežádoucí . . .” Podráždí nohy agrárářům, národním socialistům i sociální demokracii.

Osvobozenému Československu přináší to, co upekl společně se Sověty a komunisty: reglementovaný politický a hospodářský život a jednoznačnou orientaci na Sovětský

svaz. I v oné krátké době poválečných tří let byla u nás demokracie omezena, také nepsaným tabuizováním témat zcela zásadních – nebylo možné se v nejmenší míře dotknout Sovětského svazu, odsunu Němců a víceméně socialismu vůbec. Už tehdy si lidé začínali zvykat na autocenzuru. O demokratické loajalitě komunistů, jak upozorňuje V. Černý, se nepochybovalo, ujišťoval jí zejména Beneš. Dodejme k tomu, že se ani pochybovat nesmělo.

V roce 1948 rozehrál Beneš svou diplomatickou hru znovu. Zcela kabinetně se dohodl s národními socialisty o vyřachování komunistů, pak je nepokrytě zradil a navíc legitimoval komunistickou stranu jako monopolního vládcce Československa. Byl pravda nemocný a navíc se střetl se silou vskutku elementární, ale na druhé straně jeho rozhodnutí je slučitelné s jeho rolí nadstranického arbitra.

Omluvme i nekomunistické politiky za jejich naivnost, slabost a neschopnost, vždyť politickému životu ve své většině odvykli právě pod Benešovým vlivem a za poměrů, které skutečné politice nepřály. Nakonec to byli oni, kteří si v únoru zvolili Beneše jako arbitra, nikoli komunisté. Co je ovšem zcela fantastické, je jejich slepá věrnost Benešovi, muži bez jakéhokoli charisma. První slova Prokopa Drtiny, tedy člověka, jehož Beneš vodil za nos, po Benešově kapitulaci v únoru byla: „Bratři, teď si řekněme především jedno: ani slova rekriminace vůči prezidentu Benešovi!“. Bylo to okamžitě akceptováno a později v emigraci dokonce bylo uvaleno dvacetileté moratorium na jakoukoli kritiku Beneše. Stal se z něj jakýsi „father-image“, symbol Demokracie, což ovšem svědčí o zcela zvláštních představách o tradici a demokracii.

Jít za tyto představy demokracie řízené, demokracie bez tradic a institucí, demokracie posvěcené vyššími dějinnými silami, to se ovšem ani napotom nepodařilo v české politice nikomu. Naopak můžeme říci, že takový Gottwald na ně ve skurilní a obskurní poloze navazuje, že je zde rozdíl jen v různých stupních osvícenosti a v různých představách racionality.

Jen malý smysl má vyčítat Benešovi špatné prognózy, nesprávná rozhodnutí a jeho nikoli chvályhodné osobní vlastnosti. A vážít poměr jeho rozhodnutí správných a nesprávných. Smysl má analyzovat jeho pojetí a praktikování politiky, představy jakési vědecky řízené demokracie, která vedla /a kolikrát ještě povede? / k manipulaci, ovládnání a kabinetnosti, byl s nejlepšími úmysly. To, že byl až dosud Beneš jen kritizován či skandalizován a nikoli analyzován, není otázkou jen intelektu a schopností těch, kterým on je problémem. Je to především důsledek toho, že ani včera, ani dnes; ani doma nebo v exilu; ani v politice oficiální či opoziční skutečného politického života, ba ani představu o něm, nemáme.

Petr K V A R D A

*

Je nesnadné dělat z povinnosti redaktora oponenturu Petru Kvardovi. Mohl bych ji jistě založit na seznamu zjednodušení, jichž se dopustil, jako například že s rolí Msgr. Šrámka v exilu tomu bylo jinak atd. To přenechám historikům, já se nepovažuji za docela pitomého, třebaže jsem vystudoval historickou fakultu.

K výkladu osobnosti prezidenta Beneše možno přistoupit několika způsoby. Je možno postupovat čistě pozitivisticky podle zásady „podle činů poznáte je“. Také se tak zpravid-

la činí, a výsledkem je zejména v tomto případě třiřt činů s bezprostředními následky i zcela protichůdnými a tomu pak odpovídající hodnocení. Dalo by se postupovat metodou takzvaně moderní, zjiřtovat statisticky, kolem čeho se točí Beneřovo myřlení: výsledkem by bylo zjiřtění, že nejfrekventovanějšími jeho pojmy jsou „humanita“ a „demokracie“ – čímž by snadno a rychle všechny problémy jednoduře zmizely.

Kvarda zaal jako Paracelsus spalním všech předchozích spisů – a udělal dobře. Beneřovi současní vykladači, všechny politické rozdíly můžeme klidně pominout, se shodují v hodnocení prezidenta Beneře jako „pragmatického politika“. Tento obraz stvořený původně liberály dával možnost vykreslit E. Beneře v protívě k fanatismu, totalitarismu, případně ideologii či utopii. Tudíž vyhovoval eurokomunistům: z hlediska jejich /někdejších/ politických potřeb vykreslil tak Beneře tehdejší eurokomunista Křen na nějakých tisíci stránkách. V eurokomunistické hantýrce se tomu říká „realistický politik“. Kvarda nad tradičními výklady ani nemávnul rukou a se samozřejmostí vychází ze základního předpokladu: Edvard Beneř jako politik i člověk sloužící vyšší ideji. Nevím, jestli si čtenář dost uvědomuje tento základní fakt: při vši kritice vůči Beneřovi je Kvardova stař v nejhlubším r e - h a b i l i t a c í E. Beneře v očích té nové aktivní generace usilující o změnu, která by jím jako „realistickým“ či „pragmatickým“ politikem mohla jen pohrdat, a která dokáže odpuřtit mnohé, i těžké omyly, jsou-li založeny na základní ideji vyššího určení člověka i národního kolektivu.

Nebudu polemizovat s Kvardou v tomto jeho základním východisku. Souhlasím s ním: Edvard Beneř = personifikovaná idea. Kvarda praví: idea osvíceného vládce. Uvidíme. Chci oponovat Kvardovi tím jediným způsobem, jímž to lze inteligentně činit: to jest poukazem jednak na okolnosti a prostředí, v nichž individualita Beneřova působí a s nimiž se střetává, jednak poukazem na čas. Petr Kvarda aplikuje jaksi teorii přerěknutí. Nalézá četná. Vychází z Beneřovy „Světové války . . .“, a to je dobré východisko. Chci to po něm opakovat, avřak na tomto místě učiním krok v jiném směru, leč více v logice použité metody. Kvarda bere to, co E. Beneř sám říká o sobě a o svém pojetí světa. Vezměme to z druhé stránky: Říká Edvard Beneř o sobě a světě kolem sebe, a právě v této konkrétní své životní situaci roku 1928, vskutku to, co nejpodstatněji určilo jeho život, jeho politickou snahu?

Vycházím-li z předpokladu, že pravda je často právě to, co je nejvíce utajováno, případně že cesta k jejímu pochopení vede přes opak deklarovaných tvrzení, stavím se samozřejmě na pranýř každého pozitivistického blba. Ale já diskutuji s Petrem Kvardou, a jeho záľudnost zajisté nepůjde tak daleko, aby na mně chtěl důkazy. Nuže, co je to, co Edvard Beneř 1928 potlačuje, a co ho k tomu vede? A kdo je dr. Beneř 1928?

„Knihu píší jako bývalý generální sekretář Československé Národní rady, nikoli jako ministr věcí zahraničních.“ Hleďme. Toto je již skoro důkaz pro mne, samozřejmě pouze za předpokladu, že akceptujeme navržený přístup. Edvard Beneř píše samozřejmě knihu jako československý ministr věcí zahraničních, a to ve smyslu zcela doslovném i přeneseném.

Diplomacie roku 1928 musí být poněkud vysvětlena: Kdežpak zůstal ideál roku 1917, současně Wilsonův i bolřevické revoluce, o zruřlení tajných smluv? Snad ani v utopii již ne. A také to ještě nebyla diplomacie, kterou mohou provozovat i mladé ženy v džínách a na druhé straně zase různí chňupové jako pokleslí dědici ideálu bolřevického. Byla to diplomacie naleřtěných parket a bezvadných společenských úborů. Nikdo si nesmí dělat iluze, že

by snad byla miň obchodováním s krví, než je dnes. Avšak dalo se to vždy v bílých rukavicích a navýsost elegantní formou; Chruščovův stěvíc jako součást diplomatova vybavení i chování dávno ještě nebyl vynalezen a nějaký plukovník Kaddáfí byl věc tehdy nepředstavitelná. Nikoli proto, že je to vrah, nýbrž proto, že nenesí cylindr.

Československo mělo velice ztíženou situaci, poněvadž jeho diplomacie neměla rokokovou tradici. Kdekdo ohrnoval nos nad tímto státem plebejů. Takoví Maďaři mohli sice doma mít šibenice, každý to věděl – což však nevadí, toť vnitřní věc svrchovaného státu: podstatné bylo, že jeho diplomaté, vesměs stará uherská šlechta, mluvili lepší francouzštinou než čeští profesori či polobohémští umělci oblečení do nesedícího jim diplomatického gala. Ať nedím nic o Horthym, jehož režim byl nakonec vyprovokován občanskou válkou: také šaškové se zlatem až na břicho, diplomati pučistického maršála Pilsudského, měli na „světovém“ fóru daleko větší kurs. Nebylo to nejenom lehké, nýbrž byla to zcela fantastická, nevidaná věc, že československý ministr zahraničí byl tu arbitrem! Byla to bezmála tak velkolepá věc, jako když předtím československé dobrovolnické vojsko dobylo celé Sibiře. Anebo jako když boty Tomáše Bati diskvalifikovaly každou konkurenci – do třetice všeho zázračného. Byla to neslýchaná kariéra českého venkovského chasníka, vůbec sotva představitelná v některém jiném státě staré Evropy, a současně neuvěřitelný úspěch vskutku Československa jako státu. Co se divit, že musela poznamenat /tehdy/ pětaticetiletého člověka, například právě k onomu ztotožnění vlastní osoby se státem, k přecenění diplomacie a jejích možností a tak dále: ale já nesměřuji k této argumentaci. Češi zatím jen říci, že by bylo nelogické a nenormální a konečně také neodpovědné, kdyby byl bývalý sekretář emigrantského revolučního výboru byl psal své memoáry jinak než jako československý ministr věcí zahraničních. Moje tvrzení číslo jedna.

Ministr věcí zahraničních byl však také pravou rukou hlavy státu spravovaného profesorsky: katedry, jak víme, tam kde nejsou spravovány partajními sekretariáty, se dědí: někdy současně s dcerou, což není nutné, vždycky však s idejemi Učitele Zakladatele. Nechtěl bych to jenom ironizovat. Kolem roku 1928 v ČSR vrcholil zápas o vnitřní i zahraniční orientaci státu, a jeho podoba, taková, jak ten stát dnes je zachován v naší, ale i evropské tradici, totiž jako stát p o m ě r n ě velice demokratický a bez jakékoli ironie o s v ě c e n ý, to obojí v markantním rozdílu zejména vůči všem sousedům – ta byla velice na vážkách. Problém byl v tom – ještě k tomu dojdeme z jiné strany – že tato osvícená politika v československé společnosti neměla, alespoň podle formálního klíče parlamentně partajních demokracií, spolehlivou většinu, respektive že byla docela v menšině a že její převažující vliv na stát byl zabezpečován právě autoritou Masarykovou a mezinárodními úspěchy a věhlasem Benešovým. V politickém zápase pravicové opozice proti „Hradu“ se využívalo na jedné straně takzvaného /falešného/ svatováclavského milénia, a na druhé straně nefalešné a vskutku hrdinské skutečnosti, revolučních ideálů legionářů a odboje. Však právě přímou součástí této kampaně jsou Benešovy memoáry, které Petr Kvarda cituje: může se někdo domnívat, že snad bez přesného také ideologického cíle? A bez úmyslu představit sebe, to jest, jak to tak vypadlo, jediného garanta pokračování „hradní“ politiky a tím vlastně státu, v takové podobě, která by mu nejvíc urovnala cestu ke zvolení? Moje tvrzení číslo dvě.

A za třetí: Také Petr Kvarda, jaká škoda, přejímá to tvrzení různých Benešových kancelistů, že prý Edvard Beneš neznal nic než politiku. Jaký nesmysl! Vždyť takový člověk

vůbec neexistuje, takový snad nebyl ani sám Lenin. Odpusťte ten profesorský tón, Petře Kvardo, však nejsem profesor: neomylně ve Vás poznávám mladého muže, jemuž se otevírá, a to po zásluze, skvělá kariéra. Je-li nám třicet a máme-li úspěchy, snadno se nám zdá, že nic kromě nich nemá valného významu. Například ženy či Žena. Toho mluvení však docela určitě nebyl Edvard Beneš, alespoň ten, kterého já vidím. Neboť jsem si jist, že adresátkou přemnoha stránek „Světové války . . .“ byla pani Hana Benešová. Její neobyčejnou roli v životě Benešově a v jeho jednotlivých rozhodnutích mám za věc docela jistou. Byť nedoložitelnou pozitivisticky.

Tyto motivy působí, že obraz, jež nám podává sám o sobě, o nejhlubších základech své osobnosti, a potom ovšem také o některých okolnostech, za nichž pracoval a o některých nepozorovaných motivech svých činů, je posunutý. Toto posunutí, tato autostylizace diktovaná okamžitou výhodností v čase svého vzniku, nabývá však docela jiného významu s během času. Musíme na ni poukázat, jak v zájmu spravedlivého ocenění E. Beneše, tak především proto, abychom porozuměli ještě významnějším věcem, které se skrývají v pozadí za tím vším. Které jsou to rysy, jež sám E. Beneš buď poněkud zatlačuje anebo zdůrazňuje ve své vlastní legendě o sobě samém? **P o d t r h n u z n i c h d v a n e j v ý z n a m n ě j š í :**

Je to podivný paradox: socialismus měl v českém duchovním životě tak neobyčejně široký vliv, že pro to není příliš mnoho obdob v jiných kulturách – a přitom se naši socialisté, zdaleka ne jen komunisté, na tento ideál vždycky dívali mimořádně partajnický. Nejednoho pokladníka stranických organizací by rozčílilo moje tvrzení o socialistických kořenech Benešovy osobnosti – vždyť neplatil žádné příspěvky. To jen mimochodem. Nikoli však mimochodem, nýbrž in medias jde má kritika: není pravda, že E. Beneš se s politikou poprvé setkal v její pokleslé podobě emigrantské. E. Beneš se poprvé setkal s politikou v podobě socialistického hnutí. A toto není už jen mé jasnovidectví, k tomu jsou i důkazy čistě pozitivistické.

Vztahuji se k roku 1906. Edvardu Benešovi bylo tedy 22, studoval v Paříži a v Dijonu, podnikl studijní cestu do Berlína a do Anglie, a své poznatky a svá srovnání shrnul pro Právo lidu; je to taková drsná obžaloba kapitalismu, zejména anglického, že si v tom nezadá s Engelsem.

Čtème, jak E. Beneš vstoupil do české politiky: „Londýn, největší město světa, nejbohatší město světa, jest zároveň nejbídnejším, nejnemravnějším, nejchudším městem světa . . . Peníze! Peníze! To jsou slova, jež na vás křičí z obličeje každého . . . Zde je viděti nejlépe ten hrozný životní boj, bezohledný a nelítostný, materialistický na nejvyšší stupeň, a drsný, krutý až běda . . . Jděte do dělnických čtvrtí . . . uvidíte lidské bytosti pítí tu kalich lidské bídy až do dna . . . statisíce lidských bytostí tu leží před vámi ve stagnaci, plni resignace a lhostejnosti ku své bídě a neštěstí, bez hnutí, bez odporu, bez jediného slova odporu a rozhořčení, nad tím zůstává vám rozum stát . . . Osm miliónů lidí žije tu v bídě a neštěstí . . .“ A vyhánění venkovanů z půdy, zemědělský dělník, který je tu ubijen jako nikde na světě, a naprostá nemožnost vzdělání pro chudé. A k tomu útlak Irů, a 250 miliónů Hindů mře hladu, pracuje a strádá pro 5 miliónů anglických aristokratů. Z lidí jsou dělány mašiny–automaty, „a tomu všemu se říká kapitalistický systém“. Kapitalismu je tu až běda, alkoholismu a bídy ještě víc – klerikalismus přišel, aby to vše dokonal – lid tone v prablém

klerikalismu. Nikoli, toto nejsou moje slova, to je autentický citát E. Beneše z roku 1906. Hnus a odpor! To je jeho vlastní shrnutí. A ještě: „... ohromné otroctví dělnické třídy“, kdy „dělník za dne ubíjen hrozně vyvinutým kapitalismem přichází večer domů . . . a posílá ženu, aby pracovala v noci, a žena jde a nabízí své tělo těm, kteří za dne ubíjeli tělo jejího muže“. A tu Beneš vychází ze své neosobnosti /jediný případ, který znám z jeho spisů/ a křičí: *Žil jsem mezi nimi!!* Abychom se neklamali, není to jenom Dostojevský: „Celý ten problém za stávajících poměrů společenských a majetkových jest nerozřešitelný“, kapitalism jest vinníkem a socialism chce řešiti tyto problémy!

Toto je tedy autentický Edvard Beneš roku 1906, tak jak vstupuje do české politiky, zdaleka ještě ne dr. Beneš, předseda Rady Společnosti národů, jenž mezi diplomatickými povinnostmi stylizuje své memoáry, v nichž po dvaceti letech na tuto dobu vzpomíná!

Ostatně musím upozornit, že z tohoto svého východiska ani mnoho nezamlčuje, vždyť mluví i o extrémismu, do něhož upadal atd. – umí vše pouze velmi diplomaticky podat. Autostylizace roku 1928 je v tom, že z aktivního revolučního cíle, „socialism chce řešiti tyto problémy“, činí zájem vědecký, třeba vlastním sociálním původem a vlastní sociální situací vyvolaný. Katedrový politik roku 1928, navíc zavázaný příkladem Učitele, musí konstruovat filozofické systémy, učitele a vlivy a samozřejmě vlastní originální syntézu z nich; diplomatu Benešovi to velice lichotí, vždyť jakou intelektuální převahu /opravdu!/ tu demonstruje nejen nad šašky maršála Pilsudského, ale i nad solidními lordy s oxfordským vzděláním! Ale v této době samé nešlo o filozofické systémy, nýbrž o pár jednoduchých, zjednodušených hesel, a ze všeho nejvíce o závory, které soudobá samozřejmě také česká společnost kladla uplatnění tohoto výjimečně nadaného a zejména neobyčejně činorodého mladého muže – a docela jednoduše o hlad. Jsme-li žebráky, nabývá svět pro nás docela jiné podoby.

Neřekl jsem ještě všechno. Pro dnešního čtenáře zvyklého na stereotypy režimní propagandy, je pojem „socialismus“ automaticky blízko slovu „revoluce“ atd. Tak tomu však není historicky! Vždyť dlouho je socialismus v opozici proti veškeré politice vůbec, proti republikánům prahnoucím po barikádách a zejména proti jejich konspiraci; a když se pak obojí začne *z č á s t i* překrývat, vždycky mezi socialisty přinejmenším početně dominují ti, kdo revoluční řešení odmítají. K těmto však nepatří mladý Edvard Beneš. Ba i kritiku Labour Party za „netečnost“ u něj najdeme. A stýká se v Paříži s jinými jonáky: anarchisté, ruští narodovolci /naučil se rusky, aby mohl vést debaty s nimi!/, a ze všeho nejvíce revoluční Jihoslované, Mladá Bosna atd.! Toto je to autenticky české radikálně demokratické, protidynastické a protirakouské, revolučně republikánské milieu s výrazným vlivem myšlenek socialistických, u nás vytvořené pod převažujícím vlivem jihoslovanským. Dědictví Omladiny! Tento mladý muž s rozhalenou košilí a červenými květy, dychtící po činu, věčně odmršťovaný, rozhněvaný také na těžkou redakční prdel cenzurujícího ho omezence Šmerala – ten byl věru na nejlepší cestě k bombám! Chtělo to jenom dostat ještě více lekcí a nedostat přitom tuberu.

Avšak vezmeme to z té příjemnější stránky. V raných pracích E. Beneše, kritizujících „kapitalistický systém“ an sich, se stále znova setkáváme s obdivem k Francii a zejména Paříži – je mu živá, veselá, optimistická . . . Právě proto, že je oslněn tímto činorodým prostředím politických a odborových bojů, vůlí ke změně. Jenom si všimněme, jak v jeho

líčení hrůz Londýna dominuje lhostejnost k osudu! Též proto jsem vybral právě tyto citáty. To je ovšem autentický Beneš, na celý život. Já tu však nyní upozorňuji na spontánní náklonnost k Francii, projevující se docela nelogicky u tohoto suchého metodika právě v pojednáních sociologických, a tím ovšem zřejměji. Kancelisté ex-et-in-spe-prezidenta Beneše v Londýně zachovali jeho přechyblé zlobné, tvrdě odsuzující výroky nejen o francouzských mnichovanech, ale i o francouzské kultuře vůbec. Nepochopili, že za nimi je nikoli „vědecký přístup sociologický“, nýbrž zhrzená veliká láska. A poněvadž v jednání lidí, i těch největších sucharů, výrazně dominují vášně nad filozofickými teoriemi, neřku-li už nad statistickými tabulkami, přičinila se tato zhrzená láska o to, že jsme se, dr. Beneš a s ním i my, ocitli v objetí Velkého Bratra.

O tom ještě později. V roce 1906 mladý E. Beneš miluje Paříž natolik, že dokonce francouzské prostitutky shledává daleko sympatičtějšími než „lidské maso“ anglické. Hledme. Nezaznamenávám však tento fakt škodolibě, chci zdůraznit, že mladý muž s výraznými sklony ke zjednodušení typickým pro socialisty přece jen má také schopnost pro rozlišování stupňů mezi černou a bílou; alespoň tam, kde evidentně existují v životě.

Avšak běda!, ďábel svodu nepřistoupil k Edvardu Benešovi v podobě sličné pařížské prostitutky. Vzal na sebe, prokletec, mnohem rafinovanější tvář. V Paříži se objevily dvě distingované, aristokratické dívky z nejlepší české společnosti – respektive, ve vsi puritánské prudérii, Jedna Jediná, se svou nezbytnou přítelkyní. Přítelkyně, toť dcera dr. Oliče, pražského policejního ředitele a mezi českými radikály nenáviděného hlavního organizátora represí proti Omladině, a ta Jediná, toť bohatá slečna Hana Vlčková. Půvabná, asi i velmi ženská, řekl bych, prý vzdělaná, nevím, co to znamená, a v každém případě rezervovaná a dominující, jistě panovačná: „byla zvyklá mít to, co si přála“, říká suše anglický legendista Benešův.

Nuže, milý Kvarde, Vy o filozofických teoriích a já o ženách. Avšak pozor, to to je zase další věc, která jde za mé jasnovidectví, věc pozitivistická, abych tak řekl. Píšu přesně podle oficiálního životopisu sestavovaného s vědomím samého Beneše. Nikoli že já tu Beneše banalizuji a psychologizuji za každou cenu: nýbrž předchozí skribenti ho už docela odlidšťují a jen a jen politizují, chtělo by se říci intrikizují. A banalita příběhu není banalita moje! Spíše bych řekl, že odpovídá už tehdejší banalitě Benešova myšlení, k tomu hned dojdeme; nejdřív musíme ukončit ten příběh.

Za mého mládí bychom se byli s takovými mladými dámami z lepších kruhů vůbec nebavili – však také byly partajními funkcionářkami a braly nás u huby. Generace Magorova, odvážnější a přímější než byli my, je rovnou nazývá „buržoazními krávy“ a neváhá za to jít do kriminálu. Ale zde pojednáváme o roce 1907. Edvard Beneš nejprve Oličové objasnil hnusné zločiny jejího otce a pravil jí, že ji lituje, že s ním musí žít, a potom dívkám /on!/ recitoval jakési básničky. Za dva roky nato již byla ruka v rukávě, bydlel se svou mladou chotí Hanou v Praze v domě Oličově. – Proces, pravda, nebyl tak snadný: „Hana jemným způsobem připravovala Edvarda na to, aby se stal mužem, jakého by si ona přála. Bylo nutno ledacos na něm ještě uhladit. /Tj. po drezuře již předcházející, JT./ Způsob života, jakým žil, nebyl pro něho vhodný, to jí /!/ bylo jasné. Jeho pokoj musí být v lepším pořádku, musí jíst pravidelněji, lépe se strojit a naučit se uhlazenějšímu chování.“ Tak praví Hitchcock, a člověk je ochoten odpustit Benešovi snad docela všechno, když čte tu hrůzu.

Jan Masaryk, který nelže a který byl nejdůvěrnějším přítelem Benešových, praví v roce 1940, že to byla nejdokonalejší harmonie bez jediného drsného slova! Peklo na zemi, řekli bychom.

Přestaneme-li náhle být žebráky, nabývá svět pro nás docela jiné podoby. Jsme-li přítom sociology, dovedeme přesvědčivě zdůvodnit tu změnu, a jsme-li nadto skribenty, budou toho tisíce stránek. Je tudíž zbytečné zabývat se Benešovými sociálními teoriemi z následujícího období. Podtrhnul bych jenom, že se v nich již obráží jeden rys, který je pak patrný pro veškerou jeho literární práci až do konce života, ten rys, kterého si on sám na sobě cenil nejvíce, totiž „mysl syntetický“, který veškerou jeho literární práci s výjimkou pozoruhodných knih pamětí z n e h o d n o t i l . Nevytýkám tu paní Haně Benešové, že nás připravila o postavu zajímavého anarchisty, a tím méně ji snad mám za zlé, že sociální demokracie ztratila psavého novináře. /Vždyť představa, že se mohl stát famulem takového Šmerala, je odpuzující./ Chci podtrhnout, že kultivace mladého buřiče se neomezila na uspořádání jeho pokoje, nýbrž se markantně projevila také v náležitém uspořádání /srovnání/ problémů do příslušných škatulí a pořadačů v mozku. Toť onen „mysl syntetický“, toť množství proslulých Benešových –ismů, toť filozofická plochost, kterou dobře vystihuje Kvarda.

Věřím, že předpoklady každého člověka pro jeho životní cestu jsou v něm samém. Vnější podmínky tvoří toliko kulisu a detaily, nikoli postoj sám. Jenom ten je však důležitý. Také předpoklady E. Beneše pro cestu, kterou nastoupil, musely být v něm. On sám si přivolal svůj román, a nikoli že jeho životní příběh určil nebo dokonce změnil jeho život. V něm samém byly jistě předpoklady pro „mysl syntetický“, to jest pro notorický sklon ke kompromisu, tam kde si jiní zoufají nad nepřeklenutelnými propastmi. Smysl syntetický, pravda, Benešovi umožnil již ve věku pro takové úkoly poměrně útlém zvládnout takové operace, jako překlenutí propasti mezi policejním ředitelem a anarchismem. Byl základním předpokladem pro jeho skvělou kariéru diplomatickou a umožnil mu pak i takové husarské kousky, jako být spojencem současně Sovětského svazu i královského Rumunska a Jugoslávie.

Horší je přenášet diplomatické zvyklosti do zápolení idejí. Obzvláště pak v případě, že si člověk vůbec neuvědomuje rozdíl mezi světem idejí a světem reálných sociálních vztahů, a kdy dokonce tvrdí, že pro obojí platí stejná pravidla. Položit vedle sebe policejního prezidenta a anarchistu – proč ne? A dosáhnout, že se nečastují petardami a žaláři, nýbrž jakž – takž snášejí – jaká to vynikající zásluha! Jestli však mají rovnou kopulovat, potom běda.

U Beneše nalezneme vskutku až takovou banalitu, jako kompromis mezi náboženskou vírou a nevírou. Kompromis nikoli sociální, nikoli mezi křesťanem a někým jiným, nikoli mezi církví a nějakou institucí světskou, nýbrž právě tak, jak píšu. Kompromis v jednom jediném mozku a v etice jednoho člověka. A to nikoli ve smyslu potácení, kolísání, zápasu . . . Takových myslitelů je mnoho, a to ovšem svědčí o poctivosti. Takový byl Masaryk, i stylizovaný obraz jeho ducha, Dostojevský. Eduard Beneš – po dvou nebo třech extrémech, které ho šlechtí – je schopen napsat toto: „Studia nutila mne hledati nová řešení. Vnitřní boj o filozofický názor, studium noetiky . . . přiměly mě konečně, abych zaujal kladné stanovisko ku problému náboženskému.“ A basta. Vyřešeno jednou provždy do konce života. V jiných problémech liší se to jenom tím, že to nebývá vyřešeno natrvalo. Banální konsensus démonů v duši se mění podle stejných pravidel jako diplomatické vztahy mocností.

Zde se ovšem ocitáme ve sféře čehosi velice důvěrně známého. Mám připomínat publicistiku pozdějších obroditelů s „lidskou tváří“ a srovnávat ji s mocenskými změnami niko-

li už na Hradě, nýbrž v proslulém sudě na Orlíku? Mám připomínat takzvané světonázorové syntézy, vyráběné na počkání v duchu nejnovějšího usnesení toho či onoho partajního grémia či pro polemiku s ním? Mám připomínat sám Benešův obraz v pracích historizujících pretendentů na partajní kariéry, jako například Jana Křena? Nesměřuji k této aktualizaci, jde mi naopak o postžení hlubších historických a sociálních kořenů těchto typicky Benešových vlastností.

Banalita pseudofilozofických syntéz je dědičná zátěž Benešova. Je typická pro české myšlení. Můžeme ji sledovat hluboko do minulosti, například až k pozdní české reformaci. Snad vše po Petru Chelčickém je jí poznamenáno. Je to znak, jenž vskutku vyznačuje kontinuitu často namáhavě hledanou. Odpovídá velmi typicky českému pocitu světa. /Nevím, zda jsem dost srozumitelně rozlišil mezi banalitou myšlení, které uhýbá před důsledky a postrádá konzistenci, z jakési dokonce snad až biologické bázně před nimi, a mezi sociálními vztahy; musí se ostatně předpokládat, že byt bych to udělal jakkoli dokonale, beztak budu i většinu našich čtenářů nesrozumitelný, právě tak, jako je nesrozumitelné, podněcujeme-li současně spolupráci všech demokratických protitotalitních směrů i pevné ideové vyhranění každého z nich – jež je základním předpokladem skutečného demokratického partnerství./

Petr Kvarda činí velice vhodnou paralelu mezi sociálním darwinismem a anglickou společností, aby konstatoval, že u Beneše není stop po sociálním darwinismu. Jaké to jsou vztahy, které jsou sociálním pozadím „syntetizujícího ducha“ Benešova? Co chystá obci konšel Malina, to naráz zvrtné Kalina; leč nakonec se svorně dohodnou o dloužek a poté hromadně kopulují. Vcelku se tomu říká, s nemalým náznakem pýchy, český smysl pro střízlivost, realismus atd.; nazývám to nedostatkem rozvinutí občanské společnosti a tradicí politického myšlení na tuto sociální skutečnost vázaného.

Považuji tudíž Benešův „mysl syntetický“ za rys, který znehodnocuje z podstatné části všechny jeho politické spisy /s výjimkou ovšem pamětí, které jsou, přesně jako on sám, věčné a přesné/. Týká se to jak jeho studií z doby před první světovou válkou, tak i jeho „Demokracie“, „Úvah o slovanství“ i ostatních spisů z konce jeho života. Skutečné a drastické rozpory, které tvoří právě ten vlastní obsah témat jeho prací, v nich do značné míry nebo i docela mizejí. Nemůže být skutečné syntézy tam, kde není vyhraněná teze a antiteze! Nevím, zda je to přenesení katedrových zvyků do politiky: mně se tu zdá základnějším omylem přenesení diplomacie do filozofie. Každý ať posoudí sám.

Co je nesporné, je to, že „mysl syntetický“ byl prvotřídním předpokladem pro skvělou dráhu diplomatickou. **T e o r e t i c k y**, jak hned uvidíme.

Napřed však musíme poznamenat, že syntéza policejního prezidenta s anarchismem v hlavě někdejšího bouřliváka neměla za důsledek jenom jeho rozchod se socialisty: on se dokázal rozejít také s druhou tradicí, která vyznačovala jeho počátky, s tradicí Omladiny, protidynastickou a protirakouskou. Hle, co dokázal napsat roku 1908: „Často se mluvilo o rozboření Rakouska. Nevěřím v ně vůbec. Svazky historické a hospodářské, které navzájem poutají národy, jsou příliš mocné, než aby rozbití Rakouska mohlo býti provedeno.“ Napsal to pro zahraniční veřejnost, tedy jako podraz českého hnutí, jež se snažilo využít tehdejší mezinárodní krize k propagování českého státního práva. Zde máme právě jednu z těch věcí, které pozdější zahraniční ministr československého státu tak velice skrývá. Podobné věty, a to, že je mnozí panu ministru škodolibě předkládali, byly vlastní příčinou těch intrik.

Některí je ani předkládat nemuseli, stačilo třeba jen to, že již dávno byli jiného mínění i jiných skutků než dr. Beneš. Zde je také důvod, proč všichni Benešovi legendisté zdůrazňují jeho dávný protirakouský a protidynastický postoj.

Musíme se u toho trochu pozastavit. Léta od konce 19. století a na počátku století 20. jsou v českých dějinách velmi významná. Je to česká doba výboje a úspěchu. Čeští malíři okouzlují Paříž, čeští cukrovarníci jsou mistři pro celou východní Evropu, čeští rolníci se stávají nejzámožnějšími i nejorganizovanějšími v celé monarchii, a čeští sportovci dobývají první evropská a olympijská prvenství. Pod znamením stříbrného lva v červeném poli nikoli v barvách státu, jehož jsou formálně občany.

Mladá česká měšťanská společnost v sobě pocítila sílu překonávat překážky, o nichž poznala, že jsou z ducha zašlých časů, a z toho poznání je plna optimismu a sebevědomí. A poněvadž je mladá, je otevřená. Chudoba mladého muže, jenž se uchází o bohatou nevěstu, často nebývá překážkou sňatku, někdy naopak: vzešli z chudých poměrů, a právě houževnatost, vypěstovaná chudobou, se nejvýše cení. A vskutku také je tím nejcharakterističtějším rysem lidí a vůbec celé české společnosti této epochy.

Český veřejný život má některé rysy, které připomínají dynamickou Ameriku. Vedle jiných, které čpí zatuchlostí a které jsou vesměs odvozeny od státu, v němž Čechové /ještě!/ žijí. Tak například diplomacie, klasická oblast pro uplatnění „duchů syntetických“, je doménou šlechty: a její šéf právě v té době nadutě prohlásí /o Masarykovi/, že v ní není místo pro „chudé profesory“. Ba už ani neplatí, že „česka fójak – dobra fójak“, jako to bylo ještě před padesáti lety. Český voják je spontánní velezrádce.

Poměr Čechů k tomuto státu je nadevšechno zřetelně vyjádřen právě všeobecně jasnou neslučitelností sportovního ducha se startem Čecha v rakouských barvách: lze snad švejkovat na olympijských hrách? Dnešní čtenář je, pravda, zvyklý na to, že na světovém fotbalovém mistrovství se utkávají čtyři mužstva Spojeného království, aniž by to mohlo být považováno za symptom jeho brzkého rozkladu. Mezinárodní starty mužstva Čech na počátku století jsou jevem téhož druhu a téže úplné výjimečnosti, jako o málo později, v roce 1915, přechod celého českého pluku s vlajícími prapory a plukovní hudbou na stranu „nepřítele“ – nepřítele Rakouska, tudíž spojence Čechů. Leč s tímto spontánním míněním značné části Čechů /jak značné části, to ukázaly právě spontánní přechody na stranu nepřítele/ velice kontrastuje stav české politiky.

Petr Kvarda shledává emigraci a konspiraci pokleslými formami politiky. Jak se to vezme. V abstraktní formě má ovšem pravdu. Budeme-li však konkrétní, pravda se obrací: máloco mohlo být ještě pokleslejší, než česká politika a české politické strany v posledních letech před první světovou válkou. Českou politiku charakterizovala – se dvěma či třemi výjimkami maličkých stran – naprostá servilita vůči monarchii. Týkala se také, či především, sociální demokracie. Sociální demokracie stála od prosince 1913 dokonce v koalici se stranou velkoburžoazie – a to na základě aktivistického postoje k monarchii. Zemský sněm, do něhož se nikdy neprosadilo všeobecné volební právo /na rozdíl od říšské rady/ byl rozpuštěn ještě před válkou a zemi řídila vojenská diktatura.

Nenazývám českou politiku té doby pokleslou jen proto, že byla servilní. Chci podtrhnout především tu skutečnost, která je výrazným rysem doby – že totiž celá oficiální politika je jen zkresleným obrazem veřejného mínění, jak se zřetelně projevuje i m i m o oblast

politiky, či – lépe – politických stran. Pravdaže takové konstatování samo o sobě vyvolává množství asociací: ale buďme opatrní, musíme ještě dodat, že stát, v němž se tato politika uskutečňuje, je sice ve všem nepřátelský Čechům a dává jim znát, že jsou druhořadí ve vlastní zemi; všemi silami se přičiňuje, aby byl Čechům cizí, ale přesto je, až do počátku války, liberální. Není to strach z perzekuce, jenž by způsoboval tu charakteristickou deformaci. „Ohromná většina příslušníků stran, s jejichž vůdci jsem jednal, zachovává si protirákouské smýšlení“, zjišťuje po vypuknutí války Masaryk. Tito vůdci, dodejme, ještě před válkou tajně vyjednávají s cizími diplomaty a nabízejí jim velezrádnou pomoc. V české politice se to však nijak neprojevuje. Existuje nejen úplné oddělení veřejného mínění a politiky, ale také markantní rozdíl mezi slovy a činy, a nadevše propast mezi člověkem a občanem. Oficiální politika je stínová politika.

Když se profesor Masaryk po vypuknutí války rozhodl k velezradě, ani zdaleka tím samozřejmě nezahajoval odboj Čechů /jak to sugerovala pozdější falsifikace masarykovců/. Zahajoval jen závěrečné období ve svém politickém vývoji a jednal v jistém smyslu sice v souladu se svým dosavadním životem, ale v čistě politickém ohledu tu radikálně popíral pozice zastávané třicet let. Tuto otázku zde musíme nechat stranou, snad se k ní dostaneme jindy. Všimněme si však Masarykova vlastního zdůvodnění cesty, kterou zvolil: „Doma revoluce branná, ba ani radikální opozice, jak jsem se přesvědčil brzy, nebyla možná; nějaký ten puč snad by se dal zosnovat, ale k tomu bych se byl nepropůjčil.“ – Nemíním samozřejmě nějak horlit proti Masarykovi, že vstoupil jako český politik do služeb cizí státní moci. Chei upozornit právě jen na ten fakt, že zápas za československou státní samostatnost byl mu představitelný j e n o m v z a h r a n ě í a že alternativou byl pouze „nějaký ten puč“. Myslím, že to je opravdu realistické vidění situace, realistické dilema, třebaže teoreticky jistě ne jediná alternativa. Myslím, že nic nevystihuje lépe stav tehdejší české politiky, který jsem se zde pokusil postihnout, než toto Masarykovo realistické ocenění. A myslím, že nic nevystihuje lépe stav p o z d ě j š í , a t o i n y n ě j š í české politiky než to, že t a t o M a s a r y - k o v a s l o v a n i k o h o n e z a r á ž e j í a n i k o h o n e u p o u t á v a j í .

Chtěl-li kdo radikálně změnit základní rámec české politiky, vytvořit český stát, musel se zkrátka od české politiky a celého českého prostředí radikálně oddělit. Jednal tak nejen Masaryk, ale již dávno před ním a důsledněji než on čeští státoprávníci a pokrokaři. Jednali realisticky, všichni. Později, ve dvacátých letech, se vyčítalo těm, kteří tehdy neodešli, a oni se ospravedlňovali a vysvětlovali, proč se jim to nezdařilo. Ještě prof. Patočka vyčítá Viktoru Dykovi, že nechal Masaryka osamělého. Toto uhranuté myšlení může například dnešní emigrant s gustem připomínat dnešnímu uhranutému pohledu těch, kdo dávají kladnou mravní hodnotu zase naopak pouhému setrvání v zemi. Ale to jen na okraj. Zznamenejme, že toto dvojí zásadně navzájem odlišné hodnocení emigrace je obojí ještě zásadněji odlišné od běžné tehdy již stoleté praxe Poláků a jejich boje za svobodu – odlišné jistě ne ve prospěch Čechů. Světová válka měla zkrátka na české dějiny to prvořadé působení, že umožnila nebo si vynutila úplné oddělení něčeho nově zakládaného od beznadějně shnilého prostředí české politiky – a to byla ve skutečnosti ta nejhlavnější podmínka: vždyť jinak neexistovaly české síle neúměrné překážky pro ustavení českého státu alespoň ve federativním rámci dunajské monarchie, kdyby si byla česká politika skutečně takový cíl pevně předsevzala.

Dilema zformulované Masarykem bylo proto realistické, že jeho příčinou byla propast mezi veřejným míněním a mezi usilováním postupně naprosté většiny národa na jedné straně a mezi českým politickým životem na straně druhé. Vystihuje naprostý nedostatek českých politických struktur, které musely být suplovány: suplovány vytvořením zahraniční československé politické reprezentace, zahraničních politických struktur, zahraničního postupně až devadesátitisícového československého vojska, všeho to s podporou cizích mocí a jejich tajných služeb a jistě v jejich zájmu, všeho to prostě někde jinde než ve smradlavém rybníku, kde se snad opravdu nedalo dělat vůbec nic.

Když dr. Beneš 1915, tehdy již jako blízký spolupracovník T. G. Masaryka, přišel do zahraničí a stal se fantasticky výkonným sekretářem zahraničního odboje, neosvojil si, obecně řečeno, emigrační politickou praxi, nýbrž její československou podobu z prvního odboje; její podstatou bylo vytváření nových politických struktur, nového vojska, nového státu, všeho toho na čistém stole nezaneřádném dosavadní politikou a vůbec situací v zemi. Jak velice případně poznamenává Petr Kvarda, z jeho hlediska sekretáře se mu to mohlo jevit jako pokračování a vyvrcholení starého „realistického“ hesla „drobné práce“, avšak nevyjadřuje to podstatu tohoto revolučního novátorství a zakladatelství. Účastí na něm se dr. Beneš vymkl banalitě, k níž směřoval svým myšlením, a zasloužil si, aby byl považován za jednu z největších postav našich dějin. Ale právě tento na výsost kreativní a řekněme „romantický“ ráz prvního odboje v sobě obsahuje také nutné supponování neexistujících skutečností: nejprve legálního mandátu, potom politické základny v normálním a tradičním smyslu, potom regulérních demokratických vztahů ve vytvoření nové, zahraniční, revoluční reprezentaci; potom následují ještě „vojenské lsti“ jako předstírání daleko větší vojenské síly než jaká skutečně je: za všechno to patří poklona nejen nesmrtelnému romantiku Štefáníkovi, ale také Masarykovi a Benešovi. Nebyli to jen katedroví suchaři, měli velkou fantazii nejen politickou. A dvojnásobná poklona jim patří za to, že těchto válečných lstí umně používali nejen proti nepříteli Vídně a Berlínu, ale také vůči Spojencům: nechtěli být a nebyli jen jejich nástroji, nýbrž dovedli je přivést – sice také přesvědčit, jak slušně píší, ale daleko víc zmanipulovat, jak skrývají, – k podpoře našich vlastních, československých cílů. /To to druhé arcíř zatajuje československý ministr zahraničí 1928, v dobré víře, že tak slouží státu; já si ovšem myslím, že právě v zájmu státu měl toto ustavičně připomínat svým spoluobčanům!/
/

Tím se zajisté dostáváme k dalšímu problému: nepochybně, že styl práce sekretáře vedení prvního odboje natrvalo poznamenal Benešovu politickou praxi. A to zejména ve dvou ohledech, o kterých jsem se právě zmínil: za prvé se naučil, že politické či občanské struktury, které neexistují, se dají a někdy mají supponovat. Za druhé si zvykl, že adresátem, partnerem, prostě ve všem rozhodujícím činitelem jsou zahraniční síly a skutečnosti. Jak vidíme, osvojil si tu z toho, co bylo charakteristické pro 1. odboj, ne tak ten nejzákladnější znak, totiž výslovně kreativního ducha, nýbrž spíše dvě zásady praktické. Taková byla jeho osobnost a to pak určuje jeho další dráhu poté, co již druzí dva navýsost kreativní duchové 1. odboje, Masaryk a Štefáník, nežili a dr. Beneš zůstal, také díky svým politickým metodám, docela sám.

Masaryk píše, že „bez Beneše bychom republiku neměli“. Tento výrok si vyžaduje komentáře. Jednak v tom smyslu, že i jiní měli být jmenováni vedle Beneše jako tvůrci

československého státu, jednak i v tom, že pokud je jmenován dr. Beneš, je velmi vhodné zdůraznění pojmu „republika“ v Masarykově výroku. Prosazení republiky nebylo samozřejmě ani jednoduché a již se při něm uplatnila metoda suponování obrácená vůči domácím politickým činitelům /která potom byla použita vícekrát, ba metodicky/. Nechci tím podceňovat sílu republikánských idejí v širokých vrstvách. Nezapomeňme, že oficiální česká politika byla stále něco jiného než veřejné mínění, a že slovenská politika byla namáhavě suponována. Což však platí v mnoha ohledech dalších.

Zdůraznění tohoto svrchovaně důležitého a vesměs opomíjeného rysu našich dějin může být východiskem také pro pochopení celé složité otázky politických stran u nás. Odtud pramení například svrchovaná problematičnost většinou tak velebené „parlamentní demokracie“ naší první republiky: skutečnost je taková, že parlament byl opět v podstatě jen institucí stínovou, že byl suplován vedením politických partají – jež však samy byly i nadále stínovými institucemi jako jimi byly za Rakouska. Příčina je tu stále táž, pořád se kolem ní točíme: nízký stupeň rozvoje občanské společnosti. Zde je vysvětlení také Mnichova, jehož viníkem zdaleka není jen sám Beneš. Zde je vysvětlení rovněž toho nesporného faktu, že omezení nebo přímo zrušení politických stran bylo vskutku *autentickou ideou* *dr. H. H. O. D. B. O. J. E.*, již nikterak neimputoval ani Beneš ani komunisté! Komunisté vycházeli vstříc autentickému přání antinacistického odboje a prezident Beneš vycházel vstříc ne jen přání komunistů a zdaleka ne jen své touze po moci.

Avšak o všech těchto otázkách nemohu tu hovořit podrobněji, odložme je na později, vždyť nejdůležitější jsou východiska. Vráťím se ještě zpět. Chci se podrobněji zastavit u národnostního problému ve starém Rakousku a novém Československu.

Samostatný stát československý vznikl k ohromné radosti naprosté většiny jak Čechů tak Slováků. Vznikl jako demokratická republika, a také to bylo v souladu s míněním nepochybně velké většiny obyvatelstva. V tomto státě našli rovněž nejlepší uspokojení svých aspirací Rusíni, jejichž země byla k Československu připojena s výslovnou klausulí, že na svém sídelním území jsou národem státním, a spolu s nimi stavěli se k novému státu nanejvýš pozitivně také východní Židé, jimž se vyšlo vstříc takovou formulací národnosti, která ji činila závislou od individuálního rozhodnutí jedince. Avšak ostatní, a to bylo již tehdy přes tři milióny osob, byli do nového státu přivedeni násilím. Jednalo se tu především o sudetské Němce.

Ti byli, právě tak jako Češi, obětí dávné politiky nejstupidnější evropské dynastie, Habsburků. Chtěl bych podtrhnout, že k takovéto charakteristice habsburské dynastie nevede mne ani mé nepochybné nepřátelství k ní ani pouhé republikánství. Srovnávám srovnatelné. Vskutku na každé evropské dynastii shledávám rysy, jimiž se přizpůsobuje zemi a lidu, jemuž vládne, a idejím moderní doby – na skoro každé jiné, jen ne té habsburské. Hannoverští například se dovedli z amerického debaklu poučit natolik, že se trůn nakonec stal v metropoli garantem rozvoje občanské společnosti, v koloniích /při vši opatrnosti a kritických výhradách/ pružným nástrojem jednak přizpůsobení místním tradicím, jednak modernizace a vtahování do světového společenství; Hohenzollerni dokázali řešit sociální otázku způsobem tak pronikavě moderním, že se to dodnes projevuje jak v německém sociálním zákonodárství a praxi sociální péče, tak i v sebevědomí a organizovanosti německého dělnictva; dokonce ani s Romanovci to nebude tak jednoduché, poučíme-li se, co doopravdy znamenaly

Stolypinovy reformy, o takových Meidži nebo Bernadottech už vůbec nemluvě. Mohl bych pokračovat dál a dál, zcela konkrétně. Nejde mi o detaily: chci říci, že za všemi těmito rozličnými novotami v dynastické politice 19. století nalézáme sice v různé míře a se všemi slabostmi lidského díla, ale přece, onu základní VELKOU ideu monarchie: SLOUŽÍM. Sloužím více a dříve než vládnou. Nedělám si iluze a nemíním je vyvolávat. Jde o míru a stupeň. A o to, že v dynastické politice Habsburků neexistuje tato myšlenka vůbec. Habsburská dynastie byla sama sobě cílem, a v tom to je. Moudrá dynastická politika v mnohonárodnostním Rakousku si žádala, aby trůn jako posvěcená autorita stál nad národnostmi, jejichž přirozené zájmy se v mnohém a stále nově střetávaly. Ba dokonce, dalo by se říci, taková situace přímo volala po nestranné autoritě v podobě posvěceného trůnu. Habsburkové měli tuto příležitost. V každém případě jim ji poskytovali zakladatelé české politiky, například Palacký. Ale oni ji zmařili, ne pro nepochopení, ne pro své nějaké politické chyby, nýbrž ze své a priori nízkosti, v důsledku toho jen a jen právě pro sebe, pro svou dynastii typického přístupu, že tento fakt mnohonárodnostního státu považovali především za svou šanci: podněcováním a živením nepřátelství mezi národnostmi prosazovat čistě sobecké zájmy dynastie. V celých dějinách Rakouska 19. století není příkladu, že by dynastie hrála roli spravedlivé vyšší autority, jež by slabšímu dopomohla k právu; zato je ovšem bohatě faktů, kdy dynastie využila zaostalých „jinorodců“ k brzdění nebo přímo udušení demokracie v metropoli. Toto byl vrchol takzvané státnické moudrosti Habsburků a ovšem ta příčina, která Rakousko zevnitř rozložila a zbavila života dávno předtím, než se rozpadlo.

Toto byla také ta první příčina zmíněné již ubohosti české politiky. Moderní český národ v 19. století byl chudobný na tradice zejména politické; tím spíš jeho politiku markantně ovlivňovala daná situace v monarchii. Vrcholem politické moudrosti státu bylo dynastické sobectví – nuže, vrcholem politické moudrosti Čechů bylo švejkování a sabotáž. V nové republice stali se Češi národem státním, aniž se stačili zbavit svých návyků, s nedostatkem tvořivé státní tvorivosti. Problém číslo jedna celého dvacetiletí první republiky.

A čeští Němci? Ti byli obětí Habsburků ještě daleko více než Češi. Neboť Češi, jakkoli byli na poměrech dynastie zcela závislí a jimi profilováni, přece jen dospěli k vlastnímu sebeuvědomění, kdežto čeští Němci nikoli. Čeští Němci, dokud existovali jako kmen, nikdy nepochopili sebe samé a vlastní svébytnost, v níž byli nejen existenčně, ale přímo svou podstatou svázáni s Čechy! Toto poznání vznikalo pak v „Sudetengau“ teprve poté, co si prosadili anexi k hitlerovskému Německu a dovršilo se až u přeživších, kteří byli vysídleni mezi domnělé soukmenovce do Německa, tedy po dovršené genocidě /v původním smyslu slova/, jejímiž prvními viníky nejsou ani Češi, ani sami čeští Němci, nýbrž Habsburkové.

První zásadou politiky českých Němců v počátcích Československé republiky bylo jednat přesně tak jako jednali předtím Češi s Rakouskem. Čeští vítězové, radikální nacionalističtí politikové, které po vzniku samostatného státu přestalo již dělit jejich někdejší rozdílné stanovisko k dynastii a k českému státnímu právu, se pokoušeli využít protistátního stanoviska českých Němců k co největšímu omezení jejich národnostních práv a k decimování celého jejich kmene.

Tomuto však bránila politika Masarykova a Benešova. Sudetští a vůbec němečtí historikové dnes s oblibou líčí Beneše jako potlačovatele menšinových práv a jako prohnaného lháře, který dával ve Versailles falešné sliby /viz Dialogy číslo 3!/. Pravdou je úplný opak:

Vše, co čeští Němci měli, a nebylo toho málo, prosadil právě Hrad v úporném manévrování a zákulisním zápasení s českou pravicí.

Vybral jsem tento jediný příklad národnostní otázky. Mohl bych vybrat i jiné, jako například osvícenou a primitivní politiku sociální, demokratické a etatistické prvky nového státního zřízení – vždy tu máme stejný obraz: politika Hradu, to jest jistě politika především Masarykova, avšak nejen prováděná, nýbrž i projektovaná s plnou a významnou účastí Benešovou, ta v s k u t k u B Y L A o s v í c e n á ! Nuže, Petře Kvardo: Ano, souhlasím, je to ztělesněná idea osvíceného vládce. Avšak ten vládce OPRAVDU BYL osvícený, ba co navíc, a to je vlastně hlavní myšlenkou této mé repliky, n e b ý t j e h o a j e h o p o z i c e „vladaře“, n e b y l o b y o s v í c e n o s t í !

Stát spravovaný profesorsky byl vskutku oázou rozumnosti, svobody, lidských práv atd. – a to nejen ve srovnání se svými sousedy a nejen ve srovnání se stavem minulým. Tohoto stavu bylo však dosaženo a ten byl /zevnitř/ zajišťován m a n i p u l a c í s těmi, kdož k němu nedozráli. Toto je nejpřísněji střežené tajemství Benešovy „Světové revoluce...“, ale také vskutku hlavní státní tajemství Československé republiky! Střežené také jejími historiky, tušíme oba proč, Petře Kvardo. Zde je jednoduché vysvětlení autoritativních, často arogantních, skoro vždy víc či méně intrikánských praktik Benešových, ale neklamme se, také Masarykových! Zde je vysvětlení stížností na oba hlavní muže Hradu zejména se strany národní pravice. A zde také již můžeme náš problém přesně označit obecně používaným pojmem: Nuže, náš osvícený vladař, toť MACCHIAVELLI. Konečně se vyskytl na českých nívách, byť trvalo celá čtyři staletí, než dozrála domácí sadba!

Zvolil jsem „obecně používaný pojem“ a řekl jsem, že jím cos „přesně označím“ – a hned vzápětí se musím opravit. Vždyť existuje různý výklad tohoto pojmu. Existuje autentický Macchiavelli a jeho autentický problém, jak ve světě rozvrácených struktur a v nevyvinuté společnosti prosazovat zájmy toho, co člověk cítí jako Vlast, a s tím i svobodu a lidskost. Jak jinak, než hledáním kompromisů mezi navzájem se porušujícími mravními principy a stále novým vážením vždy nevyhnutelně existujícího rozporu mezi cíli a prostředky? – A potom existuje pojem „macchiavellismus“ a jeho výklad z věru nejautoritativnějšího pera Fridricha II. Pruského: ten nevidí a nechce vidět, že Macchiavelliho etos je v jeho výzvě ke stálému vážení hodnot ve světě, v němž všechny hodnoty o b j e k t i v n ě j s o u r e l a t i v n í. S čistě protestantskou prudérií se pohoršuje nad Macchiavelliho konstatováním stavu, jaký je, a spatřuje v tomto konstatování amorálnost. Pochopitelně: učiníme-li absolutního monarchu univerzální hodnotou, odpadá nám problém, jak se orientovat ve světě, jenž je světem věčného konfliktu h o d n o t /a nikoli hodnot s pahodnotami!/.

Nuže, mohu doplnit Kvardovu argumentaci: hle, Beneš je až natolik prochnut ideou osvícenského vládce, že dokonce přebírá charakteristický rys fridericiánského politického myšlení! Neboť vskutku, Beneš zná „macchiavellismus“ jedině a výrazně v tomto fridericiánském smyslu! Což se v něm nijak nebijí s praktickým a přehojným používáním právě těch metod v politice, nad nimiž se mravně rozhořčuje a které nazývá „macchiavellismem“. V čemž se nijak neliší od Fridricha.

Chtěl bych tu poukázat na charakteristickou myšlenkovou směs, tolik českou a tak odpovídající českým dějinám a bohužel i celkové „syntetizující“ /!/ české mentalitě. Česká politika již vyspěla natolik, že v ní samé a z ní samé konečně vzniká vědomí existence Mac-

chiavelliho problému. A staví se k němu v typicky protestantské myšlenkové tradici. Katolík Beneš! Věřu že často zírám s nepochopením a údivem na ty, kdož nevidí kontinuitu v našich dějinách – nemluvím tu jen o tomto jednom z mnoha aspektů.

Moje „replika“ nemůže jít do nedohledna, musím se vrátit k osobnosti Benešově. Nuže, abych nic neusnadnil ani sobě ani čtenáři, musím zdůraznit, že Benešův „macchiavellismus“ neznamena například jenom podsunout podezření, že pravicový generál Gajda byl placeným agentem bolševiků, a tak zasáhnout člověka, ať jakéhokoli, na nejcitlivějším místě jeho cti. Jde dál: snad stačí připomenout proslulou aféru Tuchačevského.

Nechtěl bych zůstat u moralizujících řečí, které byly tak neodmyslitelnou součástí politických projevů Benešových. Vytýkám tu trojí:

Za prvé to pokrytectví a LEŽ – člověk, který toto vše ví a který takto, par exemple macchiavellisticky jedná, současně ze své katedry vštěpuje, a to ž a c t v u, politicky nezralému společenství, LEŽ, kterou on sám intelektuálně skloubil, LEŽ o tom, že vše to, co je spojeno s ním, buďsi to první odboj, buďsi hradní politika v době republikánské, buďsi druhý odboj, vše to že je přímo symbolem negace „macchiavellismu“. Mluvím tu teď benešovským termínem, jenž je termínem fridericiánským. Faktických důkazů v tomto směru bylo již přineseno hojně ze všech možných stran a ze všech období Benešova života. Nemím nosit dříví do lesa. Vzniká otázka, z čeho to pochází. Nevím, zda byla dříve slepice či vejce. Ale zcela jistě to souvisí s povrchností a banalitou Benešova myšlení, vyhýbajícího se propastem a hledajícího „syntézy“.

Za druhé: Vytýkám dr. Benešovi, nikoli že používal metod, jimž on říká macchiavellistické a které pokrytecky odsuzuje, nýbrž že jich zneužíval. Rovněž o tom máme hojně důkazů. Připomínám to zde pouze proto, abychom nekonstruovali ideový spor tam, kde jde o zájmy docela osobní. Poukazují však i na druhou stránku této pravdy: podívejme se, kolik bylo, počínaje již dvacátými léty, kritik na adresu Benešovu. Byla by to celá bibliografie článků, zabývajících se jeho jménem, jeho ctižádostivostí atd. Co docela postrádáme, to je vidění, že v Benešovi vskutku je i ono NAD, že problém jeho osobnosti, to je vskutku Macchiavelliho problém, a to v onom smyslu autentickém, problém, jež si Beneš vůbec netroufnil zformulovat a možná ani sám pro sebe mu zpřímá pohlédnout v tvář, před nímž, v nepoctivosti svého myšlení, uhýbal. Problém, který v Benešovi nezpozoroval a n i n i k d o z j e h o k r i t i k ů, a to dodnes. O čem to svědčí, jestli protibenešovská kritika, ta někdejší, jemu soudobá, ale také ta současná nám, vůbec není schopna zformulovat Benešův problém v jeho s k u t e č n é velikosti? Co je to za stav, kdy kritika je schopna postihovat jen inferiorní niveau kritizované osobnosti, kdy jí síly stačí jen na pahodnoty jako jmění či ctižádostivost, a kdy nemůže porozumět, že Beneš má i svou úroveň vyšší – to jest úroveň autentického Macchiavelliho? – Svědčí to o primitivismu českého politického myšlení, na něž dr. Beneš navazuje, z něhož vyrůstá – a jež, a to nejvýrazněji minus jeho osobnosti, větší minus než uvedení státu do závislosti na SSSR, svým nepoctivým a strašpytlovským myšlením posílil a jako štafetu předal dál.

Za třetí: Zde se neignoruje problém a u t e n t i c k é h o Macchiavelliho a zde se ignorují všerůzní soudobí opoziční teoretikové, kteří nám proto budou, v duchu benešovském, spílat nemravů. Avšak je tu jeden problém věru podstatný, a to je ono zpoždění čtyř set let. A u t e n t i c k y macchiavellistická řešení dávají samozřejmě dobré recepty. Jaká

škoda, že je neznali za dobrou věc špatně bojující čeští stavovští povstalci v roce 1618! Dr. Beneš se jich naučil používat vynikajícím způsobem. Leč /hledme na sympatický rys vývoje! / ve 20. století můžeme již neomylně pozorovat, která autenticky macchiavellistická řešení jsou řešeními zkratkovitými. Snadno řeší problém okamžitý, vyvolávají však vzápětí komplex problémů nových – a především, zpomalují vytváření politických a vůbec duchovních skutečností schopných prosazovat svobodu a změnu k lepšímu účinněji a trvaleji.

Kdyby se byly nezamlčovaly macchiavellistické pravdy, kdyby je byl nezamlčoval československý ministr zahraničí 1928, mohlo to, je to pravděpodobné, politicky zkompromitovat celý československý stát. Mohlo to možná znamenat zmaření Benešovy volby za prezidenta, a to by, nedělejme si iluze, zcela jistě znamenalo úpadek osvícenosti ve státě. Ale pravda, to jest konstatování existujícího problému jako problému, znamenala krok ke kultivaci politického myšlení a politiky vůbec, a tudíž jedinou perspektivně cestu ke skutečnému zabezpečení a potom i pokroku osvícenosti ve státě. Kdyby se byly nezamlčovaly macchiavellistické pravdy o československé akci zahraniční za prvního odboje, mohlo to kultivovat politickou zkušenost; mohlo to zmenšit strašnou naivitu činitelů druhého odboje tváří v tvář cizím mocnostem. Kdyby se byla nevštipila masarykovsko-benešovská legenda o světectví jakožto rysu politické činnosti, nemuseli jsme tak úplně špatně dopadnout v posrpnové opozici. A docela pevně jsem si jist, že tato legenda o světectví představitelů prvního odboje, již byl dále politicky zprimitivizován československý nejen politický, ale vůbec duchovní život, je podstatnou příčinou toho, že i dnes aktivisté opozice z domova zcela abdikují na veškerou aktivitu v emigraci: poměřují totiž na výsost macchiavellistickou skutečnost emigrace vyhaným obrazem vsugerovaným zejména E. Benešem, a odcházejí v děsu.

Nevyčerpal jsem zdaleka podněty, které vyvolává výborná stať Kvardova. Docela jsem odbyl vše, co se týká pozdějších let Benešových atd. Myslím však, že to vyplývá z východisek. Můžeme a doufám budeme o nich ještě diskutovat. Rád bych nyní předal zase petro Petru Kvardovi.

II

Zvláště bych však podtrhnul svůj principiální nesouhlas s Petrem Kvardou v bodě nejzásadnějším, jenž je dotčen v poslední větě jeho článku: Není pravda, že nemáme představu, jak dál! Existuje takový program, a je z různých stran znovu a znovu zdůvodňován v každém našem čísle; je nejen implicitně, nýbrž i výslovně také v samotném článku Kvardově: je jím vědomí nutnosti rozvoje demokratických struktur občanské společnosti, v Československu i /suponovaně/ v československé emigraci, v různých formách a se zřetelem na režim, jehož podstatou je nedostatek těchto struktur, jejich zatlačení a zábrana jejich vzniku; to vytváří neobyčejné těžkosti nejen praktické, ale ještě předtím velké problémy metod práce; HLAVNÍ MYŠLENKA JASNÁ VŠAK JE: ROZVOJ NEZÁVISLÝCH SKUTEČNĚ POLITICKÝCH STRUKTUR /a nikoli budování ghet/!

Jan T E S A Ř

SKRYTÁ ČINNOST PROTI TOTALITĚ

Praktický kurs pro pracovníky podzemí
s přihlédnutím k protipolicejní prevenci
a užitečné čtení pro každého poddaného
v totalitních státech

IV. ZPŮSOB PRÁCE V PODZEMÍ

VŠEOBECNÉ ZÁSADY

Na jednotlivci, skupince či podzemní organizaci je, aby si dobře uvědomila své postavení, své síly a možnosti a podle toho zvolila stupeň utajení své činnosti, způsob této činnosti a její náplň. Nevyplácí se pouštět do nějaké činnosti bezhlavě a bez prodiskutování všech pro a proti mezi lidmi, kteří se práce mají účastnit. Tak dojde kolektiv lidí k jednotné a systematické činnosti, nevzniká žádná hádka nebo nedorozumění v okamžicích nejméně příhodných, práce je konána systematicky, a proto je také účinnější a bezpečnější.

Stupně různé o r g a n i z o v a n o s t i byly popsány v třetí části tohoto kursu. Je dobré si uvědomit své cíle a svou situaci a podle toho se rozhodnout pro určitý organizační model a náplň činnosti. Zároveň je třeba vytvořit alespoň minimální i n f o r m a č n í s í ť, kterou rozumíme způsob získávání informací potřebných pro činnost v podzemí. Například skupina tisknoucích samizdatovou beletrii se bude jistě zajímat o to, co se v samizdatu objevuje za novinky, jaké jsou tendence cenzury a pod. Skupina snažící se ovlivňovat veřejné mínění formou letáků se bude zajímat o všechny informace týkající se života společnosti, politické situace, mezinárodní situace apod. Členové takové organizace si mohou rozdělit sledování deníků, rozhlasu /hlavně zahraničního/, získávat informace z aparátu /lidé pracující v různých institucích režimu/ a na pravidelných schůzkách si tyto informace vyměňovat. V dokonalější podobě může dokonce vycházet časopis nebo informační bulletin, který informace shrnuje nebo i komentuje. Takový časopis se může třeba i stát jednou z hlavních náplní činnosti některých organizací.

Pro podzemní činnost bývá k nezaplacení informace o bezprostředním protivníkovi: o tajné policii. Není to mystický nepřítel, má své slabiny, jež se někdy dají využít. Ne každý příslušník StB slouží horlivě. Jsou výjimky: orgáni trpící výčitkami svědomí, lidé s přátelskými nebo příbuzenskými svazky, lidé, kteří nejsou prosti lidských emocí. Lze také využít „nasazených“ agentů, lidí, které přitlačili ke zdi a donutili ke spolupráci, kteří však se ke spolupráci přiznají nebo jsou odhaleni. Pak mohou sloužit jako dvojití agenti: mohou

nám do jisté míry poskytnout obrázek o tom, co tajnou policii zajímá, čeho se obává, jaké má metody a směry práce. Někdy může být dvojitý agent použit i k dezinformaci tajné policie, ale jen opatrně, aby hra nebyla odhalena.

ČINNOST A NEČINNOST

Z povahy totalitního systému, proti němuž bojujeme, vyplývá, že taková činnost může být relativně velmi dlouhodobá. To jednak zvyšuje šance policie v možnostech odhalení a dlouhodobějšího sledování podzemní činnosti, nasazování agentů a provokatérů. Teď se však budeme ještě věnovat dalšímu následku této dlouhodobosti, totiž tomu, že dlouhé a marné čekání na kýženou změnu systému vyvolává nevhodné psychické reakce mezi pracovníky podzemí. Ve skrytých protitotalitních strukturách se někdy vyskytne jistý pocit malomyslnosti, marnosti všeho činění. Totalitní systém vypadá velmi stabilně a neochvějně, ve skutečnosti je to systém velmi vratký /proto také ona totalita/. Nicméně tyto pocity vzbuzuje, a ty je třeba ventilovat, neumlčovat, naopak zakládat na nich část diskusí. Všeobecně ovšem platí, že práce v podzemí se účastní ti lidé, kteří mají vlastní hluboký zájem na této práci, osobní zaujetí, svůj vnitřní důvod a svou privátní oblast, kterou bojem proti systému hájí.

Tomu, abychom se těchto nálad v podzemí vyvarovali, napomáhá dobré rozvržení a vyvážení činnosti. Řekli jsme již, že skrytá činnost nesmí vzbuzovat pozornost, tedy nesmí být zbytečně intenzivní a uspěchaná. Přílišná nečinnost ovšem škodí skrytým strukturám též. Spojení mezi jednotlivými články v období nečinnosti uvádá, ztrácí se spojení /přestane fungovat konspirativní spojení na heslo, mrtvou schránkou nebo jiný neosobní způsob kontaktu, lidé se odstěhují apod./. Nedostatek činnosti odrazuje ty, kteří mají k činnosti poměrně slabší motivaci. Stáhnou se a nakonec si pro svou nečinnost najdou vnějškové ospravedlnění. /Taková „odpadlíci“ se někdy stanou kořistí tajné policie, jež je chce využít proti jejich přátelům a proti jejich lepšímu přesvědčení./ V obdobích relativní nečinnosti se otupuje pozornost, lidé si odvykají být ostražití a těžko zvládají přechody mezi obdobími klidu a aktivity. Člověk prostě potřebuje jakýsi stálý trénink, který ho drží při této práci na jisté odborné výši. Proto se vyplácí v obdobích relativního klidu si i nějakou práci vymyslet, nenechávat struktury zahálet. Jinak hrozí, že se organizace scvrkává právě z nedostatku činnosti a pohybu. Užitečná činnost naopak vede k rozšiřování a prohlubování kontaktů a zesiluje u zúčastněných pocity smysluplného uplatnění ve skrytých strukturách.

SPOJENÍ A RŮZNÉ METODY KONSPIRACE

O s o b n í s e t k á n í nelze nijak nahradit. Žádný jiný způsob nedovoluje podrobnější a všestrannou domluvu, získání vlastní představy o spolupracovníkovi, zodpovězení otázek, vysvětlení možných nedorozumění, upřesnění instruktáže a podobně. Ne vždy je možné nenápadné a přirozené setkání, jež přijde samo sebou. Některá setkání je třeba pečlivě připravit a promyslet. Vybrat místo, čas a podobně. Místo musí vyhovovat z hlediska bezpečí. Místa poblíž hlavních úřadů, na hlavních náměstích a třídách, hotely, místa shromažďování vekslářů a vůbec podsvětí v mnohém kontrolovaného a řízeného policií, místa, kam chodí cizinci, nejsou vhodná pro taková setkání. Zároveň je třeba, aby se místo setkání hodilo pro obě strany tak, aby cesta k němu nepůsobila potíže, příliš velkou ztrátu času, peněžní náklady a podobně. Okolí nesmí být příliš upozorněno nebo překva-

peno. Důležité také je, aby se dal dobře vysvětlit důvod pobytu na daném místě.

Velmi důležité je dodržení času schůzky. Přesnost je jednou z největších ctností podzemní práce, bez ní budete neustále riskovat. Zrovna tak je třeba dodržovat dohodnuté, být spolehlivými. Jen skutečně závažná překážka může být důvodem k nedodržení schůzky. V praxi bývá skutečnost, že se jedna ze stran do patnácti minut k místu schůzky nedostavila, důvodem k velmi vážným obavám a schůzka se ruší.

Zrušení schůzky je třeba ovšem také předpokládat a v případech skutečné nutnosti setkání vždy stanovit náhradní čas, případně i jiné náhradní místo.

Důležité schůzky se pečlivě připravují. Účastníci se přesvědčují o tom, zda nejsou sledováni. Někdy jsou účastníci jištěni dalším pomocníkem, který zpozvzdálí účastníka schůzky nenápadně pozoruje. Dané místo lze také prohlédnout předem, všimnout si, jak vypadá za běžných okolností a zda naše předpoklady souhlasí. Pozorující účastníci schůzky /„jistíci“/ si mohou lépe všimnout případného policejního sledování a dohodnutým způsobem přátele varovat.

Dané jištění schůzky je zejména důležité, je-li podezření z provokace. Bude-li účastník z naší strany zatčen, budeme to přinejmenším vědět. K případnému zatčení nebo k jakémukoli následnému vyptávání je třeba si připravit předem legendu. Nejde-li to předem, mělo by to být prvním předmětem rozhovoru: o čem jsme se bavili, kdyby se nás ptali, proč jsme se sešli a pod. To je důležité zejména tehdy, nechceme-li už v počátku vyšetřování zvolit obranu odmítáním výpovědi. Tato taktika by mohla vzbudit podezření, napověděla by o poučenosti vyslychaného. Ovšem vždy je možno odvolat se na špatnou paměť a být co nejvíc neurčitými při případné výpovědi. Vymýšlet si, není-li známa výpověď druhého, se nedoporučuje.

Mají-li se setkat dva neznámí lidé, a to se ve skrytých strukturách stává poměrně často, musí se jeden z nich /pasívní účastník/ označit nějakým poznávacím znamením /být oblečen dohodnutým způsobem, držet dohodnutý předmět, stát či sedět na dohodnutém místě/. Je-li to možné, lepšímu průběhu setkání pomůže popis zevnějšku partnera. Poznávací znamení by mělo být jednoznačné a samozřejmě nenápadné. Oba lidé by měli být vybaveni heslem. Toto heslo musí vyloučit možný náhodný kontakt a možnou přirozenou odpověď, nesmí ovšem být zase příliš nesmyslné, spíše jen poněkud neobvyklé. Proto je také třeba trvat na přesném zapamatování a přesné reprodukci hesla. Dotyčný, jemuž je heslo vštěpováno, musí být schopen předvést znalost hesla předem. /Podobně si ověřujeme znalost předané adresy, telefonu či jiné informace./ Trvání na takové přesnosti nemá samozřejmě nic společného s přiblížením se dobrodružnému životu popisovanému ve špionážních románech; je nutné pro bezpečnost skrytých struktur a lidí v nich.

/Někdy není možné heslo předem dohodnout, ovšem provokaci je třeba vyloučit. Víme-li, kdo bude druhým účastníkem schůzky, případně adresátem dopisu, motáku a podobně, lze si vybrat nějakou společnou příhodu, motiv, který v určitém zkrácení a popsání dává smysl jen vám dvěma a nikomu jinému. To předem jakékoli podezření z provokace vyloučí./

Příklad setkání dvou osob na dohodnuté schůzce:

Na obrubníku fontány před stanicí metra Kačerov v Praze sedí muž /jehož popis případně následuje/, vedle sebe má opřenou po pravém boku aktovku, z níž čouhá Mladá fronta

/titulek jasně viditelný/. Příchozí /jímž podle dohody může být kdokoli, patrně ho vybírá druhá strana později/ může oslovit: „Nechodíte vy náhodou do anglické knihovny?“ – Reakce muže: „Ne, já chodím do španělské.“

Stejně jako klasické heslo v podobě otázky a odpovědi /případně kratšího dialogu pro větší jistotu/ je možno domluvit heslo pouze na poznávací znamení, gesta apod.

Známa barvotisková hesla jako „Fialky kvetou pomalu“, chození do čtverce jako poznávací znamení a jiné výstřednosti je třeba rozhodně odmítnout.

Všeobecně platí, že veškeré spojení musí být při své bezpečnosti také maximálně jednoduché. Známe případ, kdy se dva lidé v domnění blízkého nebezpečí tak vyplašili, že – ačkoli se znali – dohodli velmi komplikovaný způsob kontaktu přes znamení, tajnou schránku a šifru. Přitom stačilo se setkat v dohodnutý čas třeba před výkladní skříní a normálně si popovídat.

Poměrně často jsou taková setkání aranžována pro předání určité věci. V zásadě se takové předání /i při distribuci tiskovin/ má dít jen mezi čtyřma očima, tj. bez svědků. Po výměně hesel a tedy identifikaci se oba účastníci odeberou, je-li to nutné, na místo, kde budou sami nebo kde předání bude nenápadné /na chodbě uvnitř nějakého domu, ve výklenku, ve výtahu obchodního domu/, věc si předají a z místa odejdou pokud možno každý jiným směrem nebo i v různý okamžik.

Schůzka většího počtu lidí potřebuje samozřejmě neméně pečlivou přípravu. Také je třeba dobře připravit legendu a někdy i zahrát určitou roli. Například skupinka vážně debatujících lidí sedících na pasci, umlkající při přiblížení kolemjdoucích, je velmi nápadná. Chová-li se však taková skupina vesele, při přiblížení kolemjdoucích plynule přechází na všední téma, žádnou větší pozornost nezbudí.

Dobré je, je-li k dispozici bezpečný byt, kde se může skupina sejít. Nelze připustit, aby přicházeli všichni přesně ve stejnou dobu a stejně tak je třeba se rozcházet po jednom, po dvou v jistých časových mezích.

Byty lze také používat za místa schůzek a předávání, distribuce věcí /například tiskovin/. Takovému bytu se říká *p ř e p á ž k a*. Přepážka má sloužit omezenému počtu lidí. Chodí-li do bytu lidí příliš mnoho, pak se stane příliš nápadnou a méně bezpečnou. S přepážkou může být spojeno dohodnuté *z n a m e n í*, například pro označení toho, že je daná věc k dispozici, že návštěva je žádána nebo naopak nedoporučována. Dohodnutá znamení ušetří množství nápadných zvukových signálů, zbytečné návštěvy apod. Mají být nenápadná, ale jednoznačná a dobře viditelná. /Například přemísťovaný květináč v okně, různé pozice záclon či závěsů apod./ Nejméně nápadná znamení jsou ta, jež signalizují při *a b s e n c i* znamení: že totiž dotyčný NEučiní ten úkon, který obvykle dělává, dané okno se NEotevře apod. /Vhodné zejména jako varovný signál, kdy někdy nebývá čas nebo možnost uvést signalizaci do žádaného stavu./ Velmi podobná znamení si lze dělat také pro sebe: dát si mezi dveře malé smítko, podle něhož poznáme, zda někdo dveře neotevřel, položit si nepatrnou věc na své knihy, zapamatovat si jejich polohu apod.

Znameními si lze sdělovat jednoduché běžné věci, aniž by se museli všichni scházet nebo aniž by musel jeden všechny obíhat. Stačí přilepený papírek na dohodnutém skle, čára křídou a celá skupina může vědět, že například leták byl vytištěn a je k dispozici na smluveném místě.

Také není vždy vhodné *d e l e g o v á n í* lidí z jednotlivých skupin do jakýchsi center organizací, je-li represe příliš velká. Znamená to příliš mnoho kontaktů tam, kde to není nezbytně nutné a kde je to nejcitlivější. Taková centra jsou samozřejmě vyhledávanými objekty práce agentů tajné policie, je z nich přehled po celé organizaci. Čím více jsou jednotlivé články odděleny, tím hůře se dá přijít na strukturu organizace a lidi v ní, je-li část této struktury odhalena.

Někdy bývá úspěšně pro volnější propojení podzemních struktur užíváno *s p o - j e k*. Spojka je podzemní pracovník, který se převážně zabývá udržováním kontaktu mezi dvěma organizacemi, skupinami jedné organizace apod. Prostředkuje spolupráci, dělbu práce, koordinaci, někdy i diskusi. Taková spojka může se při různých příležitostech vydávat za někoho jiného, což jednak ulehčuje krytí, jednak lépe odhaluje možného udavače. /Geniální krytí užil v protiněmeckém odboji jeden z vedoucích pracovníků skupiny Předvoj, který se vydával za spojku sloužící jemu samotnému. Dlouho seděl ve vězení, aniž nacisté tušili, že mají pod zámkem jednu z nejdůležitějších osobností odboje.*/

K u r ý r je vlastně taková spojka–listonoš; přenáší poštu, dopisy, dokumenty apod. mezi různými organizacemi, často vzdálenějšími. Kurýr také může doprovázet delegovaného pracovníka, aniž tento s sebou nese kompromitující materiály. Vnějšíkově ovšem nesmí z chování obou vyplynout, že mají mezi sebou nějaký vztah. Musí-li se domlouvat či předávat si materiály, pak jen při pečlivě aranžovaných schůzkách, jejichž signalizaci a podmínky si předem domluví. – Dopravované zásilky by měly být dobře skryty a menších rozměrů, aby mohly být co nejrychleji zničeny, například snědením.

Pro úspěšné *c e s t o v á n í*, jež je třeba podnikat v podzemních strukturách poměrně často a bez toho, aby přitášelo problémy, existuje několik zásad. Většina z nich je spojena s osobními vlastnostmi, jež je možné a třeba si vypěstovat. Je třeba se naučit orientaci podle mapy, dobré orientaci v jízdních řádech, telefonních seznamech, městských plánech. Může k tomu částečně pomoci nějaká skautská nebo jiná tábornická příručka. Dobře znát služby, jež nabízejí různé oficiální instituce /informační služby všeho druhu, sdělování míst bydliště, zaměstnání osob, informace sdělované telefonem apod./ . Umět si zapamatovat orientační body cestou na neznámé místo a ohlížením si ujasňovat podobu orientačních bodů při cestě zpět. Nevyptávat se zbytečně na cestu a nepřivolávat na sebe pozornost, umět dokonale vyčerpát informaci z mapy nebo plánu /a počítat také s tím, že mapa nemusí být přesná/. K určení místa stačí často jen adresa, není třeba se zatěžovat a ztrácet čas spoustou informací o tom, jak se k místu jede a jak vypadá. Potřebné jsou jen informace popisující věci, jež vybočují z běžného rámce: vchod ze dvora, dveře neoznačené vizitkou, neoznačená ulice na sídlišti apod. Na delší cesty si vzít dostatečnou zásobu peněz, nebrat zbytečně těžká zavazadla, pamatovat na vše potřebné. Předem si promyslet celou cestu, vybavit si různé situace, jež mohou nastat a podle toho se připravit.

Cesta vlastním autem nebo autem kamaráda je někdy nebezpečná, protože auto je vlastně vaší vizitkou, sděluje značkou totožnost. Větší náklady se ovšem těžko dopravují jinak. Proto používáte-li automobil, pak dodržujte do nejmenších podrobností dopravní

*/ Viz Každý den odvahu a Neohlížeš se, zkameníš, výborné knihy pro získání představy o životě v konspiraci.

předpisy. Stejně jako o vašem oblečení platí i pro auto, že nemá mít nápadnou barvu či jiné zvláštnosti.

O protipolicejních opatřeních na cestách budeme mluvit v příslušné kapitole.

Přes znamení se mohou neosobně sdělovat jednodušší vzkazy. Je-li však třeba sdělit delší a složitější vzkaz, užívá se někdy *m r t v á s c h r á n k a*. Nesmí v ní ovšem předávané dopisy nebo věci ležet dlouho. To zabezpečují opět znamení, značky, jež signalizují naplnění schránky, případně její vybrání, je-li to nutné. Někdy si lze i předávat věc „za rohem“, tj. tak, že předávající nevidí toho, komu se věc předává nebo naopak, nebo se nevidí oba navzájem. Musí ovšem jednat přesně podle dohodnutých pravidel a dodržovat přesný čas, tj. například předávající položí tašku s předávanými věcmi do jistého keře v parku a za pět minut, kdy už předávající musí být na jiném místě poměrně daleko odtud, vyzvedne tašku příjemce. /Vzájemná neznalost totožnosti druhého je pochopitelně žádána z bezpečnostních důvodů./

Najít dobré místo pro mrtvou schránku je skutečné umění. Pozor na dětské skrýše, nejlépe je vybírat místa co nejméně navštěvovaná. Schránka musí být opravdu nějakou nepromokavou schránkou /nádoza z umělé hmoty, několik igelitových pytlíků apod./ a dobře uschována. Znamení o jejím naplnění může být vzdáleno velmi daleko od schránky, třeba někde v centru města. Může také být předáno, je-li to možné, telefonicky, pohledem apod.

Psaných vzkazů je třeba se ovšem spíše obávat. Už sama mrtvá schránka se stala jednou po odhalení policejní pastí. Je-li tam nalezen písemný vzkaz, který pojednává o části činnosti, může takový pokus o domluvu sloužit jako důkaz pro policii. Proto se doporučuje kombinovat užívání mrtvé schránky se šifrou nebo s tainým /neviditelným/ inkoustem.

Poměrně jednoduchý způsob přípravy *n e v i d i t e l n ě h o i n k o u s t u* je popsán v jednom instruktážním ruském letáku: Rozpustí se čajová lžička soli /6 g/ v 1 dl vody. Píše se novým plnicím perem naplněným tímto roztokem nebo zaostřenou tyčinkou, jež má nad ostřím připevněnou vatu, napuštěnou solným roztokem. Nepoužívat psací nástroje, jež nechávají na povrchu škrábance, nepoužívat lesklé papíry. Zbytečně netlačit při psaní. Před psáním přetřít papír kouskem čistého hadru /kapesníkem/. Psát zřetelně, tiskacími písmeny nejméně 5 mm vysokými. Po vyschnutí nápisu znovu papír přetřít, aby vypadal neporušeně. Je-li to možné, před tímto třením nechat papír nad párou asi 4–5 sekund a dát sušit do tlusté knihy mezi dva listy čistého papíru. Pro zamaskování lze napsat na druhé straně papíru nějaký všední nápis, vzkaz, seznam, co koupit apod. obyčejnou tužkou nebo tužkou kuličkovou.

Nápis se vyvolává rovnoměrným prohřátím listu, nejlépe žehličkou, až papír ztmavne. Důležité je před praktickým použitím celý cyklus vyzkoušet. Nejtajnější část sdělení se doporučuje ještě navíc zašifrovat.

Š i f r a, jež je prakticky nerozluštitelná, je poměrně známá jako metoda, ovšem pro rozluštění je třeba znát text, na základě jehož je sdělení zašifrováno. Buď se lze dohodnout na společné knize, kterou oba partneři mají ve své knihovně a pak šifrovat každý znak záznamu jako řadu čísel, z nichž první značí stranu, druhé řádek a třetí je pořadovým číslem znaku v řádce. Například 123–4–18, 55–6–7, 33–15–1 a podobně. V takových záznamech se prakticky neopakují stejné znaky a není se tedy při luštění čeho chytit kromě zakal-

kulování pravděpodobných okolností, pravděpodobného významu, délky sdělení a podobně. A samozřejmě může policii pomoci výpověď jednoho ze zasvěcených, nalezení knihy na podezřelém místě apod.

Lze se též dohodnout na určitém textu nějakého časopisu /pak se mění šifra jednou za týden, za měsíc/ nebo nějakého deníku /šifra se může měnit denně/ a šifra pak může mít jen dvě čísla: 13–8, 56–17 apod. plus eventuálně datum.

Kódované vzkazy jsou v praxi ovšem používány velmi zřídka. Jednak nejsou i přes svou nerozluštitelnost nijak bezpečné: bývá vidět, že text je zakódován, že je tedy něco tajeno. Navíc je zašifrování i luštění zdlouhavé a nepohodlné.

Poněkud rychlejším zašifrováním a luštěním bývá používání tabulky s okénky, jež je ovšem nevhodné pro existenci oné tabulky, nutnost jejího skrývání a možnost odhalení. Poměrně vhodnější je dohodnutí řady čísel, podle nichž se bude číst ze záznamu jen každé písmeno, na něž pořadově přijde řada podle dohodnuté číselné řady. Je-li dost času, lze sestavit text, který nevypadá jako šifra. Je ovšem třeba dohodnout, stejně jako při šifrování na základě textu, zda se budou počítat také interpunkční znaménka, číslice apod. Většinou se interpunkční znaménka nepočítají. Podle poslední popsaného způsobu šifrování lze dohodnout například kód 2–15–10–12, text sdělení má třeba znít „Akec začne v neděli“ a zašifrovaný text, do něhož je sdělení zašifrováno, může znít například „tAk jsem si včera říkal, že nejen Cena stravy v mEnZe, ale její kvalitA přesvědčí Člověka o jeho NeEfektivním fungování na nekoNečné prostoře zDechávání. Já tu blbě plkám, Bože, Lépe bude radši mlčet.“ /Čte se tedy každé 2., 15., 10., 12., 2., 15. atd. písmeno./ Je třeba si domluvit podrobnosti, například zda se bude počítat „ch“ za jedno či dvě písmena, zda text bude začínat rovnou nebo bude uveden nějakým slovem, frází, znakem či jinak, jak se ukončí.

Zašifrování uvedeného textu trvá zběhlému člověku nejdéle 15 minut. Tento způsob má výhodu, že nevyžaduje žádnou pomůcku. Není však zcela nerozluštitelný, někdy přece jen upozorní jistá kostrbatost textu na to, že je v něm zakopán jakýsi pes, a tak je třeba zašifrovávat jen texty kratší, což možnost rozluštění ztíží. Šifra se má skládat z čísel spíše vyšších než nižších, protože pak je větší volnost při sestavování krycího textu.

Tato číselná šifra je mnohem lepší než sestavování šifer skrytých v začátečních písmenech slov zdánlivě nevinného textu /aliterace/ a podobné pokusy hádankářů–začátečníků.

Potřebujete-li si něco zapsat, co by se nemělo dostat do rukou policie, užíjte svou osobní šifru. Tu nikomu nikdy nesdělujte. Zejména ji budete potřebovat pro zaznamenání čísel, například čísel telefonních. Můžete si vymyslet nějaké číslo, jež se vám dobře pamatuje, například dva letopočty, jež budete přičítat nebo odčítat, sami si vymyslete, co se „zbytky“ /přesahy přes desítku/, můžete třeba dané číslice podtrhávat / $\underline{7} = 17$ /. Danou metodu můžete kombinovat s písmeny, kdy například jedno číslo znamená písmeno /třeba jakékoliv/ a podobně.

Příklad. Je třeba zašifrovat číslo 32 45 78. Zvolíte si šifru 54918691 /dva letopočty 1945 a 1968 pozpátku/; pro číslo 5 libovolné písmeno od A do I, pro číslo 6 libovolné písmeno od I do Ž. „Zbytky“ zapíšeme za dané číslo, jehož konec označíme libovolným malým písmenem.

Budeme tedy postupovat takto: 3 2 4 5 7 8

+ 54 91 86 /další čísla jsou jako rezerva/

86 36 54 z 124

Čísla za malým „z“ znamenají, že přesah přes desítku byl u 1., 2. a 4. součtu zezadu. Nyní zaměníme pětku a šestku za písmena a dostaneme: 8J3XA4z124. Cvikem se získá značná zručnost v používání tohoto poměrně spolehlivého kódu, který musíte samozřejmě používat v souvislosti se svými soukromými pojmenováními vašich spolupracovníků, tedy nikoli tak, aby vedle této pracně vypočítané šifry stála adresa a jméno! /Při troše nadání budete podobnou šifru používat běžně a vypočítávat zpaměti./ Považujete-li danou šifru za příliš složitou, můžete prostě používat místo číslic písmena /třeba dvě libovolně se střídající za jedno číslo/ a přidávat dvě libovolná písmena před nebo za dané číslo, prohodit si význam číslic /0=8, 1=3 . . ./ atd., prostě vaší vynalézavosti se meze nekladou. Pamatujte ovšem, že proti vám stojí profesionálové, kteří již rozlouskli nejen oříšek, a proto si dejte na šifře záležet. Zapisování třeba arabským písmem, těsnopisem apod. jen policii trochu zdrží, nic víc. Nejlepší šifra je jenom vaše dobrá paměť.

Naprosto nerozluštitelným, rychlým a pohodlným způsobem, který se svým účinkem šifrování dít přirovnat, je ovšem ono již popsané vyvolávání asociací pro sebe nebo společných asociací, narážky apod., jež musí být ovšem formulovány opatrně a přesto jasně a také čteny velmi pozorně. Například: „Slyšel jsem, že Honza má stejné potíže, jimiž trpěl jedenáct let strýc Albert.“ /Strýc Albert jedenáct let seděl./

A tady se dostáváme k další oblasti podobného druhu, jenomže mnohem užívanější, a to ke krycím názvům a pseudonymům. Onen „Honza“ z citovaného sdělení není samozřejmě žádným Honzou, ale třeba Josefem a používá jméno Honza jako pseudonymu. Jméno znamená často totožnost a nám jde velmi často právě o její zatajení. A tak užíváme jiného jména /nebo i příjmení/ v podzemní organizaci, hravě si vymyslíme jakékoliv jméno, jdeme-li na inzerát kupovat psací stroj, představujeme-li se někomu v konspiračních souvislostech apod. Zrovna tak mezi sebou označíme lidi, o nichž mluvíme, pseudonymy, o nichž ani oni nemusejí vědět. A můžeme-li předpokládat, že se naše hovory ať odposlechem v telefonu, odposlechem v některém disidentském bytě či jinak protivníkem zaznamenávají a vyhodnocují, je třeba tato krycí jména čas od času měnit.

Podobně jako osoby je vhodné označovat i předměty a činnosti krycími názvy. Tak se vytvoří jakýsi tajný jazyk, který nám pomůže rychle se domlouvat bez většího nebezpečí prozrazení. Neměl by být zbytečně bohatý a neměl by být užíván zbytečně. Někdy sama konstrukce věty, zdánlivě nedůležitá slova přispějí tomu, že nezasvěcený může porozumět; proto používat s mírou, opatrně.

Volíme-li pseudonym, pak nesmí vzbuzovat podiv, musí to být jméno pokud možno běžné. A také pseudonym užívat jen v situacích vhodných, ne se pseudonymem „chlubit“ či jinak ho nadužívat.

Pseudonym je vstupní bránou k legendě, v níž podzemní pracovník nebo celá skupina žije, k jeho druhému životu. Navenek může působit jako třeba člověk málo se o své okolí zajímající, žijící všedním a nenápadným životem. Pro vysvětlení svých příchodů a odchodů z domova, pobyt v určitém místě apod. si však musí vymyslet dobré krytí, spolehlivé vysvětlení. Skupina si může najít, je-li třeba, nějaké rámcové „vysvětlení“ svých schů-

zek /koníček, staré přátelství apod./. Stejně tak i pro každou činnost je třeba si vymyslet dobré a l i b i . Aby legenda a alibi plnily svou úlohu a dobře se hrály, musí plnit několik podmínek /přebíráme ze zmíněného ruského letáku/:

- musí být na první pohled pravděpodobné, nesmí budít podezření, musí člověku dobře „sedět“ a být dobře hrány;
- být pružné, dávat možnost flexibility: alibi musí odpovídat legendě /předstírá-li člověk rybaření, musí mít rybářské náčiní/, být reálné /odpovídat možnostem/;
- jednoduché, bez potřeby dodatečných „vysvětlení“;
- další osoby musí být s legendou seznámeny, aby ji mohly potvrdit.

Často nelze promyslet alibi do všech podrobností. Pak se hodí domluvit, aby při eventuální výpovědi, jež bude předstírat dohodnutou činnost, jeden z účastníků předstírané činnosti /mejdanu, karetní hry apod./ vždy hrál roli původce všech nápadů, prvních činů apod. – Samozřejmě pokud se vypovídá, lavírování tohoto druhu je spíše nebezpečné: a co když se budou ptát jinak, na obsah hovorů? Přítel řekne, že jste mluvili o knihách a vy budete říkat, že se hovor týkal turistiky . . .

K alibi se někdy přemýšlí r e z e r v n í a l i b i . První alibi se třeba stane nepřesvědčivým. Pak se vyslýchaný „přiznává“ k menšímu /třeba morálnímu/ přestupku, který vysvětlí předchozí lhaní. /Například při německé okupaci Francie za druhé světové války chytila německá hlídka poblíž vojenského objektu dvojici mladých lidí, pracovníků podzemní rozvědky. Muž nejdřív použil první alibi: šli jsme do té a té vesnice. Němci tomu neuvěřili, poukázali na to, že pár šel vedle cesty mezi keři. Pak se tedy muž „doznal“, že žena je jeho milenkou. Rezervní alibi bylo dobře připraveno, a proto oba unikli trestu./

Pro klidnou a úspěšnou činnost potřebujeme ú k r y t y , místa, kde schováváme archív potřebný pro diskusi, časopiseckou práci /tj. archív exilových časopisů, samizdatů apod./. místa, kde ukrýváme materiál pro tištění věcí atd. Jako úkryty jsou nejvhodnější byty spolehlivých a jinak neangažovaných přátel. Měla by být možnost u těchto přátel pobyt a pracovat, psát na stroji, napsat dopisy, články třeba do exilových časopisů apod. Je přirozené, že nelze v těchto bytech vyvíjet nějakou intenzívnější činnost, o jejich existenci by měl vědět jen nejnútnejší počet lidí.

V jiných t a j n ý c h b y t e c h lze konat schůzky a v některých, nejlépe najdeme-li takové, kde nikdo nebydlí, lze tisknout. Může se k tomu hodit třeba i nějaká chata, maringotka, prostornější vůz /mikrobus/.

Neradím příliš vytvářet si skrýše v přírodě nebo dokonce někde v městských ruinách nebo v opuštěných koutech továren, i když o takových – často neobjevených – skrýších vím. Riziko jejich objevení je však poměrně velké. Těžko se vyvarujete toho, aby na uložených věcech nebyly vaše otisky, aby tam nebyly vaše rukopisy a podobné důkazy, jež mohou vést k vašemu odhalení. Skrýše tohoto druhu mohou být totiž náhodně objeveny a pak už je třeba se jen spoléhat na rozum a správné smýšlení nálezce.

Pro přípravu ú t ě k u v p ř í p a d ě h r o z í c í h o z a t ě n í , je-li člověku darován vzácný čas, je dobré si připravit ústupovou cestu: byt přítele, nezasvěceného člověka, místo, jež se stane první ústupovou stanicí. Aby člověk toto místo skutečně mohl považovat za spolehlivé, měl by je tak dvakrát až třikrát do roka navštívit a pobýt tam, aby okolí nijak jeho přítomnost v budoucnu neudivila. Snažit se odejít co nejrychleji a nenechat u sebe

doma ani na pracovišti žádné stopy protitotalitní práce. Nebrat s sebou zbytečné věci, odcházet nalahko. Mít pak připravenou ústupovou cestu, nejlépe do zahraničí, případně na místa velkých staveb, kde je velká fluktuace obyvatelstva, k nějakému výrobnímu družstvu, na brigádní pracovní poměr. Cestu do zahraničí si domluvit se známým cizincem, který může v Československu „ztratit“ pas, na který odjedete. Žádá se ovšem jistá podoba obou osob a vaše znalost příslušné řeči nebo aspoň angličtiny nebo němčiny, kterou českoslovenští celníci aspoň v základních frázích ovládají. /Ilegálnímu přechodu hranic se hodláme věnovat ve zvláštním příspěvku, který ke kursu skryté činnosti přiřadíme./

Dále pojednáme o dvou způsobech styku, jež má nepřítel ve své moci, a to o telefonu a poště.

T e l e f o n e m lze vyřídit spoustu věcí rychle a bez námahy. Policie ovšem čerpá řadu svých informací právě z telefonní sítě. Chceme-li tedy využít služeb, jež může telefon poskytnout, musíme si být vědomi toho, že policie soustavně porušuje údajně zaručená práva, mezi něž patří i zachování tajemství sdělovaných zpráv.

K zásadám telefonování při skryté činnosti patří:

- Používat pokud možno telefony, k nimž je hromadný přístup, například v telefonních budkách.
- Telefonní budky jsou dobré k zatajení totožnosti volajícího. Pro utajení obsahu zprávy jsou spíše nevhodné, možnost namátkového odposlechu je zde pravděpodobná.
- Používat dohodnutá hesla, ovšem tak, aby rozhovor vypadal přirozeně, nenápadně.
- Nepoužívat svá pravá jména, používat dohodnutý systém krycích označení a pseudonymů. Netřeba policistům práci ulehčovat. Volaný často pozná volajícího podle hlasu a volající zase ví, komu volá. A je samozřejmě nesmysl užívat na svém telefonu svůj pseudonym: v případě odposlechu se tím sami udáte.
- Je sice pravda, že byly vyvinuty systémy, jimiž se s jistou pravděpodobností dá identifikovat zaznamenaný hlas, ovšem chce to čas a naprostá jistota se tím stejně nezíská. Co víc, policie nerada používá těchto „důkazů“ k přesvědčování při výsleších, spíše jen pro vlastní orientaci. Pro soud je odposlechnutý hovor z mnoha důvodů nepoužitelný.
- Nesvěřujte do telefonu nikdy informaci, jež může ohrozit něčí bezpečí. Zvažte vždy předem, co řeknete a jak to řeknete. Řada věcí se dá opsat, a to tak, aby porozuměl jen volaný, nikoli vyhodnocující policista /společné asociace/. Udělá-li druhý chybu a prořekne se, řekne něčí jméno apod., nezveličujte ji ještě víc, mluvte do telefonu, jako by se nic nestalo. Vyčítat můžete jindy.

Odposlechu telefonů se věnuje také Badatel v článku Jste odposlouchávání? v Listech č. 5/1976. Uvádí, že odposlech telefonů je trestný podle §§ 239–240 trestního zákona a trestní sazba je do dvou let vězení. V praxi nespravedlivého režimu se to ovšem nevztahuje na „orgány“. Autor odhaduje počet pravidelně odposlouchávaných telefonů v Praze té doby na tisíc linek. Každá obvodní telefonní ústředna má vyhrazenou místnost, kterou prochází část linek a libovolná linka se tudy dá propojit. Do této místnosti nemají civilní zaměstnanci přístup. Kromě přímého odposlouchávání /„operativního“/ se dá rozhovor nahrávat, dá se automaticky zjišťovat číslo, jež je ze sledovaného telefonu vytáčeno. /Prý se některé telefony sledují jen takto: pro zjištění kontaktů sledované osoby. – Pozn. J. S./ Telefon je ovšem možno též odposlouchávat napojením na linku, stetoskopem, zamontováním malé vysílačky

apod. Telefon je kromě toho výhodný k využití odposlechu v místnosti, kde telefon stojí, případně v dalším přilehlém okolí /určitě do vzdálenosti 10 metrů/. Nejjednodušší metodou odposlechu je zařízení, jež způsobuje, že telefon funguje i po zavěšení. /Ruský exilový časopis Posev upozorňuje, že v SSSR jsou telefony už předem vyráběny s nadbytečnou diodou, jež užití telefonu takto zajímavě rozšiřuje. – Pozn. J. S. / Autor v Listech doporučuje pro zamezení takového odposlechu prosté odpojování telefonu, jeho vytažení ze zásuvky. Dále doporučuje občas vytočit číslo „Co dnes vařit“ nebo „Předpověď počasí“, „Programy pražských kin“ apod. a nechat ho třeba hodinu zapojené, aby pak vyhodnocovací referent měl o práci postaráno. Stejně tak je možno nechávat vedle telefonu zapnutý rozhlas: je-li odposlouchávací magnetofon zařízen na automatické zapínání při objevení se zvuku, nahraje plné pásky, jež ovšem bude muset referent vyslechnout. Dále doporučuje Badatel jako preventivní opatření výměnu svého telefonu za stejný typ se svým nezávadným „přítelem“. Lze také vyměnit sluchátkovou a mikrofonovou kapsli, její montáž je zcela jednoduchá. Týž autor uvádí možné zjišťování odposlechu přes telefon: měřením proudu v telefonním vedení při zvuku v místnosti a bez něho.

P o š t a se pro domluvu ve skrytých strukturách užívá zřídka, nejčastěji jen pro zaslání pohledu, jehož doručení respektive nedoručení má nějaký dohodnutý smysl nebo obsahuje dohodnuté heslo. Můžeme se také dohodnout na motivu pohledu, který by mohl nést určitý smysl.

Dopis, doručovaný ovšem spíše přes přítele /kurýra/ než oficiální poštou, musí být vybaven pseudonymy, hesly, asociačními náznaky a narážkami apod. Případně užít šifru nebo tajný inkoust a dopis zalepit nebo zapečetit. I dobrý přítel nemusí vědět, není-li to nezbytně nutné, co doručuje.

Služeb ministerstva spojů lze ovšem užít pro distribuci letáků a jiných tiskovin. Pamatovat ovšem na to, že asi 10 % z rozeslaných dopisů může dostat policie, která bude vycházet z údajů, jež jí poskytne policejní laboratoř /otisky prstů, sliny, druh papíru, obálky, druh tisku, psacího stroje/ a vlastní pátrání /místo odeslání, doba odeslání, výsledky domovních prohlídek u podezřelých osob, výsledky výslechů možných svědků nebo možných „pachatelů“, odposlech, výsledky práce agentů apod./.. Proto je třeba při výrobě tiskovin pracovat v gumových rukavicích, užívat k lepení vodu a houbičku, případně štěteček, při strojopisech užívat tak 4. kopii, při cyklostylech užívat běžnou nebo doma vyrobenou barvu, jež však nebude mít žádné charakteristické příměsi, běžný papír, běžné obálky, dobře ukrytý psací stroj, užívaný jen pro tento účel. Adresy psát na **p r á z d n é o b á l k y**, aby po případném kolování vašich tiskovin nebyl vystaven nebezpečí adresát, jehož jméno by mohlo být z otláčků přečteno. Neodesílat jen z jednoho místa a také ne z místa bydliště například pracuje-li skupina v okresním městě, měla by pro odeslání zvolit jinou oblast, ovšem ne tak, aby ono okresní město bylo ve středu míst koncentricky soustředěných kolem něj. Ideální je pro takové rozesílání zimní počasí, kdy nikoho neudiví, že máte na sobě rukavice, když strkáte dopisy do schránky. Jinak lze prostě držet štůsek dopisů přes složený papír, jenž ovšem do schránky nevhodíme. Také si dáme pozor, aby pokud možno nebyli svědci onoho vzhazování /někdy jsou poměrně vhodné hodně frekventované hlavní pošty/. Ještě před odesláním dopisů je třeba dobře uklidit možné stopy činnosti, o čemž se ještě rozepíšeme v příslušné kapitole o tištění. A samozřejmě – dáme si pozor na pusu.

JEŠTĚ K MLČENLIVOSTI

Mluvili jsme už o ní při popisování vhodných vlastností pracovníka podzemí, ovšem tuto zásadu nelze přecenit, a proto ještě jednou a jinak popíšeme konspirační zásady, a to ty, jež používá KGB. /Už dříve bylo v československém samizdatu poukázáno na paralelnost policejní a opoziční práce; vyplývá to z přirozeného soupeření a přizpůsobení protivníků: opozice v podzemí i na veřejnosti musí nějak čelit policejním metodám; policie je ad definitionem tajná./ Podle záznamu přednášek lekcí pro pracovníky KGB byly zásady práce těchto „orgánů“ sumarizovány takto:

1. Nemluv hlasitěji, než je třeba.
2. Před nezasvěcenými nemluv o otázkách spojených se skrytou prací.
3. Nevytvářej si známosti, nejsou-li potřebné k práci.
4. Své starší známé prověř, nevhodná spojení postupně zruš.
5. Pij uměřeně.
6. Pro nezasvěcené je nejzajímavější to, co o tobě nevědí.
7. Nepřítel nikdy nepočítá s úplnou informací. Stačí mu jen jedno slovo; to nesmí být vysloveno.
8. Nedávej znát, že víš o tajemství.
9. Nejlepší odpověď na jalové otázky je taková, jež neobsahuje ani určité „ano“, ani určité „ne“.
10. Součet odpovědí na jednotlivé otázky dává obecnou představu a odpověď na otázku, jež nebyla položena.
11. Naslouchej tak, aby tvé mlčení nebylo pochopeno jako kladná nebo záporná odpověď.
12. Vše, co je otevřeně, neskrývaně zapsáno, je psáno přímo pro nepřítele.
13. Nikdy nepiš a nepřechovávej záznamy, měj pouze jeden zápisník. Zapisuj jen to nejnütnější. Používej šifry. Zápisník přechovávej v úkrytu.
14. V telefonu nikoho nejmenuj. Používej kód, ale tak, aby to nebylo zjevné.
15. Neskladuj zbytečné záznamy a papíry, ani ty, jež nemají vztah k práci.
16. Každé jednání musí mít své alibi.
17. Konspirační pravidla nezaručují umění, jak nevyzradit tajemství. Hlavní je vědět o sobě a znát své vlastnosti a zvláštnosti, podle nich je pak třeba konspirační pravidla používat.

PRŮBĚH SCHŮZKY

Nechceme zde samozřejmě nikomu radit, o čem by měl na svých schůzkách jednat. Chceme spíš popsat, jak se má taková schůzka organizovat, aby byla funkční a vedla k bezpečné práci.

O přípravě schůzky a scházení se na ni bylo již v této kapitole řečeno dost. Zde ještě podotkneme, že by mělo být přinejmenším organizátorovi /-ům/ jasné, oč na schůzce půjde. Scházet se jen tak nemá cenu, zbytečně to přináší riziko. Každý, kdo na schůzku jde, by si měl připravit své návrhy a problémy, nejlépe si je v paměti očíslovat nebo připravit pod hesly na papírku, samozřejmě tak, aby je nevyluštil nikdo jiný, třeba aby vypadaly jako věci, jež si zamýšlíte koupit. Každý by si také měl uvědomit, jaké informace získal, jež by měl sdělit ostatním.

Schůzka by měla začít z domluvení legendy, tedy vymyšlení krycího důvodu setkání. Dále případným představením účastníků pod pseudonymy respektive novými pseudonymy, uplynul-li od používání pseudonymů starých delší čas. Krátká hra na pojmenování každého účastníka schůzky každým dokáže pseudonymy vštípit do paměti. /To ovšem jen v tom případě, je-li to schůzka spolupracující skupiny; jinak samozřejmě postačí prosté představení, a ani to není nutné./

Dalším obligátním bodem jednání bývá sdělování nových informací, a to jak informací všeobecných, politických, kulturních a podobně, tak i informací týkajících se práce členů skupiny jako celku.

Obsah dalšího jednání se stanoví dohodou, tj. sepsáním návrhů. Jeden z účastníků by se měl ujmout udělování slova, aby v jednání byl pořádek. Tento účastník by mohl také shrnovat dohodnutá řešení.

Při schůzce se nesmí hlučet, může se zapnout odrušovací pozadí /zapnutý rozhlas u dveří, u zdi zvědavých sousedů/, vytáhne se ze zásuvky telefon, případně se schůzka vůbec koná někde pod nebem /nikoli v hospodě/.

Správně vedená a funkční schůzka sice není účelem sama pro sebe, ale dokáže také dát svým účastníkům pocit opravdového přátelství a bojové spolupráce, učí lidi jednat demokraticky, kdy rozhodují sami za sebe, diskutují a dospívají ke společným rozhodnutím, jež jim nevnutil žádný uzurpátor, ale dovedla je k nim jejich svobodná vůle a práce na díle svobody, jak si ji představují jen oni sami.

Lucienne Rey, Mot pour mot 1982/3, Vitry. Upraveno.

JAK ODSTRANIT TOTALITNÍ SYSTÉM

V předchozím čísle tohoto časopisu jsme se zabývali historickým místem totalitních diktatur, které jsme označili za fenomén 20. století. Definovali jsme je jako recidivu absolutistického principu ve století masových hnutí, která je možná právě jen proto, že ke své instalaci i uchování využívá některých byt zvrácených demokratických prvků. Konstatovali jsme, že totalitní zřízení nejspíše vzniká tehdy, když na jeviště dějin vstupují nové sociální vrstvy a nové národy bez předchozí politické kultivace. Tam, kde neexistuje rozvinutá struktura občanské společnosti, množství rozličných nezávislých společenských organizací, institucí a vztahů, je vždycky zvýšené riziko vzniku totalitního systému. Rozvinutá občanská společnost je největší překážkou pro instalaci totalitarismu, a může být rovněž východiskem k jeho překonání. Z toho plyne, že perspektivně nejspolehlivější cestou k odstranění totalitarismu je budování občanské společnosti, tj. vytváření bohaté struktury nezávislých občanských organizací a vztahů, **NEZÁVISLÁ SEBE-ORGANIZACE SPOLEČNOSTI** – jíž se ovšem ve vlastním životním zájmu každý totalitní systém brání a bude rozhodně bránit.

Nyní pokračujeme v naší úvaze jiným aspektem téhož problému: jde nám o sociální základnu totalitních diktatur komunistického typu. Přetiskuji tu úvahu, která byla původně psána jako příspěvek do maďarské diskuse o charakteru komunistických systémů, jako odpověď maďarskému opozičnímu autorovi Marcu Rakovskému. Stať jsem zaslal do zahraničí prostřednictvím české emigrace. Maďarským přátelům se nikdy nedostala do rukou. První část této studie byla zveřejněna v našich domácích samizdatových DIALOZÍCH, ročník III/1979, č. 2–3. Nepodstatné krátké výňatky byly později otištěny v Právu lidu. Jinak se studii žádná publicity nedostalo. Zde zveřejňuji rovněž pouze první část úvahy, která je věnována našemu tématu. Upouštím od druhé části, v níž jsem se zabýval kritikou dubčekovského „jara“, protože názory v této věci jsem soustavně vyložil v čísle 2 zahraničních DIALOGŮ, a od části třetí, kde šlo o problémy dissentu: k těmto otázkám se dostaneme později. Zveřejňovaná část je tu bez jakékoli změny podle rukopisu z roku 1978. Viz k tomu poznámky za textem.

„TRÍDA MOCI“ TOTALITNÍCH SYSTÉMŮ SOVĚTSKÉHO TYPU

Používám-li pojmu „třída moci“ v souvislosti s totalitní společností sovětského typu, musím předně upozornit, že tento termín, který přebírám od Marka Rakovského, nemá být chápán ve smyslu autentického marxismu. Třídy, o které hovořím, chybí znak z hlediska Marxova rozhodující, soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Snad bych měl spíše použít termínu „vládnoucí elita“. Avšak tak jako pojem „třída“ je zaveden v pojetí marxistickém, tak také pojem „elita“ byl často používán s jiným významem než „vládnoucí vrstva“. Přitom pojem „třída“ zdá se mi vhodnější, protože jeho použití samo vyvolává představu společnosti příkřeji rozdělené, což v daném případě odpovídá tomu, co jsem chtěl vyjádřit. Pojmu „třída“ používá také běžně například americká sociologie a jiné školy nemarxistické. Ostatně má každý právo na vlastní terminologii, tj. i na jinou než je v dané zemi běžná, pokud ovšem vymezí vlastní chápání pojmu – což tu činím.

Ve společnosti sovětského typu neexistuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků a proto neexistuje ani žádná skupina populace vztahem k němu vymezená. Zato však tu existuje, a to mnohem výrazněji než v moderní západní společnosti, ale také než v klasickém kapitalismu, rozdělení na dvě antagonistické skupiny s výraznými znaky společenských tříd. Je to na jedné straně přísně hierarchicky zorganizovaná třída držitelů veškeré politické, ekonomické i ideologické moci, na druhé straně třída ovládaných tvůrců hodnot. Pro každou společnost sovětského typu je charakteristická dichotomie společnosti v tyto dvě základní složky, jakož i založení všech třídních výsad na kolektivistickém principu.

Hlavním rysem „třídy moci“ ve společnostech sovětského typu /hovořím o něm na prvním místě nejen kvůli logice výkladu, nýbrž vzhledem k jeho historicky výchozímu a sociologicky neobyčejně závažnému místu/ je pevná organizace vládnoucí třídy, jaká nemá obdoby v moderních společnostech vůbec a v některých primitivních společnostech nanejvýš jednotlivými rysy; to dává „třídě moci“ značnou převahu ve srovnání se všemi historicky existujícími třídami a je to východiskem její t o t á l n í moci nad celou společností, kterou podrobila své vládě. Pevná organizace vládnoucí třídy jako zcela nový prvek v historii společenských systémů je založena na dvou principech: kolektivismu a výrazné hierarchické struktuře. Ztělesněním organizované „třídy moci“ ve společnostech sovětského typu je vládnoucí komunistická strana a formulí, která sladila ony organizační principy, je geniální Leninův vynález tzv. „demokratického centralismu“, od něhož se počíná historie totalitních diktatur 20. století. Podle tohoto principu byla vybudována organizace k uchvácení politické moci, a tato organizace se po vítězné revoluci stala základem nové „třídy moci“. /Dále bude řečeno, že vztah mezi revoluční stranou a „třídou moci“ není přímočarý./ Pro všechny společnosti sovětského typu je charakteristická organizace vládnoucí třídy podle principu „demokratického centralismu“, jejíž protiváhou je vyloučení jakékoli sebemenší možnosti vytvořit autonomní organizaci třídy potlačených.

Druhým zdrojem neobyčejné síly „třídní moci“ ve společnostech sovětského typu je úplné podřízení státu a všech jeho orgánů této vládnoucí třídě. Jestliže stát nikdy nebyl j e n o m nástrojem třídního panství a není nutně spojen se vznikem tříd a třídního boje, jak to tvrdili marxisté, pak vítězství marxistů učinilo tuto tezi skutečností. „Třída moci“ ve společnostech sovětského typu je kolektivní univerzální vládce. Absolutní panství „třídy moci“ /v oficiální dikci „strany“/ nad státem a všemi jeho orgány je postulováno dokonce i v teorii, což je další historické unikum. Žádná historická teorie státu, nejen novověká, ale ani antická, ani křesťanská, ani například Konfuciova, neproklamuje zcela nezakrytě absolutní nároky vládnoucí vrstvy na stát, jako to činí teorie bolševická. A praxe vskutku nezůstala nic dlužna této teorii. Domyšlením Leninova principu tzv. „demokratického centralismu“ na uspořádání státu a společnosti sovětského typu je Stalinova koncepce „převodů a pák“, která se stala východiskem pro výstavbu totalitního státu sovětského typu, která je nejvýznamnějším Stalinovým dílem a která Stalina přečkala; nebyla také za čtvrt století odbourávána „Stalinova kultura“ ani překonána praxí států sovětského typu, ani nahrazena jinou oficiální doktrínou o vztahu státu a strany. Naopak, i v současných oficiálních projevech představitelů států sovětského typu se zcela samozřejmě hovoří o „úkolech“, které státu a jeho orgánům i všem občanům stanoví vládnoucí strana.

Rozdělení občanů na dvě základní kategorie, z nichž jen jedna je politicky plnoprávná, je základním principem uspořádání každého státu sovětského typu, a ty státy sovětského typu, které mají své ústavy, tento princip „vedoucí role strany ve státě“ zakotvují ústavně.

Až do doby bolševické revoluce a konstituování sovětského typu totalitarismu byl každý moderní, a dokonce už středověký evropský stát nejen pouhým nástrojem vládnoucí třídy /i když ovšem každá vládnoucí třída stát výrazně ovlivňovala a jeho orgánů využívala ve svém zájmu/, nýbrž také institucí, jejímž úkolem bylo p ř e k l e n o v a t antagonismy mezi jednotlivými třídami uvnitř dané společnosti a zajišťovat tak její o b e c n é potřeby a samu existenci. Zápas /ideový, politický a také revoluční/ o takové pojetí státu je podstatnou částí evropské kultury, a všeobecné prosazení alespoň tohoto n á r o k u na stát je významným jejím výsledkem – třebaže ovšem praxe nebyla tomuto nároku nikdy úplně práva. Teorie a praxe sovětského totalitního státu zvrátila výsledky tohoto dvoutisíciletého vývoje, a to je měřítkem ohromného regresu, jež znamenala teorie o vybudování státu, podřízeného „straně“, to jest nové „třídě moci“.

To ovšem není vše. Bolševická teorie státu /Lenin/ a podle ní potom praxe jeho výstavby odmítla rovněž demokratickou myšlenku o dělbě tří mocí ve státě a o nutné nezávislosti zejména moci soudní. Tento princip musíme vidět jako tím drahocennější výsledek evropského usilování, čím víc je nepřijatelný každému totalitarismu. Odstranění tohoto principu učinilo „všechny státní orgány ještě účinnějším nástrojem politiky strany“, tj. přímého násilí „třídní moci“ vůči straně ovládaných.

Ukázalo se ovšem, že tento regres a zcela primitivní pojetí státu nijak neoslabuje jeho zejména potlačovací funkce: státy tohoto typu se naopak, a zejména v kritických okamžicích své existence, ukázaly jako podivuhodně stabilní. Složitý státní mechanismus, v jehož podstatě musí být zakotvena myšlenka střetávání a sjednocování protichůdných zájmů společenských skupin, nemůže arciž pracovat tak spolehlivě, jako primitivní útvar koncipovaný co nástroj jediné vládnoucí třídy.

Zbývá ještě dodat, že „třída moci“ sovětských společností ovlivňuje stát – ve srovnání s jinými historickými třídami – jako organizovaná síla; vliv kterékoli jiné historické „třídy“ na stát je skutečností abstraktní, kdežto podřízení státu sovětského typu komunistické straně je skutečností se zcela konkrátním obsahem přesných institučních závislostí.

V souhrnu tedy: Diktát „třídy moci“ vykonávaný nad celou společností prostřednictvím státu je nebývale účinný zvláště proto, že

- a/ stát je v teorii i praxi nástrojem jedné třídy v míře neznámé v žádné jiné moderní společnosti,
- b/ stát byl adaptován pro rychlé a účinné potlačení za cenu odstranění mechanismů vytvořených za staletí k zábraně zneužití moci, a takový stát vskutku potlačuje efektivněji,
- c/ „třída moci“ ovládá stát jako organizovaná síla.

Dalším zdrojem neobyčejné síly „třídy moci“ ve společnostech sovětského typu je etatizace celé společnosti. Na základě staré anarchisticko-socialistické vize o zrušení státu vytvořili ruští bolševici stát, který – sám ovládan „stranou“ – totálně ovládá veškerý společenský život, neponechává ani jedinému sektoru autonomii a vše tedy začleňuje do systému „převodů a pák“. Toto pojetí státu / t o t á l n í stát/ dalo „třídě moci“ do rukou další výhody, které v té míře neměla žádná vládnoucí třída v historii:

- a/ Protože stát, který je nástrojem „strany“, je univerzálním vlastníkem téměř všech výrobních prostředků, je „třída moci“ nejen univerzální vládce, ale také téměř univerzální vlastník. /O tom dále./
- b/ Protože veškeré kulturní instituce v nejšířším slova smyslu jsou závislé na státě, a protože „třída moci“ toho cílevědomě využívá, dosahuje t o t a l i t y ideologického působení; je vyloučena jakákoli ideologie, která by chtěla ospravedlnovat autonomii některého sektoru společenského života, nemluvě už vůbec o vyjadřování zájmů potlačených. To je opět skutečnost, pro kterou nalezneme období málokdy v dějinách.
- c/ Veškeré společenské organizace, spolky a veškerý veřejný život jsou učiněny nástrojem tohoto totálního ideologického ovlivňování a je cílevědomě vyloučeno, aby se staly organizační základnou potlačených.

Toto jsou tedy základní rysy panství „třídy moci“ ve společnostech sovětského typu. Domnívám se, že jsou to argumenty, svědčící o neobyčejně výrazném panství jedné sociální skupiny nad skupinou druhou, což opravňuje nejen hovořit o existenci tříd a třídního panství ve společnostech sovětského typu, nýbrž také konstatovat, že pro tak všestranné třídní panství není období v moderních dějinách.

V následujícím chtěl bych se však ještě věnovat podrobněji ekonomické stránce věci, protože marxisté ji považují za rozhodující.

Žádná vládnoucí třída minulosti nesoustředila ve svých rukou tak obrovskou ekonomickou moc, jako „třída moci“. „Třída moci“ sovětských společností je nástupcem nejen vyvlastněné buržoazie, nýbrž také pozemkových vlastníků, ale ve většině společností tohoto typu i drobných řemeslných výrobců a drobných zemědělců. Vlastnictví je totální. Ale to není vše. Neboť tvrzení, že za kapitalismu „buržoazie“ disponuje kapitálem, je jen abstrahovaná pravda: jednotliví kapitalisté vlastní jednotlivé kapitály, a koordinované používání „celého“ kapitálu v souladu s třídními zájmy je právě tak málo samozřejmé a automatické, jako třídní vědomí a solidarita každého jednotlivého kapitalisty. Buržoazie je vždycky v konfliktu třídních zájmů nejen s proletariátem, nýbrž také s pozemkovými vlastníky, případně i s jinými sociálními vrstvami uvnitř kapitalistické společnosti. Namísto všech těchto sociálních skupin existuje v sovětských společnostech jedna jediná „třída moci“, soustřeďující ve svých rukou v e š k e r o u ekonomickou moc. Namísto jednotlivých kapitalistických vlastníků řídících se ve vzájemných vztazích zákonem soutěže existuje jeden jediný univerzální vlastník.

„Třída moci“ v společnostech sovětského typu je proto také ekonomicky daleko mocnější a stabilnější než buržoazie ve zřízení kapitalistickém.

A zde poněkud odbočím: „Třída moci“ není jen kolektivní univerzální vlastník, ale také kolektivní univerzální vládce. Spojení moci státní s mocí ekonomickou je jak pro jednu, tak pro druhou z nich zdrojem úžasné, nikdy v dějinách v takovém stupni nevidané síly. Z ekonomického hlediska znamená, že monopol je vybaven, a to jak vůči svým zaměstnancům, tak vůči spotřebitelům, všemi prostředky státní moci – což pro kapitalistický monopol může být nanejvýš neuskutečnitelným snem. Pro státní moc to zase znamená, že vedle všech tradičních svých donucovacích aparátů je obdařena navíc ještě mocí ekonomickou, a to téměř univerzální – stává se mocí t o t á l n í . Ovládnutí jsou objektem současně jak ekonomického tak i mimoekonomického donucení – také donucení je totální a bez skulin-

ky. A totální stát má nejen ohromnou moc, ale také značnou pružnost, protože může k donucení volit prostředky v té chvíli nejvhodnější. Všechny jsou v jeho rukou.

„Třída moci“ má ve společnosti sovětského typu funkci nejen kolektivního vlastníka, nýbrž také kolektivního manažera celé ekonomiky země. Soudím, že je vůbec nepřiměřené hovořit o „technokracii“ v sovětských systémech jako nějaké relativně samostatné vrstvě, zejména pokud by měly z její existence být vyvozovány závěry o aktuálních konfliktech této vrstvy se stranickým aparátem nebo o konvergentních trendech ve vývoji této vrstvy na Západě a Východě. V klasických společnostech sovětského typu, s výjimkou období, jimž samy oficiální dokumenty říkají „krizová“, neexistuje technokracie jako třída či vrstva. „Kapitáni průmyslu“ ve společnostech sovětského typu nejsou nic víc než leníci stranické hierarchie, a nejde tu o obrazné vyjádření, nýbrž o věrnou obdobu, která je komplikována snad jen dvojitou lenní podřízeností na nižších článcích. V některých historických situacích, které sice nejsou všeobecné, ale zase ne docela výjimečné, jako například v současném Československu, přestává dokonce být podnikatelská způsobilost hlediskem důležitým pro udělení tohoto léna. I v těch situacích, kde je ekonomická politika osvědčenější, platí přesto, že „strana“ má rozhodující slovo v řešení i konkrétních technických problémů.

To je rys, který zůstal všemi ekonomickými reformami v různých zemích se společnostmi sovětského typu nedotčen. Je to ovšem především rys, který vyvolal samu potřebu těchto reform. Kolektivní princip, který je na jedné straně zdrojem ohromné hospodářské moci a stability „třídy moci“, je současně příčinou nevykonnosti hospodářství. Toto je základní ekonomické dilema zřízení sovětského typu. Neznamená automaticky jeho bezperspektivnost, jednoduše proto, že hlediska ekonomické efektivity jsou snad rozhodující v marxistické koncepci dějin, ne však v dějinách samých.

Kolektivní princip – to je markantní rys jak ve vlastnictví výrobních prostředků a celé ekonomice, tak i v jiných sektorech společenského života. To je to co tradičním marxistům zabraňuje hovořit o „třídě“ ve společnostech sovětského typu. Právě on oklamal tolik socialistů, kteří měli dojem, že sovětský typ společnosti je „lidstva nový zrod“. Ve skutečnosti ovšem každá nová forma uspořádání společnosti přinesla i své originální vymezení sociálních skupin; ostatně uspořádání sovětské, a to včetně kolektivistického principu, není bezprecedentní, jak dále uvidíme.

Kolektivní princip je nevyhnutelnou součástí systému nejdokonalejší, totální třídní nadvlády, jak ji realizuje společnost sovětského typu. Daní za neobyčejné výhody v postavení sovětské „třídy moci“ ve srovnání s kapitalisty je to, že jednotliví příslušníci „třídy moci“ nemohou mít výrobní prostředky ve svém individuálním vlastnictví. Neznamená to žádnou podstatnou újmu. Dokonce naopak, je to zdrojem mnoha výhod; je ovšem pochopitelné, že všechny „výhody“ a „nevýhody“ musíme posuzovat zevnitř hodnotové stupnice a morálky, které si „třída moci“ vytváří. Budeme-li brát v úvahu hodnotové stupnice „třídy moci“ v sovětských společnostech, zjistíme, že univerzální a nikoli individuální vlastnictví je zdrojem četných výhod nejen pro „třidu moci“ vcelku, ale též pro jednotlivé její příslušníky. Na prvním místě proto, že příslušník „třídy moci“ je zbaven rizika podnikatelské činnosti. Jeho přisvojování je zajištěno a ovšem i podmíněno jinými faktory než hledisky podnikatelské úspěšnosti; ekonomická rizika nese společnost vcelku /v praxi to samozřejmě znamená, že je nese třída ovládaných/, nikoli jednotlivec. Z hlediska nejednoho

západního kapitalisty je tím ovšem příslušník „třídy moci“ zbaven toho koření, které způsobuje, že kapitalistovi chutná zisk. Ale „třída moci“ se neskládá z kondotierů, naopak do ní patří mnozí, kteří by se svými schopnostmi ve volné soutěži nikdy neprosadili. Přednosti a nevýhody „sovětského zřízení“ musíme hodnotit z j e j í h o p o h l e d u . Z tohoto hlediska je další výhodou proti životnímu stylu klasického kapitalisty sám způsob konzumu. Klasický kapitalista, zejména ve stadiu prvotní akumulace, musí stále váhat mezi konzumací nadhodnoty a jejím investováním. Sovětský systém zbavuje člověka této rozpolcenosti. Pokud jde o příslušníka „třídy moci“, je jeho konzum vysloveně třídní a přitom z valné části „erární“. Tento rys, který byl nejmarkantnějším ve stalinském období sovětských společností, se přes všechny reformy zachoval až do poslední doby, a to i v nejevropštějších systémech sovětského typu. V soudobém Československu je patrný například v existenci zvláštní lékařské péče pro vládnoucí třídu a příslušníky jejího ozbrojeného aparátu, což nabývá na významu v kontrastu ke kritickému stavu veřejného zdravotnictví. Jiným příkladem byly známé preference v zásobování /naposled při koupi automobilů/, dnes jsou jimi přiděly bytů za obecné bytové krize, zvýhodnění v cestách do zahraničí, které jsou ovšem spojeny s možností konzumu atraktivního zahraničního zboží, atd. Všechny tyto preference čerpá příslušník „třídy moci“ nikoli ze svého, nýbrž z celospolečenských fondů; jejich úhrn určený ke konzumu je určován centrálně, z hlediska p o l i t i c k ý c h potřeb, a samozřejmě zcela na úkor ovládaných. Vznikne-li napětí v bilanci a je-li nutno konzum vládnoucích omezovat, děje se tak přesuny uvnitř pyramidy vládnoucí třídy – omezením konzumu jejich nejnižších vrstev; hierarchická struktura vládnoucí třídy ve společnostech sovětského typu dává všechny předpoklady pro poměrně hladkou realizaci takového manévru, vynutí-li si ho okolnosti.

Jaká je celková míra a struktura konzumu „třídy moci“ sovětských společností ve srovnání s třídou kapitalistů? Byly podány četné důkazy, že co do množství konzumu nezaostává špička hierarchie za klasickými boháči. /Odkazuji tu alespoň na svědectví plk. Sidla „Jak žije góra partyjna“ týkající se Polska a Gottwaldova Československa, a na svědectví zveřejněná v československém tisku po pádu Novotného./

Je tedy neporozuměním věci, jestliže trockisté považovali sovětskou společnost za přechodný typ, který bude časem nahrazen buď odstraněním „byrokracie“ a samosprávou výrobců anebo návratem k soukromému vlastnictví výrobních prostředků /tím, že by si je „byrokracie“ individuálně přisvojila/. Takovým řešením by se „třída moci“ zbavila své největší historické výhody, své t o t a l i t y m o c i a převzala by ty rysy společenského uspořádání, vykoňstování ovládaných a ty formy konzumu, které byly podstatnou příčinou pádu těch tříd, po nichž nastoupila. Takové řešení by však bylo nejen proti historické zkušenosti „třídy moci“, jejího abstraktního rozumu, ale též zcela konkrétně proti zájmům i jednotlivých příslušníků, nazíráme-li je z hlediska této třídy samé.

„Třída moci“ sovětských společností vznikla po vítězných převratech na základě starých revolučních komunistických stran. Avšak nevznikla přímou cestou. Naopak to byl vždycky bolestný a často i krvavý přerod. Revoluční komunistické strany byly totiž vybudovány k rozvratu starého aparátu a k dobytí moci, ne k jejímu používání. Měla v nich mimořádnou úlohu ideologie, a základními hesly této ideologie bylo úplné osvobození člověka a násilné zničení všeho, co ho utiskuje. Tyto ideje ovlivňovaly přístup k revolučním komunistickým stranám v tak značné míře, že to bylo většinou rozhodující pro jejich složení i celko-

vou mravní tvářnost. /In margine: netvrdím, že by to platilo pro KSČ, naopak soudím, že tato strana byla již 1945 konjunkturní, od 1948 vysloveně – zde však jde o zobecnění širší./ Přeměna takovýchto stran v novou vládnoucí třídu nebyla jednoduchá. Mravně inferiorní vrstva každé strany, která uchvátila moc, viděla ovšem naplnění všelidské spravedlnosti v tom, že jí nyní patřily všechny požitky bývalých boháčů a že ona měla ještě větší moc a výsady než dříve oni. Většina členů bývalých revolučních stran dala se přesvědčit stalinistickými sofismaty, že pro všeobecné osvobození v budoucnu je nutná tvrdá diktatura v přítomnu – někteří jistě proto, že jim takové dogma vyhovovalo, někteří jistě z naivity. Vždy však zůstala ještě třetí složka, idealističtí revolucionáři, kteří neviděli historický cíl strany splněný tím, že by se sami stali novými vládci. Tito lidé museli být bezohledně likvidováni. Stalo se tak obvykle krajně nevybíravými prostředky. Tento proces, více či méně patrný v dějinách každé revoluční strany, bývá v pracích marxistických historiků obyčejně vydáván za iracionální, za zločin vůči straně. Z hlediska přímočaré logiky moci je pochopitelný: tito idealisté s rytířskými zásadami, samozřejmou připraveností k sebeobětování a vypěstovaným sklonem k násilným řešením byli přece nejnebezpečnějšími potenciálními vůdci nové revolty.

Odtud se datuje známá diskuse: idealisté jsou konsternováni poznáním, že revoluce opravdu požívá své vlastní děti a cyničtí praktikové moci opakují, že bývalí revolucionáři se málokdy osvědčili v míru.

„Třída moci“, vznikající na základě staré revoluční komunistické strany, se však nejen „očisťuje“ od revolučních idealistů, nýbrž především absorbuje do sebe početné nové vrstvy. Musí si totiž vytvořit početnou sociální základnu své moci. Tito noví lidé pocházejí z tříd starým režimem vykořisťovaných, avšak jsou zpravidla bez zábran absorbováni také skupiny či jednotlivci z bývalých tříd vládnoucích. Proporce toho jsou různé. Tak v Rusku například byla absorbována /a nově privilegována/ stará privilegovaná inteligence, v ČSR část inteligence, ale i například důstojníci staré armády, v Albánii, mám-li správné údaje, i část statkářů atd. Tito noví příslušníci strany vnesli do ní nový duch, konjunkuralismus a konformismus, což právě bylo druhým důvodem, proč byli nepostradatelní. Takto vytvořená nová většina byla dokonale konformní vůči staré stranické špičce, a tak stačilo využít staré organizační principy výstavby strany a návyky na militaristickou kázeň a podřízení většině a ve všech případech se podařilo vybudovat dokonalou hierarchickou pyramidu jako základ moci nové třídy. Je samozřejmé, že stupnice hodnot této nové strany byla zcela odlišná. Rozpory, které z toho vznikají, mají své místo ve vývoji všech vládnoucích stran a jsou patrné /ve větší či menší míře/ v pozadí všech konfliktů uvnitř „třídy moci“ po celá desetiletí po vítězném převratu.

Zvláště po uchvácení moci má ovšem princip kolektivismu své místo vždy jedině ve spojení s principem přísné hierarchie. To platí nejen o základní kategorizaci občanů dvou tříd, nýbrž také pro strukturu vládnoucí třídy samé. Vytváří se strmá pyramida, jejíž jednotlivé stupně jsou přísně odlišeny co do podílu na moci. Velice důležitá je skutečnost, že nejnižší stupně této pyramidy jsou málo odděleny od tříd ovládaných a zpravidla poměrně snadno prostupné. Je pravidlem, že vstup „dovnitř“ je vždy snazší, než „uvnitř“ postup nahoru. Stát se členem vládnoucí strany je daleko lehčí, než jako její člen mít jakýkoli podíl na rozhodnutích. Ale za všech okolností musí zůstat zachováno určité zvýhodnění každého, kdo je uvnitř. To je princip,

na němž závisí systém. Je to i v zájmu udržení hierarchie: kdyby totiž neexistovalo pro řadového člena strany zvýhodnění proti občanům druhé kategorie, buď by přestal plnit svou funkci sociální opory systému, anebo by se domáhal **podílu na moci**, který mu nepřísluší. Je-li základní princip účinného zvýhodnění zachován, je to uspořádání neobyčejně efektivní: „Třída moci“ tu má velice početnou a především organizovanou a vojensky disciplíně podrobenou vrstvu, která se pak již spokojí jen s demagogickým ujišťováním, že je též podílníkem na moci; čím méně je to pravda, tím více ji o tom ujišťuje oficiální propaganda a celá kultura. /Opěvování „strany“./ Sám výraz „strana“ používaný v zastoupení pojmu „vládnoucí třída moci“ je takovou úmyslnou lživou záměnou /proto jej také v těchto souvislostech zde používám v uvozovkách/. Právě tato sociální základna umožňuje „třídě moci“ realizovat totalitní diktaturu.

Je však důležité, aby při zachování principu, že každý, kdo je uvnitř, musí být zvýhodněn, byla pyramida ve svém nejnižším patře co nejprostupnější. Proto se také nejnižší patro pyramidy nesmí svým způsobem života odlišovat od ovládaných. To je skutečnost, která klame, zastírá skutečnou třídní povahu systému /členové strany přece pracují – že n ě k t e ř í, na to se nehledí/, vyvolává dojem, že není rozdílu v sociálním postavení mezi ovládanými a „vládnoucími“. Ale především dává „třídě moci“ příležitost k ovlivnění i ovládání. Toto je racionalita všech těch častých usnesení o „dělnickém“ charakteru strany.

Po vybudování nového společenského systému řídí se doplňování řad nové vládnoucí třídy centrálně a plánovitě – opět tedy nový rys ve srovnání s jinými sociálními systémy, zejména liberalistickými. Rozhoduje přitom nutnost, aby strana plnila svou sociální funkci z hlediska „třídy moci“, a ovšem celkové ideové ovzduší uvnitř strany, která je u moci. Jaká konkrétní hlediska rozhodují? Na prvním místě bych uvedl právě „nutnost posílit dělnický charakter strany“. Dále se, aspoň za normálních okolností, strana zcela cílevědomě snaží absorbovat každého, kdo nad svým okolím vyniká autoritou, intelektem a zejména organizačními schopnostmi a dává přitom záruku konformity. I k tomu bylo možno citovat četné autoritativní směrnice. Smysl toho: z b a v í t j a k é k o l i m o ž n é r e p r e z e n t a c e t ř í d u o v l á d a n ý c h, podrobit co nejvíc takových lidí vlastní vojenské disciplíně. Sporné je, nakolik tu hraje při doplňování „třídy moci“ úlohu vzdělání a nakolik dědičný princip. Domnívám se, že je patrné, jak se „třída moci“ nejenom snaží o co nejvyšší vzdělanost svých členů, ale také o to, aby měla na vzdělání monopol či alespoň aby se zejména po této stránce výrazně odlišovala od třídy ovládaných. Velice zřetelné je to v dnešním Československu. Odlišné názory jsou snad spíše důsledkem toho, že různě chápeme pojem „vzdělání“. Je samozřejmé, že „třída moci“ nepotřebuje lidi vzdělané v humanistickém významu toho slova, ba zbavuje se jich. Je to přirozené, poněvadž tak pochopený pojem vzdělance je v rozporu s principem tzv. „stranickosti“, který musí být vždy strážěn. Ale všechno vzdělání, které se v sovětských systémech poskytuje, je zideologizované a stranické. A o takovéto vzdělání svých členů strana velmi stojí. Ten pak, kdo je vzdělaný v onom širším smyslu, kdo se dopracoval ku kultivaci svého myšlení a vůbec svého lidství, nevděčí za to oficiálnímu výchovnému systému, prokazuje tím tedy jen svou nekonformitu a proto zásadní nesoulad s důležitým kritériem pro absorpci. Avšak vzdělání v sociologickém smyslu, vyškolenost, je skutečně jedním z důležitých rysů příslušníka vládnoucí třídy ve všech společnostech sovětského typu. Myslím, že je v tom odlišnost od jiných totalitních společností.

Na rozdíl od Rakovského se domnívám, že šance na místo mezi vládoucími se ve společnostech sovětského typu dědí, a že je to faktor velmi významný. Ne-li už jinak, projevuje se alespoň při výběru adeptů pro školy – a ti jsou pak preferováni svým vzděláním. Alespoň v Československu projevuje se však hledisko dědičnosti již po celá desetiletí i jinými způsoby, třebaže není samo o sobě rozhodující.

V péči „třídy moci“ o vlastní doplňování bylo by možno spatřovat atypické rysy třídního panství. Není však ani ona bez historických paralel, a v každém případě je vynucena daným systémem samým.

Charakteristické je, že příslušník „třídy moci“ nemá a nesmí mít sociální jistotu svého postavení mezi vládoucími. Nemá, jak se říká, definitivu na své místo ve straně a musí si je stále vykupovat plněním úkolů. Dodržování této zásady je stále znovu zdůrazňováno a vyžadováno. Vytváří se svého druhu existenční ohrožení každého příslušníka, a to je pak nástrojem povolnosti, ale i aktivity. Aby byla hrozba ztráty privilegií konkrétní, nesmí být vylučování jen teoretickou možností. Proto je nutné stále „očišťování“ strany jako proces, proto příslušníci strany vznášejí námitky proti prověrkám a proto tím spíše prověrky pořád existují – a proto také jsou vskutku vždy následovány zvýšením aktivity a síly vládoucích. Periodické vylučování je ostatně přirozený důsledek snahy o prostupnost a o absorbování vynikajících ovládaných – ti, kteří nebyli dost konformní nebo jinak se neosvědčili, nemohou zůstat uvnitř organizace vládoucích. A jejich vylučování, jak vidíme, je pro „stranu“, to jest pro vládoucí „třídu moci“ stejně tak prospěchem, jako bylo předtím jejich přijetí.

Vedle těchto individuálních nehod jednotlivých příslušníků a vedle periodického očišťování celých stran vidíme však v dějinách skoro každé vládoucí komunistické strany velké vývojové krize, v nichž skoro celá strana shoří na prach a bezmála i ztratí svou vládu, aby pak po krizi se její diktatura stala stabilnější než dřív. Nic takového nezná a nemůže znát diktatura jiného typu. Takovýmto krizím se podle národních zvyklostí říká například „velké přelomy“, „kulturní revoluce“, „polský Říjen“, „obrodné procesy“ atd. – hovořím tu o fénixovském principu komunistického totalitarismu. Takováto velká krize je vždy spojena s velkými změnami ve složení „třídy moci“. Přitom alespoň v některých těchto případech bývá krize vyvolána samou „stranou“ – to jest špičkou hierarchické pyramidy. Příčinou je tu snad krize důvěry a z toho vyplývající ohrožení diktatury. „Třída moci“ dostala se k vládě revoluční cestou, a to možná vyvolává reminiscence u jejích vůdců, takže v tísni zase sahají k těm stejným metodám, které stranu přivedly k moci. Revolučně vzniklá vládoucí třída se v jakémsi opakování revoluce obnovuje.

Tak či onak, netrvalost postavení, sociální nejistota a obrozování strany jsou skutečností z hlediska individua – příslušníka vládoucí třídy velmi nepříjemné, a řekněme rovnou, že zajišťují trvalý přísun pacientů klinikám. Ale komunistická strana byla vybudována jako heroický řád, a tento rys si musí obnovovat. Není lehkou absolutně vládnout v demokratickém věku. Z hlediska „třídy moci“ je nejistota postavení každého jejího příslušníka neobyčejně prospěšná, poněvadž zvyšuje akceschopnost celé sociální skupiny, zaručuje její obnovení, chrání ji před degenerací, a konečně také ulamuje hrot sociálnímu napětí, poněvadž usnadňuje jiným vstup dovnitř.

Nejistota v sociálním postavení vládoucích ve společnostech sovětského typu kontrastuje /zpravidla/ se sociální jistotou ovládaných. /Nemluvím o periodických krizích, které

patří k nevykonné ekonomice ani o celkové životní úrovni./ Větší sociální jistota ovládaných, zejména ve srovnání s kapitalismem, je fakt, znak systému a důležitá příčina jeho stability, také proto, že je zvláště zdůrazňována totální ideologickou manipulací. Paradoxně je ovládaný také svobodnější od strachu než příslušník třídy vládnoucích, samozřejmě v klidných dobách systému.

V morálce diktované vládnoucí třídou a v celé oficiální kultuře jsou vynášeny principy kolektivismu a přísné hierarchie. To je jistě konkrétní politický zájem vládnoucí třídy, ale také zřetelné dědictví společností a společenských vrstev s malou měšťanskou kultivací. Je to také dědictví původně plebejského původu vládnoucí třídy. Oba rysy stávají se pak charakteristické pro duchovní ovzduší společností sovětského typu, nejen vládnoucí třídy. Myslím, že také v tom je jedna zábrana reprivatizace výrobních prostředků, ale i brzda dynamiky celé společnosti.

Při srovnání s druhým souběžným typem totalitarismu, nacisticko-fašistickým, je zřetelné, jak slabostí nacistického typu byla právě nedůslednost v převzetí sovětských principů. Nacistický totalitarismus je nedokonalým, neúplným totalitarismem. Hlavním rozdílem je samozřejmě právě neúplné ovládnutí ekonomiky země. Nacistický stát není univerzálním vlastníkem. Nacistické řešení se zakládalo na politickém ovládnutí kapitálu, ne jeho přivlastnění. Přesto, že nacistický systém během svého vývoje postupně stále více ovládal ekonomický život /nacifikace hospodářství/, nikdy zdaleka nedosáhl účinku systému sovětského. A v tom byla jeho slabost. Bezpochyby motivem této cesty byla nejen odlišná sociální základna nacistické strany, ale zejména přání zachovat výkonnost a dynamiku ekonomiky. Jenomže dynamika se nesrovnává s totalitním systémem vcelku – poměrně svobodné hospodářství se stalo úskalím všech fašistických režimů.

Při historickém srovnání není nijak obtížné pozorovat zřetelné analogie, které vesměs odkazují k tomu, co marxisté nazvou „asijský výrobní způsob“, co by však se mělo označit přesněji jako středověk, zejména ruský. Výrazný takový rys je již dichotomie společnosti na pouhé dvě třídy. Jsme tu blízko starému letopisci, jež hovoří o „knížatech a lidu“ například v Novgorodě – ostatně ne náhodou v téměř úmyslu vyjádřit dvojdomý celek mluví tolik sovětských dokumentů o „straně a lidu“! Typické ruské dávné dědictví je kolektivismus a princip hierarchický. Též kolektivismus ve vlastnictví má tradici v ruské občině. Existenční jistota poddaných patřila k vyvinutému a stabilnímu feudalismu a byla zrušena právě kapitalismem. Z ruské tradice výrazně vybočuje pevná organizace vládnoucí třídy /nikoli pouhého státu/. Zejména pro hierarchicky spravované kolektivní vlastnictví mohli bychom tedy najít příbuzné rysy spíše v instituci papežství, v jihoamerických jezuitských doménách nebo ve středověkých rytířských řádech. Typický středověký rys je uzákoněná nerovnost sociálních skupin. A nakonec ruské tradici je neobyčejně blízko to, co jsem nazval fénixovským principem. Také ruská šlechta se obnovovala v podobných cyklech, třebaže ovšem ne tak rychlých. To všechno jsou jen vnější výrazy základní skutečnosti, že totiž sovětský typ společnosti, jako každý totalitarismus vůbec, je obnovou absolutistického principu, k němuž ovšem dochází ve století demokracie, což si vynutilo, aby moderní absolutismus využil některých „demokratických“ prvků.

/Pokračování/

*

Jan T e s a ř

PROVŽDY NÁM SOUSEDY NĚMCI

ZÁPIS ZE SCHŮZE NĚMECKÝCH ODPŮRCŮ RAKETOVÉHO DOZBROJENÍ

Ve snaze podat svým čtenářům zcela autentický obraz německého protiraketového hnutí, o němž panují v Československu jen velmi nepřesné a často úmyslně z různých stran zkreslované představy, zveřejňujeme zde zkrácený překlad záznamu ze schůze aktivistů anti-raketového hnutí, která se konala v jednom velkém městě Severního Porýní – Vestfálska loňského tzv. „horkého“ německého podzimu.

K tomu nejprve několik poznámek na vysvětlenou: Předně si čtenář musí být vědom, že aktivu se zúčastnili zástupci několika různých politických a společenských organizací, nikoli členové pouze jedné politické strany. Však právě to bylo a je typické pro německé hnutí proti jadernému dozbrojení. Politické názory vyjadřované jedněmi jsou v různé míře zastávány nebo odmítány jinými. Jde o demokratickou diskusi zastánců různých společenských priorit – což je ostatně dalším důvodem, proč zveřejňujeme tento zápis. Chceme předvést zejména našim mladým čtenářům, kteří demokratické politické zvyklosti nemohou znát ani ze vzpomínky, jak vypadá politická debata jejich současníků v zemi našich sousedů.

Aktivu se zúčastnil jeden poslanec za zelené; ostatní diskutující byli aktivisté zelených, sociální demokraté, trockisté a dále funkcionáři různých odborových svazů, zejména kovodělníků.

Všichni účastníci samozřejmě věděli, že redaktoři DIALOGŮ pořizují z aktivu zápis a všichni s tím napřed souhlasili. Domníváme se, že to nijak neovlivnilo jejich slova, neboť jsme hned úvodem prohlásili, že nebudeme uvádět žádná jména a vypustíme všechny identifikační údaje, abychom případně nepoškodili někoho z účastníků, který jezdí do východního Německa. Byli jsme ostatně většinou přítomných známi z mnoha jiných společných politických aktivit, například ve prospěch československých, polských a východoněmeckých vězňů, stejně jako z demonstrací naší podpory jejich úsilí o jednotné a demokratické Německo.

Zápis v překladu zkracujeme také z důvodu úspory místa – zejména tam, kde se argumentace vícekrát opakuje nebo kde diskuse zabíhá do přílišných podrobností, které nejsou pro československého čtenáře důležité.

Jménem DIALOGŮ jsme úvodem vyjádřili dík organizátorům i všem účastníkům aktivu za jejich porozumění, které je zcela v tradici vší podpory, kterou prokázali našemu úsilí již dříve, a také sympatií a spojenectví, které jsme jim dávali najevo ze své strany my. Nijak jsme se netajili, že my osobně v této dílčí otázce raket máme, jako lidé přicházející ze Sověty opanované části Evropy, jiné mínění než účastníci aktivu: zejména že se právě ve jménu těch demokratických svobod, které oni požívají, obáváme, zda si jsou dost vědomi základního rozdílu mezi demokratickou společností a systémy v sovětské části Evropy a proto také sly vojenského komplexu SSSR a bezbrannosti Spolkové republiky tváří v tvář tomuto nebezpečí. Někteří diskutující na tyto naše úvodní poznámky reagovali.

J T

*

AA: Jsme v době příprav na Lidové shromáždění proti umístění amerických raket, které se bude konat v Bonnu 22. října. Ale je jasné, že spolková vláda, Kohlova vláda, nebude brát na tyto demonstrace žádný zřetel. Prohlásila to napřed. A přitom nejde jen o to, že „pár miliónů“ /a to už je nějaké číslo!/ demonstruje, nýbrž také o to, že podle výzkumů německé televize je 75 % obyvatel Německa proti umístění raket. A vláda prohlásí, že není ochotna podřídit se tomuto rozhodování, protože se chce víceméně podřídit rozhodnutí Ronalda Reagana. To ovšem také znamená, že bylo prohlášeno, že lid ani v západním Německu nesmí rozhodovat, stejně tak, jako nesmí rozhodovat v Německu vůbec. To je ten základní problém, k němuž nikdo nesmí mlčet a kvůli němuž se musí organizovat nejostřejší odpor. Tato vláda rozhoduje proti obyvatelstvu, neboť většina obyvatelstva umístění raket odmítá. A to nemá nic společného s demokracií. Tato vláda také vyhláší, že rakety jsou umístovány v zájmu obrany svobody, míru a bezpečnosti. Je to pozoruhodný poměr k svobodě a demokracii, jestliže je Zimmermann /spolkový ministr vnitra za stranu CSU, poznamka redakce/ v souvislosti s těmito demonstracemi pověřován omezit právo na demonstrace, to znamená vzít lidu možnost, aby využil svých prostředků k ochraně svých zájmů. O tom musíme diskutovat. – Druhý bod je následující: Je jasné, že většina je proti raketám, je jasné, že je zde řada usnesení a rozhodnutí SPD a zelených, jasné NE k raketám. Ale tím se ještě neuskuteční vůle lidu, která se skutečně musí prosadit proti této vládě. Co je nutno udělat, aby byl vůli lidu zjednan respekt? Je jasné, že tu jde o problém, jak dalece jsou velké demokratické organizace v naší společnosti rozhodnuty podstoupit boj za rozhodnutí lidu a organizovat k tomu většinu. To by měl být druhý bod naší diskuse. Jaké iniciativy máme po ruce, abychom dali výraz vůli většiny? To jsou nejdůležitější otázky.

BB: Je to také otázka dnes velmi mocného mírového hnutí. Nové rakety Pershing II a křížující střely jsou nakonec jen symptomem. Jde o to, že militarizace celé společnosti došla již tak daleko a bude postupovat stále rychleji. Vojenské komplexy mají svou vlastní dynamiku. Ve vědeckých laboratořích jsou dnes již připravovány rakety roku 2000. Začala se už militarizace vesmíru, atd. Koncentrace na Pershingy II a křížující střely je nutná, aby se dokumentoval daný stav militarismu a boje proti němu. Ale musíme myslet i dále, za tyto rakety, a jak já myslím, v tom se máme mnoho co učit od mírového hnutí v DDR, které také podle mého mínění jde daleko více na příčiny militarismu a zabírá se na kořeny, jako na militarizaci ve špičkách a v každodenním životě.

CC: Začnu citátem bývalého hamburského starosty za SPD, Hanse Ulricha Klose, který řekl, že co se týče umístění raket, nemají Němci beztak co říci, poněvadž se to beztak bude rozhodovat na jiném místě. Diskuse mu dala úplně za pravdu. Myslím, že zde bychom měli vidět ústřední bod raketové diskuse: Němci ani na Západě, ani na Východě nemohli až doposud svobodně rozhodovat ani o politických režimech, ani o druhu a síle výzbroje. Tento bod nás tedy v tomto okamžiku všechny spojuje proti Kohlově vládě, která se nadále podřizuje tomuto mechanismu. – Tato vláda, která zejména ústy svého ministra vnitra Zimmermanna v posledním čase označuje mírové hnutí globálně jako „komunisty“, nečiní nic jiného, než že se opírá o brutální skutečnost, že obyvatelstvo DDR nemá žádnou demokratickou možnost vyslovit se proti umístění raket v DDR. Jsem si absolutně jist, že obyvatelstvo na

východě Německa zcela shodně s námi zde ve své většině umístění raket odmítá, odmítá vůbec, to znamená nejen Pershingy II, ale také SS 20. – My zde máme co činit s Pershingy, a tuto možnost bychom neměli využívat tak, že bychom vzhledem k umístění raket na druhé straně polevili ve svém úsilí proti Pershingům zde. – Po roce 1945 neměli Němci na vysoké úrovni nic co rozhodovat – a právě tento moment dnes slouží jako ideologický argument proti vytváření mírového hnutí a má je brzdit stejně na Východě jako na Západě. To je v nehlubším smyslu cílem Kohlových a Zimmermannových kampaní. Je normální a obvyklé, že vládnoucí vždy argumentují útlakem v jiné zemi, či jako zde – ve dvou polovinách jednoho a téhož národa. Existence mírového hnutí prolomila tento ďábelský kruh. Myslím, že občanstvo neuvěří vládě, že mírové hnutí je řízeno komunisty. Naopak, musíme si uvědomit, že zesílení mírového hnutí u nás bude mít vliv na občanstvo jak DDR tak i ostatních východoevropských států.

DD: Ukazuje se zřetelně, že umístění raket bude prosazeno všemi, mimo jiné také všemi tajnými prostředky. Kromě toho vláda veřejně prohlásila, stejně jako svého času Adenauer, že je rozhodnuta prosadit své i proti většině. To je dnes zcela jasné. Věřím skutečně, že za mírovým hnutím stojí většina. A bylo již řečeno, že se můžeme mnoho učit od mírového hnutí v DDR. Vláda, která je známa například tím, že dává podnikatelům prémie za odbourávání pracovních míst, se dnes pokouší zaujmout postoj proti většině občanstva také v otázce umístění raket. Zcela prostá otázka, která se nabízí, je, kdo bude mít výhody, zejména výhody ve formě zisku, z umístění raket. Myslím, že musíme všem, také obyvatelstvu východní Evropy a DDR, učinit zcela jasno: v této věci jde o to, zda je respektována demokracie. Byli jsme svědky, jak v DDR byli lidé, kteří před americkým velvyslanectvím demonstrovali proti umístění amerických raket v Německu, rozeznání policí. To je skutečnost. Má nás to zastavit v našich aktivitách? A neměli bychom si dát otázku, jak můžeme nejlépe pomoci těmto lidem? Není to možno nejsnazší učinit tak, že povedeme boj za skutečnou demokracii zde? – Tato vláda mluví o svobodě a suverenitě, ale její konkrétní opatření směřují proti těmto cílům. Brání svobodnému rozhodnutí lidu. Dokážeme-li, že opravdu rozhoduje lid, tím také nejlépe pomůžeme DDR a východoevropským zemím. – A ještě něco: Jsou různé směry, také uvnitř mírového hnutí, které mluví o tom, že je nutno vyvinout tlak na ženevská jednání. To tedy znamená nátlak na Reagana a Andropova. A jsou to přece právě oni, kdo organizují útlak – jeden na západní, druhý na východní polokouli. Dokud národy nebudou samy moci o sobě rozhodovat – český národ, polský národ – nic se nerozřeší a útlak bude trvat dál. Proto jsem přesvědčen, že my Němci máme zatracenou povinnost a závazek také toto říci a také toto učinit jedním z ústředních bodů našich aktivit. – Jako odborář jsem proti postoji ústředního vedení německých odborů, pokud se vysloví proti lidovému hlasování o umístění raket, jak tomu vše nasvědčuje. – Nakonec k poslední otázce, co po 22. říjnu. Vždyť tato demonstrace nemůže být konečným cílem naší aktivity. Myslím, že máme jen jednu linii, a to pokračovat v boji, aby byl zjedнан respekt vůli lidu. V Hesensku získala už petice žádající přímé rozhodnutí lidu, pokud vím, 250 tisíc podpisů. Vůle je tedy zde, a my se musíme všude kde působíme zasazovat pro tento cíl.

DA: Chtěl bych upozornit na jeden problém, který se mně zdá zvláště důležitý. Cíl všech zde přítomných je zabránit umístění raket. V zájmu tohoto cíle se v posledních týdnech

událo něco, co já považuji za mimořádně důležité. Jak je známo, o umístění raket se rozhodlo už za vlády Helmutha Schmidta – to znamená bylo dohodnuto s SPD. – V tom nyní nastala důležitá změna. Pozorovali jsme všichni, jak se v posledních týdnech uvnitř SPD rozběhla diskuse. Jeden zemský stranický sjezd za druhým končí jasným NE k umístění raket a NE k uzavřené skupině ve vedení strany kolem Helmutha Schmidta. Lidé jako Bahr a Klose zaujali postoj proti raketám. Zde tedy nastala podstatná změna. – Současně ale zjišťujeme, a v tom vidím velký problém, že existuje protiklad mezi těmito usneseními a jednáním SPD jako strany. Tak například ministr kultury v zemské vládě Severního Porýní–Vestfálska, kterou tvoří SPD bez koaliční účasti jiných stran, místo aby stál v čele uskutečňování těchto závěrů, se pokouší zabránit žákům a učitelům v účasti na protiraketových demonstracích. Nebo například SPD v Bádensku–Württembersku se právě na svém zemském sjezdu usnesla na odmítnutí raket a vyzvala své členy podílet se na demonstracích atd. Podporují tedy všechno, co je odněkud organizováno, jenom oni sami, jako strana, nedělají nic. Zde by se člověk mohl ptát, proč tedy tato usnesení: proto, že vzniklo široké lidové hnutí proti raketám, z něhož se už SPD nemůže vyvléknout. Mnozí sociální demokraté se jednoduše přidali k tomuto hnutí, což je ovšem velmi pozitivní. V tom přirozeně hraje nemalou roli i to, že rozhodnutí o umístění raket padlo ve Spojených státech, že o něm rozhodl pan Reagan, který do jiných částí světa vnáší chaos a který si bezpodmínečně, tedy otrocky, podřizuje Kohlovu vládu, který provokuje demonstrace, krach, hněv atd. – krátce právě všechno to, co SPD vůbec nemá ráda. A také ta alternativa k podřízení Reaganovi, která pro nás přirozeně vůbec nepřichází do úvahy, ale která hraje svou roli v hlavách vůdců SPD, totiž přitáhnout do hry druhého arcitlačovatele, Andropova, bezpochyby přispěla k tomuto rozhodování SPD. Pro nás přirozeně taková alternativa nesmí existovat! Ale pro ně hraje svou roli. – Tento protiklad mezi rozhodnutími sjezdů, která vycházejí vstříc širokému společenskému hnutí, a jednáním SPD jako strany a organizace, která představuje kolem miliónu členů a která nic nedělá k prosazování svých vlastních usnesení, tento protiklad musíme chápat jako daný fakt našeho hnutí a měli bychom ho nejen jednoduše konstatovat. Tento protiklad musí být překonán, a to v zájmu toho, aby se zabránilo umístění raket. Většina, která existuje, ale která dosud nedošla svého společenského uplatnění, tato síla se může projevit jen tenkrát, když se budou plně angažovat SPD a odbory, to znamená ty velké organizace, které uznávají za své reprezentanty oni „obyčejní lidé“, jak si říkají. Musíme například zvážít, zda by mohla zemská vláda v Severním Porýní–Vestfálsku, tvořená výhradně SPD, jít příkladem lidového hlasování o raketách. Co tomu brání? – Tak například zemský mírový výbor zelených v Hesensku – v protikladu k jiné skupině zelených, která se rozhodla trvale spolupracovat s SPD – sice prohlásil, že s SPD je nutno jednat, ale současně si stanovil podmínky k tomu: a první podmínkou bylo, že sociálně demokratická zemská vláda v Hesensku provede v zemském měřítku lidové hlasování o návrhu zákona o lidovém hlasování o umístění raket. Takovýto počátek je zcela dobře možný také zde u nás. Toto by mohla být cesta, jak odstranit protiklad mezi slovy a činy, že se řekne: SPD, když jsi učinila rozhodnutí, potom máš také odpovědnost něco pro to učinit! Neboť na rozdíl od nás, kteří zde sedíme, může SPD, a zejména vláda tvořená pouze SPD, učinit daleko více než na co stačí omezené síly zelených, může zjednat vůli lidu hlas a také respekt daleko více, než to činila dosud. – K tomu ještě poznámka o problémech východní Evropy. Spolkový ministr vnitra za CSU Zimmer-

mann zcela demagogicky říká, že mírové hnutí zde je beztak vydržováno DKP /Německou komunistickou stranou/, která – a to souhlasí – je v každém případě placena z Moskvy, takže přirozeně všechno další je také v zájmu Moskvy. Spolkový ministr pro věci rodiny za tutéž stranu CSU, Geissler, šel ještě dále a prohlásil, že i SPD je prý pátou kolonou Moskvy. Právě proto, že se tu uplatňuje tak silná demagogie, považuji za tak mimořádně důležité spojovat úsilí za respektování demokracie zde na Západě, především respekt k právu lidu rozhodovat o otázkách své vlastní existence, s bezpodmínečnou solidaritou se všemi nezávislými snahami v DDR a v celé východní Evropě. Bez toho by se tento boj vůbec nemohl vést! – Ale současně si myslím, přesně v protikladu k tomu, co podstrkuje Kohl, že demokratické snahy v DDR nemohou být v žádném případě bráněny, jestliže se současně pošlapává demokracie u nás, jak to dělá Kohl. Už jsme tu hodně diskutovali o problémech Československa, já zůstanu u Německa: vyjdeme-li ze skutečnosti, že německému národu vcelku bylo zdí, rozdělením a militaristickým útlakem v DDR zabráněno v tom, aby se svobodně rozhodl v této otázce umístění raket, která se přece týká i našich přátel v DDR – potom tato skutečnost nemůže být záminkou, aby se stálo v cestě prosazení demokracie v západním Německu. Teď tu budou rozmístěny rakety, a my jistě neuskutečníme jednotu Německa bez boje proti těmto raketám. Proto to pro nás nesmí být pouhá nějaká výhrada, nýbrž musí to být chápáno právě jako jediná správná cesta: postupovat ve spojení se Solidarności a s nezávislým mírovým hnutím v DDR a tím současně bránit také demokratické snahy v DDR a ve východní Evropě.

EE: Mluvil jsi hodně o protikladech uvnitř SPD, ke které já patřím. Musím ti dát za pravdu v tom, že na jedné straně jsou usnesení a na druhé straně jednání, které jim ještě neodpovídá. Avšak na základě svých vlastních zkušeností mohu tento obraz diferencovat. Jde ovšem o to učinit tyto zkušenosti východiskem našeho jednání. V naší místní organizaci jsme diskutovali o rezoluci našeho okresního vedení proti raketám. Jeden starý soudruh, který pracoval ještě v mírovém hnutí v padesátých letech, řekl, že před rokem, když přijeli do Bonnu na velkou demonstraci, byli označeni za „nevlastenecké pobudy“, a to i vlastními soudruhy, kteří se dnes podílejí na rezoluci proti umístění raket. Návrh rezoluce byl v naší místní organizaci posuzován a mohu říci, že diskuse k tomu byla úplně rozporná. Zejména právě k bodu, v němž se říká, že má být zesílen tlak Spolkové republiky na zástupce supervelmocí, kteří vyjednávají sami mezi sebou. To přece neznamená nic jiného, než že se uznává, že Němci nemají žádné právo rozhodovat o těchto věcech! K tomu jeden soudruh řekl, že přece není vhodné diskutovat o puntíčkách a čárkách, a že podstatné je, že tento postoj se vůbec předkládá. – Celá diskuse se točila především kolem otázky, jak toto NE k umístění raket možno učinit z rezolucí rozhodnutím. Myšlenka lidového hlasování našla u nás okamžitě kladnou odezvu. Nestačí přece jenom říci, že jsme proti tomu, a potom argumentovat tak jako americký viceprezident Bush, který jednou pravil, že Němci mohou říkat co chtějí, rozhodovat že se nakonec bude v USA. – Co chci zdůraznit: diskuse v SPD už začala, rozvíjí se a směřuje k tak důležitým otázkám jako je právo na sebeurčení a samostatné rozhodování Němců o vlastních záležitostech; v jednom směru se bude rozvíjet dál a dostane se k historickým kořenům těchto otázek, to znamená k roku 1945, kdy byla naše země přes naše hlavy rozdělena a obsazena, – a musí se zdůraznit to, že ještě stále obsazena zůstává. – A ke konci ještě jedno: vystupujeme-li zde za právo na lidové rozhodování, musí to být současně spo-

jováno s tím, že se bude bezpodmínečně obhajovat právo každého v zemích východní Evropy a v DDR na svobodné mínění a také na organizování nezávislého mírového hnutí v těchto zemích. Vždyť to konečně neznamená také nic jiného než obhajovat jejich právo spoluvyslovit se k otázce, zda mají být rozmístěny rakety, které jsou namířeny na ně. A toto je diskuze, která podle mého mínění může uvnitř SPD sílit. Například jsme také vždy vystupovali na obranu Edmunda Baluky, Solidarności a svobody v Polsku. Konečně také jenom tím můžeme čelit demagogii, že jsme prokomunistické, Kremlem placené hnutí.

FF: V posledních třech letech se neobyčejně pozitivně změnil postoj odborů. Ale protože se tu jedná o obrovský mocenský aparát, o takovou ohromnou organizaci, vyvíjí se to velice pomalu. Mírové hnutí před třemi lety bylo již dále, než je dnes celek Německého odborového svazu /DGB/. V roce 1981 DGB ještě mobilizoval proti mírovým demonstracím. 1982 nechal každému na vůli, chce-li tam jít či ne. Dnes přinejmenším mobilizuje k demonstraci 22. října. Že dnes mírové hnutí roste především z širokých vrstev, to nemá nic společného s tím, že by se něco stalo například uvnitř SPD nebo DGB. Nejspíš je změna, patrná na těchto organizacích, jen výrazem toho, že se něco stalo mezi lidem, a já myslím, že na to nesmíme zapomínat. A nesmíme přitom zapomínat ani na voliče CDU, kteří právě z křesťansko-etických stanovisek vycházejí při své argumentaci proti rozmístění raket a kteří již vytvořili iniciativy jako „Křesťanští demokraté proti zbrojení“ či podobné skupiny, které krystalizují kolem Franze Alta. To je také důležitý impuls pro nás; bez nich nikdy nedosáhneme většinu, na to také nesmíme zapomínat! Lidové hlasování je problematické, poněvadž není zakotveno v ústavě. Už 1958 byl v tomto směru podniknut pokus, tenkrát proti znovuzbrojení, a tehdy byl tento návrh odmítnut Spolkovým ústavním soudem. /SPD byla tehdy v ostré opozici proti znovuzbrojení Německa, poznámka red./

GG: Chci zdůraznit problém práce v základně, a to z toho důvodu, že jsem přesvědčen, že k rozmístění raket určitě dojde. A jako poctivý odborový funkcionář říkám kolegům jasně, co si myslím o tom, že by měly odbory dělat. Kdyby celý DGB s jeho milióny členů k tomu vyzval, a především k tomu cíli něco spoluorganizoval, rozmístění raket by bylo zcela nemožné. To by bylo už skoro lidové hlasování. Pouhé demonstrování jistě nestačí. Je třeba mít delší perspektivu, a tím bude zaručeno, že boj bude moci být veden dál až k cíli. – Oficiální heslo DGB zní: „Je za pět minut dvanáct“. Tím se DGB vyslovuje proti rozmístění raket. Apeluje na velmoci, aby dovedly jednání k úspěchu. Kdybychom vzali toto heslo vážně, museli bychom věru udělat více. Staří odboráři dnes často diskutují o svých zkušenostech se znovuzbrojením Spolkové republiky; tehdy se jich také nikdo neptal. Vidím nebezpečí, že až budou rakety rozmístěny, vedení odborů bude znovu rezignovat. Kdo bojuje, může být poražen. Kdo nebojuje, ten napřed všechno ztratí. Už se tu mluvilo o obratu. Také odbory o něm mluví. Zde se musí upozornit, že tento obrat nenastal sám od sebe. Byl způsoben prací mezi členskou základnou. Stále znovu jsme vysvětlovali, co stojí zbrojení a co vše se kvůli němu ztrácí. – Já jsem proti DKP, která tvrdí, že je pro mír a ve skutečnosti za tím stojí docela jiné věci. DKP chce z mírového hnutí odstranit lidi, kteří se zasazují za Polsko a za mírové hnutí v DDR. Tím, že se dnes tak všeobecně mlčí o skutečném vývoji v Polsku a o útisku Solidarności, ulehčuje se DKP tato práce /diskutující má na mysli sdělovací prostředky i politiky všech velkých stran, ale zejména SPD, poznámka red./.

HH: Mluvčí vlády mají plné huby demokracie a přitom se vůbec neptají, co my chceme a rozhodují přes naše hlavy. V diskusích na veřejných shromážděních SPD připomínali účastníci v této souvislosti problém nacismu, který se také dostal k moci legálně, a vyslovovali se samozřejmě proti této praxi „demokracie“. Navzdory všem těžkostem, které by také ústavně byly spojeny s lidovým hlasováním, musí se při vší skepsi říci, že parlamentně by to pro Severní Porýní–Vestfálsko nebyl žádný problém. Nyní kde začít, aby se to mohlo uskutečnit. Zajímalo by mne, jaká je nyní strategie zelených ve vztahu k SPD a odborům. V mém odborovém svazu nejsou zelení nijak významní, takže o tom nic nemohu říci. Ale problém spočívá právě v tom, co lze učinit společně, aby se změnily tyto poměry. – Co mám za důležité ve vztahu k 22. říjnu, co by se dalo udělat konkrétně zde, v Severním Porýní: přijít k zemské vládě s konkrétními návrhy JAK vystupovat proti rozmístění. A to druhé, už se tu správně o tom mluvilo, že se musíme učit od mírového hnutí v DDR, to považuji za velice správné. Proč nezačít znovu mluvit o tom, o čem již před delší dobou začala mluvit „Berlínská výzva“ – zejména aby vítězné mocnosti konečně uzavřely mírové smlouvy s oběma německými státy, jak se to předpokládalo v postupimských dohodách, a aby bývalí Spojenci stáhli své okupační jednotky z Německa. Považoval bych za užitečné navázat vzájemné diskuse mezi mírovým hnutím na Východě a na Západě, a to také o otázce SPD a odborů. Já sám vystupuji ve svém odborovém svazu Výchova a věda /GEW/ za to, aby odbory samy organizovaly cesty a kontakty do DDR, s učiteli a žáky v obou německých státech, aby zvláště v této diskusi byl učiněn krok vpřed. Byl jsem též v DDR a tam jsme viděli, že tamní kolegové mají ohromný zájem na výměně informací a myšlenek.

II /**POSLANEC ZA ZELENÉ**/: Existuje tu problém, a ten fakt nemůže nikdo pominout, že lidové hlasování by předpokládalo ústavní změnu, a ta zase předpokládá dvoutřetinovou většinu v parlamentě. Takže není dosažitelné. Máme co dělat s mocenskou politikou, a ta má co činit s frakčním donucením, s oportunistem atd. Jestli to někoho rozhořčuje, tak to jde na konto politických realit Spolkové republiky . . .

KK: . . . které přece chceme změnit!

II: Ano, jsem velmi pro, aby se tyto reality změnily, to není můj problém, nejsem nadarmo u zelených! Lidové hlasování by bylo něco, co bych velice přivítal. Je to přece jeden z našich principů, demokracie v základně: to znamená, aby rozhodování bylo přesunuto na nižší roviny a nikoli ponecháváno na vyšších. Zastupitelský princip je to, co kritizuji u DGB a u SPD – o ostatních partajích vůbec nemluví. Jedna možnost, jak relativně rychle a účinně jednat, by pro nás bylo „konzultativní dotázání lidu“ /„Konsultative Volksbefragung“, které je podle ústavy možné. Diskuse o tom je už od června vyhraněná, dostávali jsme nové a nové dopisy vyzývající nás předložit návrh zákona buď pro lidové hlasování – referendum – anebo pro „Konsultative Volksbefragung“. Lidé, kteří horlili pro referendum, argumentovali, že referendum, které by vládu zavazovalo, je ta správná cesta, kdežto „konzultativnímu dotázání lidu“ chybí tato právní závaznost. Shledali jsme, že pro konzultativní dotaz jsou i významní činitelé SPD; současně bylo konstatováno, že pro to musí být získán nejprve široký konsensus uvnitř mírového hnutí. Mělo ho být dosaženo na shromáždění v červenci,

a my jsme tehdy uvažovali, že bychom ještě před parlamentními prázdninami přednesli návrh zákona o konzultativním dotazu lidu. Viděli jsme v tom možnost, jak včas mobilizovat proti raketám. Ale demokratické rozhodovací procesy si žádají mnoha času, to znáte sami! – Z nejrůznějších důvodů se shromáždění v červenci nekonalo, a tak jsme tento návrh zákona nepředložili. A to proto, že jsme si řekli, že samozřejmě nemůžeme jít přes hlavy mírových iniciativ. Pak mělo to shromáždění být v srpnu, a z nejrůznějších důvodů nebylo zas. Nikdo nezná vlastně důvod, proč nebylo. Mám připravený ten návrh zákona, ale ztratili jsme čas a nevěříme, že by bylo možno provést tento konzultativní dotaz před oznámeným datem rozmístění raket. Věříme ale, že tímto návrhem zákona by se dalo dosáhnout politizace občanstva. Takže výtky, že jsme se nezaměřili na konzultativní dotázání lidu jako na nejrychlejší možnost, nýbrž na dalekosáhlejší možnost, na lidové hlasování /referendum/, – tato výtky není docela oprávněná.

LL: Máme zde mezi sebou II za zelené, ale na druhé straně bohužel žádného odpovědného představitele SPD, která musí být konečně jednou dotázána, co chce vlastně udělat. Co máme udělat, abychom nebyli jako králíci před hadem? Já jsem také toho mínění, že ze všeho nejdůležitější a nejperspektivnější je práce na základní úrovni – to jest samostatné, nezávislé iniciativy občanů. Je úplně jasné, že bez nich by nebylo žádných usnesení SPD, žádné změny v její politice. Nespolehám se na poslance SPD, kteří nakonec mlčky strpí rozmístění raket. Říkám však, a není to žádný pohled králíka na hada: musí být vyzváni něco dělat!

MM: Jsem proti tomu, aby jeden říkal „já jsem člen SPD“ a druhý „já jsem u zelených“. Jde o to, co a jak můžeme udělat společně, jak můžeme dosáhnout toho, aby se prosadila většina, která je nepochybná.

*

ZELENÍ NA ZKOUŠCE Z POLITIKY

Překlad článku ze souboru dokumentů o Německu, Le Monde – Dossiers et documents, No. 109, mars 1984, Paříž.

Jak těžké je být politickou stranou! Zelení, kteří od března procházejí touto bolestnou zkušeností, měli tento víkend také svůj sjezd v Duisburgu. Pro výtržníky západoněmeckého parlamentního života nadešel čas, který se jich zeptal, kdo jsou. Neboť u nich už nic nejde dál.

Všechny ty těžkosti nejsou nějak nové. Jejich základní protiklad byl dán už při samém vzniku „strany zelených“, která se ve skutečnosti nikdy nerozhodla mezi dvěma nesourodými záměry: na jedné straně představovat dost různorodé hnutí, jehož vlastní prostor činnosti byl vně institucí, nejčastěji na ulici, a na druhé straně hrát parlamentní roli a složit zkoušku, jak Němci říkají, „politické způsobilosti“. Po méně než roce reálné zkoušky v politice podává celá mladá formace tristní obraz strany vyčerpané, rozložené vnitřními roztržkami a v některých krajích dokonce demisemi.

Ale především, pacifistický podzim nebyl dost „horký“, to jest násilný, jak to bylo ohlášeno, a pro zelené skončil špatně. Nejenomže jim široce selhávala organizace boje proti raketám, nýbrž posledním politickým obratem SPD ztratili také svůj monopol na reprezentování mírového hnutí ve Spolkovém sněmu. Taktickou chybou zelených od posledního léta bylo, že vystupovali jako zastánci „radikalizace“ akcí proti rozmístění raket. / . . . / Zelení chtěli spektakulární akce, a převážná většina mírového hnutí moudře odmítla, na všech podzimních manifestacích, je v tom následovat. / . . . / Když koordinační výbor pověřený organizováním týdne mírových akcí koncem října rozhodl pozvat pana Willy Brandta na závěrečný mítink dne 22. října, zelení, kteří byli rozhodně proti této myšlence, se nezúčastnili. Jiné organizace z toho ovšem měly prospěch.

Ve skutečnosti je to porážkou tvrdého křídla strany, takzvaných „fundamentalistů“, proti křídlu reformistickému. Podobné boje se odehrávají na úrovni zemských parlamentů mezi těmi, kteří jsou ochotni ke spojení s SPD, jako například zelení v Hesensku, kde podporují menšinovou sociálně demokratickou vládu, a čistými a tvrdými, kteří tuto alianci odmítají.

Strana si jistě může přičíst k dobru některé úspěšné kampaně, jako například proti sčítání lidu, stejně jako parlamentní práci, zejména ovšem ve prospěch ochrany prostředí. Avšak to vše nestačí zakrýt rozkol, amatérismus a chyby.

/20. – 24. listopadu 1983/

C. T.

*

KONEC VŠEOBECNÉHO SOUHLASU

Překlad z Le Monde – Dossiers et documents, No. 109, mars 1984, Paříž. Výňatky.

Západoněmecké mírové hnutí má své krajnosti, svou symboliku, svou podobu občas slepé touhy jinak projít uplynulý vývoj, své neodpovědnosti a své taktické omyly. Příklady možno uvádět o závod.

Ačkoli ani teď nechybějí omyly, v každém případě minula doba, kdy se vystačilo s jeho očeřováním. Není možno s ním vystačit tváří v tvář miliónu manifestujících. Otázka těchto dnů, v době protestu 22. října, se už netýká pouze eventuálních násilných činů. Jde mnohem dále: týká se hledání nového všeobecného konsensu společnosti, jehož zrod se dá u Němců již cítit, ale jehož obrysy zůstávají zatím mlhavé.

Máme-li věřit výzkumům, tři čtvrtiny Němců zůstávají věrny atlantickému spojenectví. Pan Kohl to nedávno připomněl. Avšak tyto výzkumy také ukazují, že dvě třetiny nebo ještě více se stavějí odmítavě k umístění nových zbraní NATO, a že 75 % z nich by bylo dalo přednost pokračování ženevských jednání bez okamžitého rozmístění raket; toto mínění zastávalo i 61 % dotázaných voličů CDU–CSU a 68 % FDP, dvou stran nynější vládní koalice. / . . . /

Ukazuje se také, že odstrašovací charakter těchto zbraní je přijímán stále hůře. Nyní se většina obyvatelstva chýlí k názoru, že zvyšují nebezpečí nukleární války v Německu. A paradoxně je to americká nukleární převaha, která je považována za nebezpečnou, zatímco sovětská převaha po celá léta tak pociťována nebyla.

Mírové hnutí v Německu bylo v plném květu v letech padesátých, tedy v době, kdy teorie zastrašování a masové odvety měla největší úspěchy a nebyla ještě zpochybněna. Jestliže se dnes znovu zrodilo, zčásti na týchž základech – protestantismus, německý antimilitarismus /který je reakcí na to, čím byl německý militarismus/ a nakonec sociální demokracie – je to proto, že tato teorie masové odvety se znovu stala předmětem úvah díky novým nukleárním zbraním. Podle argumentace mírového hnutí ten, kdo první vystřelí, nemusí už nutně počítat s tím, že bude zničen: jaderná konfrontace se může odehrávat na ohraničeném terénu, na území Evropy – a zejména na území obou částí Německa. Ať jakkoli problematický ve vojenském ohledu, je to právě tento argument, který je nejvíce účinný a na němž je založena politická změna. Právě on způsobuje stále více kritický pohled na americkou politiku a stále všeobecnější vědomí „o m e z e n é s u v e r e n i t y“ Západního Německa.

Výzkumy také ukazují, že západní Němci jsou ve stále větším počtu ochotni se angažovat v mírovém hnutí, třebaže si nemyslí, že by se dalo ještě zabránit instalaci nových zbraní. To znamená, že současné protestní akce nejsou labutím zpěvem mírového hnutí. Toto mírové hnutí přesahuje ohraničenou otázku Pershingů a křížujících střel. / . . . / Ať už navrhuje, aby atomové zbraně NATO byly rozmístěny jen v zemích, které disponují vlastní atomovou silou, či maluje vidinu opuštění NATO, jako to dělá sociálně demokratický poslanec Oskar Lafontaine, anebo vytváří abstraktní sen o Evropě zbavené nukleárních zbraní / . . . /, stále má toto hnutí na mysli především otázku suverenity Spolkové republiky a vlastní a zvláštní německé zájmy.

I když někteří bývalí berlínští maoisté zapomněli na Čínu a zakládají dnes své touhy o překonání hegemonie dvou Mocných na Evropě, i když někteří intelektuálové /ačkoli jich mnoho není, mnoho píše/ se vracejí k myšlení na Německo jako na jeden celek – zůstávají tyto proudy zatím lokalizované a nostalgie německého národa není dnes to, co uvádí do pohybu davy. Avšak půda je v každém případě připravena pro nové definování německé role v mezinárodních vztazích.

/23. – 24. října 1983/

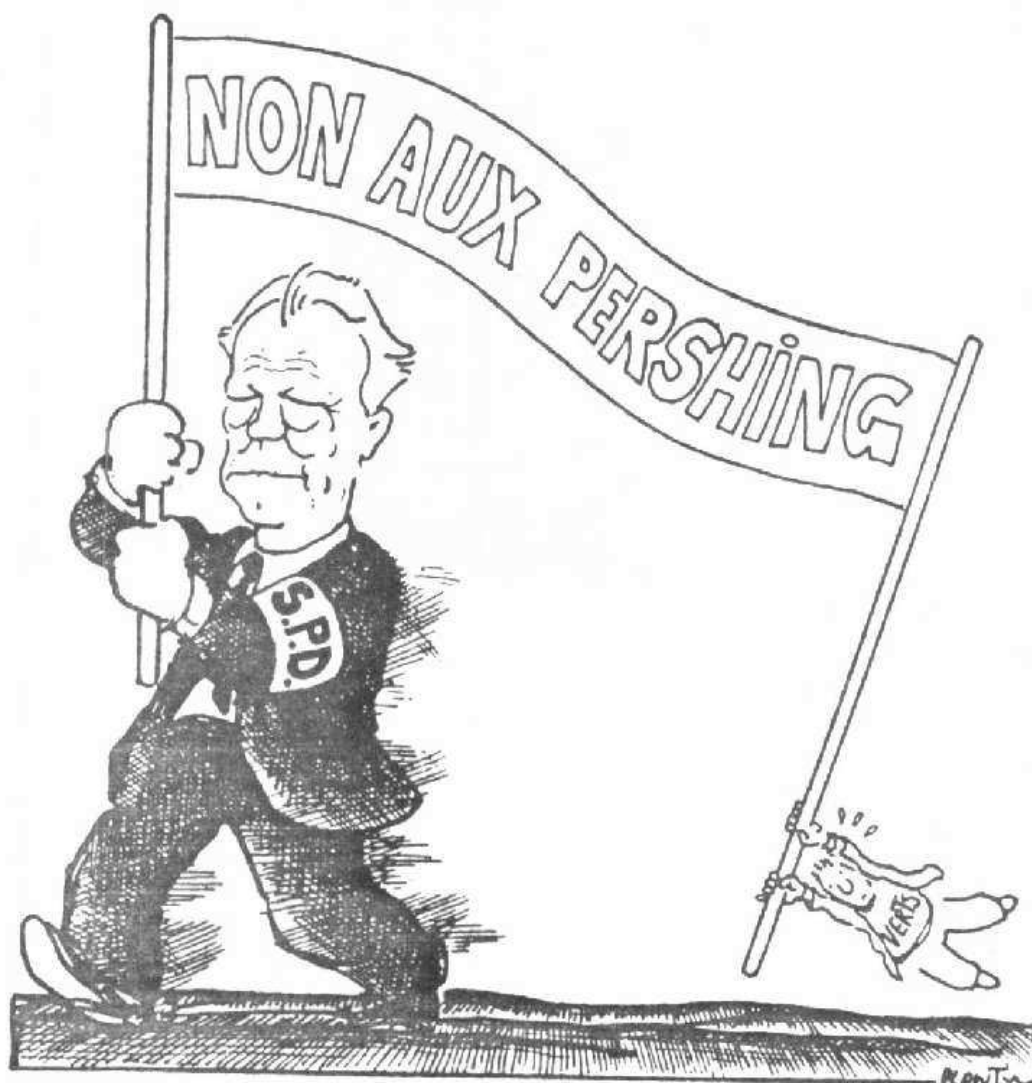
Claire T r é a n

/Orig.: Deutsch-deutsche Stimme, Heidelberg 1984/

ROZHOVOR

DVOU REDAKTORŮ DIALOGŮ NAD KARIKATUROU Z LE MONDU

Dessin de PLANTU.

- D 1: Perfektní obrázek, vid'?
- D 2: Perfektní dělba práce Historie. Konzervativní moc nikdy nevytvoří ideu, kterou by vyšla ze svého vlastního kruhu. „Levice“ nikdy a nikde neuskutečnila ideje, které dala světu.
- D 1: Zde to pracuje ještě důmyslněji: dvě etablované síly si rozdělily mezi sebou dvě základní ideje, s nimiž přišlo mladé hnutí.
- D 2: Zatímco konzervativní vláda ekologické podněty zelených do jisté míry uvádí v život, o pacifistických idejích, jichž se tak pěkně zmocnila SPD, se to dá sotva říci.
- D 1: Hořkej to svět!
- D 2: Někdo to rád hořké.

DOPIS VLASTIMILA PĚCHOTY

Milý příteli,

četl jsem Tvůj otevřený dopis Egonu Bahrovi z 22. prosince m.r. a napadají mě různé myšlenky, které bych Ti rád sdělil.

V prvním bodě jsi, myslím, zcela správně nadhodil, že Bahrova pozice, domyšlená do svého důsledku, zpochybňuje 1. článek smlouvy mezi Československem a SRN z 20. června 1973, týkající se „nulity“ /„nichtig“ je slovo německého textu, který mám před sebou/ oné mnichovské dohody. Jestliže řekl co opravdu míní, nedostal se ještě za hranice úzkoprseho, politicko–mocensky motivovaného německého nacionalismu, což je /alespoň pro mne/ u politika této strany /SPD/ nejen překvapující, ale pro nás dokonale zdrcující. Tvrdě řečeno, jeho stanovisko je zhruba toto: my jsme vám dodatečně „dovolili“ podržet území, které považujeme na základě principu sebeurčení národů za naše, za to vy musíte „dovolit“ aby váš stát /celý!/ zůstal začleněn v politickém orbitu Moskvy. To první bylo ve vašem zájmu na náš úkor, to druhé je v našem zájmu na úkor váš. Jestliže je to to, co míní, pak první část jeho názoru je totožná s interpretací „principu sebeurčení národů“ hitlerovsko–henleinovskou, druhá je výrazem zájmů nesvaté aliance moskevských politbyrokratů a západních trubvůrobců.

V druhém bodě svého dopisu jsi se, bohužel, dopustil omylu. Protože se jedná o omyl logický, je jeho význam zásadního charakteru. Píšeš: „Moc Kremlu nad východní Evropou slouží jen a jen zájmům Kremlu a je p r o t i k l a d n á životním zájmům východoevropských národů.“ Klíčové slovo jsem podtrhl sám. Z toho by totiž vyplývalo, že jen to, co je proti zájmům Kremlu, je v souladu s životními zájmy Východoevropanů. Mohl bych najít tucty příkladů, protiřečících tomuto tvrzení. Přejdu je však a soustředím se pouze na jediný, Tebou zde nadhosený. Tvrdíš, že sjednocení Německa /alespoň těch „dvou německých států“/ poněvadž není v zájmu Kremlu, je e r g o v zájmu východoevropských národů! To, že jejich sjednocení je „tužbou německého lidu“ jak v podstatě říkáš /pokud vím, toto je stálý leč žádným plebiscitem nedoložený axiom západoněmeckých politiků a žurnalistů/ m ů ž e /nevím!/ být pravdou. Plyne z toho, že je to /protože je to očividně proti zájmům Kremlu/ i tužbou východoevropských národů a konsekventně i tužbou naší? Myslím, že ne! Pozorovateli německé politické scény neujde, že příčiny obou světových válek, příčina současného rozdělení Evropy na dva bloky /která je po všech stránkách osudovější než pouhé rozdělení Německa/, příčina zničení samostatnosti Československa a Polska, Estonska až po Bulharsko, vyplývaly jednoznačně z jistého aspektu vnitřní německé politické kultury. Nemám místo a čas na to, abych ji zde rozebíral – stačí konstatovat, že sami někteří Němci, obzvláště mladí, si tento nedostatek politické kultury uvědomují a že se domnívají, že je v zájmu j e j i c h v l a s t n í m netrvat na znovusjednocení, a to nejen proto, že vědí, že sjednocení m u s í ipso facto dát opět vzniknout pocitu ohrožení u jejich sousedů, ale hlavně proto, že znovusjednocení opět posílí stále živé tendence uvnitř německé politické kultury, které jsou nepřátelské rozvoji člověka jakožto jednotlivce. Jsem mile překvapen jejich politickou moudrostí a skláním se před touto „obětí“. Oni jsou zárodkem opravdu nového nezatíženého Německa, Německa, které může být nám a Evropě vůbec výtečným a nenahraditelným partnerem. Tito lidé si uvědomují, že štěstí národa nespočívá v jeho administrativním spojení, ústřední vládě a větší byrokracii. Ale až do doby

než se představy těchto mladých promítnou do všeobecné politické kultury a do praxe, máme co dělat se situací, která neospravedlňuje euforii.

Ať je ale už kdokoli u moci, ať jsou tužby kohokoli sebeúspěšnější, ať jsou motivace sebečistší, naše politika, naše politické postoje se musí řídit podle našich zájmů, a vždy z nich musí vycházet. Tak také zde. Máme-li považovat znovusjednocení Německa za dobré nebo ne, musí plynout ne z nějakého sentimentu, pocitů viny, důvěry či tužby, ale z racionálního uvážení našich státních zájmů. Svědčí to pro naši osobní citovou a rozumovou nezralost, stejně tak jako pro neschopnost státnicky myslet, když na tento, všemi praktikovaný princip, zapomínáme! Je sjednocení Německa opravdu v našem zájmu? Pohled na smlouvu s SRN ledašče napoví. Zatímco NDR souhlasila s československým požadavkem považovat mnichovskou dohodu za „neplatnou od samého začátku“ /podle 7. článku smlouvy ze dne 17. března 1967/ * , SRN na tento požadavek nebyla ochotna přistoupit a uvolila se nakonec souhlasit pouze s „nulitou“. ** Pokud se tudíž tohoto velmi důležitého základního kamene československo-německých vztahů týče, je pro nás výhodnější vztah ke „komunistické“ NDR než k „demokratické“ SRN. Snaha vlád SRN po zachování co nejlepších pozic vůči sousedům /zřejmě dle hesla „Es kommt der Tag!“/ je rovněž patrna ve věci „uznání“ hranice Odra-Nisa. SRN si vyhradila právo tuto otázku znovu otevřít v okamžiku sjednocení Německa! A jelikož je jasné, že sjednocení nastane j e n o m v okamžiku síly SRN /a v okamžiku tomu odpovídající slabosti Polska, resp. SSSR/, je jasné, jaký bude výsledek. Z toho plyne, že sjednocení Německa n e n í v polském zájmu. /Není nesnadné pozorovat perfidnost polských bolševických vůdců: tím, že obětují polské státní zájmy, snaží se zaručit pokračování politické závislosti na SSSR a – bude-li třeba – i podporu polského obyvatelstva pro něj!/ Ze stejného důvodu, nechce-li československá politika skočit Polákům do zad, musí považovat znovusjednocení Německa za nežádoucí. Mimochodem, SRN trvá na názoru, formulovaném rozhodnutím Nejvyššího spolkového soudu, že p r á v n ě Německá říše, toho čísla třetí, nikdy nepřestala existovat! Z čehož plyne, že hranice s NDR mají stejnou hodnotu jako hranice mezi jakýmkoli jinými spolkovými zeměmi – třeba jako hranice Hesenska. K tomu přistupuje právní pozice zmíněná svrchu, a to uznání hranice na Odře a Nise j e n do okamžiku sjednocení SRN a NDR. V této souvislosti je třeba vidět smlouvu mezi Československem a SRN s její pasáží o nulitě. /Proč nemůže být nulita anulována, když smlouva nebyla neplatná od samého začátku ? ? !/

Již z této kratičké a až přespříliš povrchní úvahy se zdá vyplývat, že Tvůj závěr, že „porušení německého práva na sebeurčení slouží zájmům Kremlu a nikoli zájmům utlačovaných národů“ není správný. Právní pozice, kterou SRN soustavně buduje, může jednou –

*/ Artikel 7: Die hohen vertragschliessenden Seiten stellen fest, dass das Münchener Abkommen vom 29. September 1938 unter Androhung eines Aggressionskrieges, sowie der Anwendung von Gewalt gegenüber der Tschechoslowakei zustande gekommen ist, dass es Bestandteil der verbrecherischen Verschwörung des nazistischen Deutschlands gegen den Frieden und eine grobe Verletzung der bereits damals geltenden elementaren Regeln des Völkerrechts darstelle und dass deshalb dieses Abkommen von Anfang an ungültig war, mit allen sich daraus ergebenden Folgen.

**/ Artikel I: Die Bundesrepublik Deutschland und die Tschechoslowakische Sozialistische Republik betrachten das Münchener Abkommen vom 29. September 1938 im Hinblick auf ihre gegenseitigen Beziehungen nach Massgabe dieses Vertrages als nichtig.

až se politické poměry v Evropě změní /o čemž, stejně tak jako oni, nepochybuji/ – vést k situaci neodpovídající našim /a polským/ státním zájmům, tzn. do té doby utlačených, potom ale svobodných a bohdá demokratických národů. Že komunistická diktatura nad jakoukoli částí zeměkoule /a tudíž i nad „územím mezi Labem a Odrou a Nisou“, jak píšeš/ není v našem zájmu, je jasné. Protože naše zájmy musejí být základem naší politiky, musí být naše politika založena na pozici, která by případně spoluumožnila vytvoření d v o u d e m o k r a t i c k ý c h německých států. Ten východní z nich ale musí zaručit uskutečňování práva na sebeurčení a politických zájmů Lužických Srbů, národa, jehož osud je trvalou výčitkou nejen Evropě a Němcům, ale v prvé řadě nám Čechům.

Ke třetímu bodu toho nemám moc. Snad jenom tolik, že Tvoji naději /„v úsilí o naše vlastní národní a demokratické cíle budeme mít dobrého spojence v německém lidu právě vzhledem k jeho vlastním tužbám“/ nutno pokládat za naivní. Jestli se domníváš /jak činí mnozí/, že nejschůdnější cesta k odstranění sovětského vlivu nad námi vede přes sjednocení Německa, pak Ti přátelsky radím, aby sis už teď spočítal slepice ve svém politickém kurníku. Dosáhnou-li Němci sjednocení, pak před nimi stojí p o u z e dvě alternativy /na tu třetí, Tobě milou – osvobození ostatních národů zpod sovětské moci – nemají dost sil a i kdyby měli, mám za to, že se Ti na ni pěkně vykašlou!/. Jedna z nich je se snažit o spojení s tím, co i sociálně–demokratičtí vůdcové implicitně nazývají východní Německo – implicitně z toho, že někdy nazývají dnešní NDR Německem středním /Mitteldeutschland/ – tj. území z a Odrou a Nisou. V tomto okamžiku bude pro ně výhodné anulovat smlouvu s Československem z roku 1973! Druhá – reálnější – je /po tom, co by se jejich „národní tužby“ vyplnily/ nás zcela pustit ze zřetele, poněvadž na další změně ve východní Evropě nebudou emociálně zainteresováni. Ostatně, svět se pro ně vrátí do správného tvaru: kulturní národy, národy západu, národy germánské a románské, národy „demokratické“ na jedné straně a ty barbarské, východní, většinou slovanské pod sovětskou /v jistém smyslu slova vlastní/ vládou na straně druhé. Pak po nás ani pes neštěkne. Z toho plyne: udržet rozdělení Německa znamená udržet otázku východoevropských národů otevřenou. Nebudme naivní, nehrajme německou kartou!

Co mě snad nejvíce zaráží na Tvém dopise je ten optimismus s roztaženými zorničkami, který z něj vane: Němci, vyplnivše svoji „touhu“, nám /svým spojencům!?! – za co? / pomohou! /Vyhnanci se snad vždy chytají i těch nejfantastičtějších stébel./ Naše zájmy /naše a německé/ nejsou totožné – to bychom se s nimi mohli rovnou spojit, což doufám nenavrhuješ, a to i když některé naše dílčí zájmy /demokratizace veřejného života a snížení vlivu Moskvy nad východní Evropou/ mohou být stejné. Cílem naší politiky ale musí být budování vlastního silného demokratického státu – ne prosazování aspirací, snů a iluzí států jiných, obzvlášť když jsou namířeny v náš neprospěch. Budme tudíž realisty, žijme konečně vlastní a ne cizí životy. Toto je pravda v životě vůbec. V politice je to pravda obzvlášť. Uvědomme si konečně, že Německo sleduje pouze své vlastní státní zájmy. Je to pochopitelné – takto se chovají státy všechny, neboť politika je právě činnost zaměřená na uskutečňování zájmů. Nám nezbyvá tedy než sledovat a uskutečňovat – stejně tak tvrdě jako ostatní – zájmy naše.

Vlastimil Pěchota

DRUHÝ ROZHOVOR S HEINRICHEM SAAREM

T: Pokračujeme v našem rozhovoru v Berlíně, v takzvaném Svobodném Berlíně, a to je město, kde musí každý intenzivně pocítit absurditu světa, ve kterém žijeme. Ulice tu končí zdí, nádraží pustnou, protože z nich není kam odjíždět, a lidé se na sebe dívají z oken, ale chtějí-li se k sobě navzájem přiblížit, aby si podali ruce, jsou střílení jako zajíci. A to se zdůvodňuje tak, že je to výsledek velké války proti nacismu, velkého vítězství humanity nad nelidskostí. Čechoslováku je tu dvojnásob hanba, poprvé za ten svět, ve kterém žijeme, a podruhé za to, že patří k těm takzvaným vítězům. Československo zde má alespoň formálně svá práva vítězné mocnosti, má v západním Berlíně svou vojenskou misi, a její příslušníci také patří k těm nadlidem, kteří smějí překračovat zeď, která platí pro domorodce. Komunistický režim, který postavil zeď, se neodvážil sáhnout na „práva“ okupačních mocností, to by Kreml nikdy nedovolil, a západní partneři zase vždycky s uznáním kvitovali tuto korektnost bývalých válečných spojenců a hleděli na ni odpovídat dokonalým gentlemanstvím. Toto gentlemanství se však nikterak nevztahuje na domorodce v jejich vlastní zemi. Německá letadla nesmějí přistávat na této německé půdě, německé úřady nemají co mluvit do vojenského personálu a vojenské techniky vítězů v tomto městě, ba dokonce ani zdejší německé úřady nejsou uznávány za německé a zdejší domorodci za německé občany. Cizí posádky tu stavějí svá zařízení s gentlemanstvím jedině co do ohledu na Kreml. Jejich politickou moudrost ve vztahu k domorodcům charakterizuje nesmrtelná arogance v pojmenování sídliště pro okupanty: Cité Joffre, Quartier Napoléon atd. Zcela cizí je jim nejen přirozený vkus a cit, ale zejména jednoduchá otázka, k čemu jedině může perspektivně vést zjevná nespravedlnost a ponižování neplnoprávných. Vedoucí státníci bývalých vítězných spojenců si udělali ze zdi turistickou atrakci, vybudovali si u ní tribunu a z ní občas pronášejí vzletná slova o svobodě, ze kterých si na druhé straně nikdo nic nedělá a nemusí dělat – a jestli je to vše po chuti domorodcům, to je otázka.

Protože v tomto rozhovoru má jít především o vzájemné vztahy našich národů, chtěl bych zvlášť zdůraznit, že mé znepokojení tu nepramení jenom z demokratických a obecně humanistických principů, ale také z ohledu na československé národní zájmy, jak já je vidím. V Německu, které se stalo kořistí vítězů ve válce, kterou vyprovokovalo, dospěla již druhá poválečná generace a roste generace třetí: lidé, kteří mají s Hitlerovou válkou a vinou za ni společného asi tolik, jako měli republikánští Čechoslováci se svými předky, kteří jako stádo v cizím zájmu a ke škodě vlastního národa topili v krvi italskou či mexickou svobodu. Mladá generace dnešního Německa nenávidí nacismus, je upřímně demokratická a navíc ve své jistě velké většině pacifistická. Není náhodou, že západní pacifismus je nejsilnější právě ve Spolkové republice a že nezávislé mírové iniciativy v sovětském bloku jsou nejsilnější právě v DDR. Ale může se tato mladá generace natrvalo smiřovat s tím, aby byla vzdor tomu všemu ve své vlastní zemi takto urážena na základě principu kolektivní odpovědnosti za viny svých dědů a zakrátko již pradědů? To je naše první otázka. Co vlastně říkáš tomuto výsledku vítězství ty jako skutečný vítěz, jako voják velké války, v níž jsi neváhal postavit se se zbraní v ruce proti svým rodákům?

S: O podobném tématu jsem měl interview ve francouzském tisku. Připomněl jsem nejprve, že již **prvá světová válka se odehrála z valné části na území Francie** a že právě jejímu obyvatelstvu přinesla největší strádání. A že všechno to bylo ještě daleko překonáno zločiny nacistických okupantů proti francouzskému lidu, jejichž všcibecným symbolem může být Oradour, stejně jako Lidice. Vzhledem k těmto negativním tradicím a vzhledem k tomu, že nemáme jiné tradice než negativní, je pochopitelné, řekl jsem, že někteří Francouzi jsou skeptičtí ve věci sjednocení Německa, protože si myslí, že z Německa, které by se touto jednotou zase stalo mocným, by vzniklo nebezpečí pro jejich zemi. A to se jistě týká tím více mnoha Čechů a Slováků. Domnívám se, že odpověď na tyto obavy musí začít u otázky, na jakém základě se má německá jednota obnovit.

Za války, když jsem vojákoval v Anglii, jsem měl jednou během své vojenské dovolené v Londýně příležitost krátce se setkat s Fernandem Grenierem, který byl francouzskou komunistickou stranou delegován do vedení hnutí odporu proti nacismu. Ještě dnes si vzpomínám na jeho slova. Řekl, že během posledních let ve Francii nepoznal žádného čestného Němce a že proto nemůže sedět s Němcem za jedním stolem, ani když se jedná o jeho německého soudruha.

T: Šovinismus a arogance. Myslím, že je to typické právě pro člena francouzské stalinistické strany: nejdřív docela odmítala válku proti Hitlerovi, a když vstoupila do Rezistance, hleděla si získat popularitu podbízením se nejhoršímu šovinismu.

S: Pro mne to bylo už tehdy důkazem, že jed nacionalismu, sporů a nenávisti mezi národy, který měl takovou ničivou roli v německých dějinách, nezůstal omezen jen na Německo a že jeho stopy lze najít i mezi jinými národy.

T: Také ovšem nepochybně mezi Čechy a Slováky. Lze je najít v KSČ. O ní platí totéž co o stalinistické straně francouzské, i když v KSČ byly jistě tisíce členů, kteří tak nesmysleli. A nechej všechno svádět jen na Gottwalda a jeho partaj, nechej zamlčovat, že takové „stopy“, jak ty tomu decentně říkáš, byly rozšířeny, bohužel, ve všech vrstvách českého národa.

S: Pokud se týče Čechoslováků, jsou po této stránce mé vzpomínky a mé osobní zkušenosti jen dobré, a to jak na dobu před Mnichovem tak i na rok 1945. Nikdy jsem nebyl jako Němec urážen, a s vojáky – spolubojovníky jsme se loučili opravdu se slzami v očích. Ale chtěl bych se vrátit k zásadnímu problému: Jistě právě tyto prvky nacionalismu ve vědomí některých společenských vrstev a politických směrů v národech účastnících se hnutí odporu usnadnily dohody z Jalty a Postupimi, ten špinavý kompromis vítězných mocností, jímž bylo německému lidu odňato právo na jeho národní jednotu. Právo, které musí být pro každý národ samozřejmé. A to se stalo ke škodě nejen německého národa, ale také všech ostatních evropských národů, právě proto, že to bylo součástí jaltských dohod, jimiž dodnes trpí například také Čechoslováci, Poláci a v různé míře všichni ostatní. Pokud se týče Německa, šlo v Jaltě a Postupimi ve skutečnosti o společný zájem kremelské stalinistické byrokracie a západního imperialismu zabránit znovuzrození silného, jednotného německého dělnického hnutí jako potenciálního nebezpečí pro oba systémy. A to ostatně ne bezdůvodně. A tento zájem se jako krycím pláštěm zdůvodňoval nutností

vymýtí nacismus z německé půdy. Kdyby v roce 1945 nebylo stalinismu, dnes bychom jistě žili v jednotném demokratickém a socialistickém Německu.

T: Zde je několik vážných otázek. Především musím zdůraznit – pro čtenáře, který by snad neměl k dispozici předešlé číslo tohoto časopisu – že, jak víš, jsem rozhodně za sebeurčovací právo německého národa a že jsem mnohokrát vyjádřil svou solidaritu s ním v této jeho snaze.

S: A já dodávám, že mne to nijak nepřekvapilo. Ještě když jsem žil v DDR „na svobodě“, navštívil jsem častokrát Československo, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko. Nenašel jsem nikde jednoho jediného člověka, který by souhlasil s rozdělením Německa. Naopak všichni shodně prohlašovali, že je nepochopitelné, že se nějakému národu upírá právo na sjednocení v jednom národním státě.

T: Ale moje výhrada se týká historického hodnocení. Nemyslím, že by v roce 1945 byly bývaly demokratické síly v Německu tak silné, že by byly schopny bez cizí pomoci vykořenit nacismus, natož pak vytvořit Německo demokratického socialismu. Zdůrazňuji, že to nic nemění na mém postoji k německé otázce *d n e s*, ale myslím, že v roce 1945 byla ta či ona forma mezinárodní intervence v Německu pro jeho demokratickou obnovu nutná.

S: Avšak Jaltská dohoda i spojenecká okupace se těmito zájmy pouze maskovaly a ve skutečnosti sloužily expanzivním záměrům jak Západu, tak i kremelské byrokracie, a to v Německu stejně jako v ostatních zemích Evropy, kterou si rozdělily.

T: S tím mohu souhlasit. Avšak tvoje dnešní formulace mi připadaly jako nedocenění anti-fašistické koalice *n á r o d ů* z let 1941–1945. To se mi zdá v rozporu s tvým postojem v našem prvním rozhovoru a připomíná mi to absurdní stanovisko jednoho trockistického autora, které jsem právě nedávno četl v nové francouzské encyklopedii: hovoří tam o anti-fašistické koalici z druhé světové války jako o Svaté alianci evropské reakce z roku 1815! To je pro mne nejen absolutně nepřijatelné politicky, ale – proč bych hledal nějaké decentní formulace – jednoduše stupidní. Je to v horší podobě právě přesně to, co jsi minule kritizoval, totiž katastrofální neschopnost chápat rozdíl mezi nacismem a buržoazní demokracií . . .

S: . . . což je typické pro názory Kominterny zcela vyhraněně před Hitlerovým nástupem k moci a potom až do roku 1935 a znovu pak v letech 1939–1941, což bylo v jisté míře patrné na politice komunistických stran také v letech 1936–1939 a což se zhoubně projevílo v dějinách Německa a vůbec Evropy, jak jsem o tom hovořil minule – což však není názor trockistický, i když se to za něj třeba vydává. Mohu ti o tom předložit přímé důkazy. Ale ještě poznamenávám, že imperialistické momenty v politice oficiálních představitelů protifašistické koalice opravdu nelze zamlčovat, stejně jako expanzionistické zájmy Moskvy a jí dirigovaných stalinistických komunistických stran.

T: Ano, s tím obojím jistě souhlasím. Ukaž mi však ten slíbený důkaz o autentickém názoru trockistickém.

S: Zde mám trockistický leták rozšiřovaný koncem války v německém jazyce. Charakteristický je už jeho nadpis: "Hitlerův fašismus padl v prach, jeho vojenská síla je zničena, humanita se může uskutečnit!" A dále se v něm píše: „Konečně, po dvanácti letech krutého teroru a pěti letech nelítostné války plné krve a slz, může německý národ vydechnout a doufat v lepší budoucnost . . . Goebbelsova propaganda celá léta lhala, že Hitler a německý národ jsou jedno a totéž. A tato lež se nyní objevuje jako oficiální stanovisko vítězných mocností. Vansittard v Anglii, Morgenthau v Americe a Ehrenburg v Rusku – všichni stejně mluví s nenávisí o odpovědnosti celého německého národa za Hitlerovy zločiny. . . Stalinovi komunisté z ruského nařízení prohlašují, že celý německý národ je odpovědný . . . Jsme proti každému vykořisťování a každému imperialistickému násilí, ať přichází odkudkoli! Jsme pro právo německého národa na sebeurčení!" – Tak končí tento leták, podepsaný deseti sekcemi IV. Internacionály – a já to oceňuji jako stanovisko v tehdejší době všeobecného nacionalistického deliria vsutku výjimečné.

T: Oceňuješ – anebo již tehdy jsi oceňoval?

S: Tehdy jsem o tom nic nevěděl, a jak jsem již řekl posledně, byl jsem nadšeným Stalinovým stoupencem, třebaže s některými výhradami. Oceňuji toto stanovisko teprve nyní. Chtěl jsem dokázat, že je naprosto jednoznačně založené na ocenění pádu nacismu jako vítězství lidskosti. A mohl bych k tomu dodat, že to není žádná výjimka ani nic nového a že na smrtelné nebezpečí fašismu upozorňoval Trocký již v roce 1932 daleko důrazněji než například Dimitrov a kdokoliv druhý. Výslovně řekl, že fašismus není jen systémem represí, násilí a policejního teroru, nýbrž systémem výjimečného státu, jehož základem je zničení všech demokratických prvků v buržoazní společnosti, všech demokratických a nezávislých organizací vůbec, že je také smrtelným ohrožením všech výsledků tři čtvrtiny století trvajících zápasů sociální demokracie a odborového hnutí. A upozorňoval, že všechny vzájemné spory socialistických stran a odborů jsou druhořadé před tímto nebezpečím. Bohužel nenašel dost porozumění, a v nejednotnosti socialistických stran tváří v tvář tomuto smrtelnému nebezpečí pro demokracii vůbec, a v tom, že proti němu tehdy vážně nikdo další nebojoval, je příčina Hitlerova vítězství.

T: Ano, s tím se ztotožňuji. Ze svého hlediska rozlišuji je tě mezi fašismem vůbec a nacismem jako jeho nejhorší formou, před níž bledne například Mussolini i každý jiný fašista, ale to je dílčí problém. Jde o hloubku, do níž nacismus zapustil kořeny do německé společnosti.

S: Tu jistě nesmíme podceňovat, po dvanácti letech Hitlerova teroru a válečných hrůz. Ale na druhé straně se nesmí přehlížet ani německý antifašismus, ani nenávisť prostých německých lidí ke strůjčům tohoto neštěstí, které se po válce projevila, a nakonec ani naděje německých dělníků v lepší život, která se projevovala například v dobrovolné a nadšené práci na obnově zničených závodů, a stejně tak naděje německých venkovanů, kteří po roce 1945 dostali půdu, po které odedávna toužili. Ostatně, určité objektivní měřítko nálad a uvědomění německé společnosti v době krátce po válce máme – je to například 17. červen 1953.

T: S hanbou se ti přiznávám, že já v 17. červnu tehdy viděl čin bývalých nacistů, kterým vadí prapor na šeho vítězství vztyčený nad Berlínem . . .

S: Byl jsi zajatcem režimu a jeho propagandy, stejně jako tehdy já. Považoval jsem 17. červen za událost, která sice také dávala výraz oprávněným požadavkům dělníků a ostatních vrstev, ale kterou v podstatě nutno považovat za kontrarevoluční puč. Stál jsem na straně režimu. Vůbec si myslím, že dlouholetá represivní a restriktivní informační a literární politika stranické byrokracie se nesmí podceňovat. Vynucené svědecké výpovědi, manipulované procesy zejména proti organizátorům stávek, vyhané reportáže v tisku, demagogické využívání antikapitalistického smýšlení /„chtěli by nám vzít znárodněné podniky“/, utajování fakt atd. – všechno toto umožnilo bezpříkladné zfalšování skutečné povahy 17. června. Dnes, po prostudování mnoha dokumentů, které jsem ještě nedokončil, považuji 17. červen za skutečné dělnické povstání, které sice bylo spontánní, neorganizované a bez vedení /vinou SPD a vedení odborů/ a které proto muselo utrpět nezdar, ale které je přesto třeba považovat za příklad takové politické revoluce v zemích „reálného socialismu“, která odstraní byrokracii a otevře cestu ke skutečnému socialismu. V každém případě požadavky stávkujících daleko přesahovaly otázky ekonomiky a okamžité životní úrovně. Ústily do vytvoření mezipodnikových dělnických výborů a dokonce směřovaly k vytvoření dělnické vlády. Ale především manifestovaly touhu po jednotě Německa, a to znamená především obnovení a nové formování celoněmeckého dělnického hnutí, které bylo decimováno, ba docela zničeno nejprve fašismem a potom rozdělením Německa. Vzhledem k této historické dimenzi nelze události 17. června redukovat na pouhé výtržnosti.

T: Dostáváme se k důležité otázce, jejíž význam jsi zdůraznil již v úvodu, a to jsou různé představy o jednotě Německa. Mnozí si ji představují jako jednoduché pohlcení východní části částí západní a jednoduché instalování západních poměrů a institucí také na východě. Zejména v tomto našem rozhovoru bych chtěl zdůraznit, že také mnozí lidé u nás v Československu, ba snad většina, se na tuto otázku dívá tak, že si myslí, že když Němci hovoří o své jednotě, mají na mysli připojení dnešní DDR ke Spolkové republice. Myslím také, že z automatické představy o německé jednotě v tomto smyslu, jak ji má náš průměrný občan, také mohou vyplývat určité prvky nedůvěry nebo opatrnosti v této věci, do určité míry obdobné těm francouzským, jak jsi se o tom zmínil. Ale ten, kdo slyší tvůj výklad událostí 17. června, jak jsi ho tu vykreslil, a jak je u nás bohužel naprosto neznámou věcí, ten si musí s překvapením uvědomit, že takové zjednodušené pojetí německé jednoty není jediné – a také že jednoduše není realistické.

S: Nejedná se pouze o můj výklad, ale o evidentní skutečnost, kterou ani nikdo nepopírá, snad kromě dobové propagandy východoněmeckého režimu – totiž o naprosto zřetelný dělnický charakter povstání. Patří k paradoxům německé historie, že v šedesátých a sedmdesátých letech se k 17. červnu hlásila především CDU a vůbec buržoazie, zatímco SPD stála tvář v tvář této tradici rozpačitě. V době událostí samých, v roce 1953, tomu však bylo alespoň co se týče CDU zcela jinak. A z tohoto autentického projevu vůle německého lidu, a na prvním místě právě dělnictva, a to zdaleka ne jen ve východním Berlíně, nýbrž také v mnoha dalších městech DDR, samozřejmě vyplývá, že jednoduché

rozšíření moci západoněmeckých monopolů i na území dnešní DDR není možné, poněvadž by se muselo setkat s mohutným odporem celé společnosti. A chtěl bych dodat, že by jistě vyvolalo odpor i dělníků západoněmeckých, poněvadž by neúměrně zesilovalo moc těchto monopolů tváří v tvář západoněmeckým odborům a organizacím dělnické třídy, a ohrožovalo by jejich sociální vymoženosti, které jsou výsledkem jejich boje.

T: Toto je problém neobyčejně důležitý z našeho hlediska československého. Jako slabší sousedé Německa máme své zkušenosti s německými monopoly, s německým imperialismem a s jeho ideologií i politickou praxí již dlouho před nástupem Hitlera, a tyto zkušenosti nesmíme zapomínat, to je samozřejmý základ pro každou budoucí rozumnou československou politiku. Jak dobře víš, současný režim, který v Československu vládne, je hluboce neúspěšný ve všech ukazatelích. Na hranicích máme Spolkovou republiku s dynamickým kapitalistickým hospodářstvím. V důsledku zaostávání československého hospodářství se stává západoněmecká technologická převaha absolutní. Nehledě už k tomu, že totalitní režim u nás rozkládá také veškeré vědomí pospolitosti ve společnosti a oslabuje její síly duchovní. Vzhledem k této situaci by pro nás vskutku rozšíření moci západoněmeckých monopolů na území dnešní DDR, německé sjednocení podle tohoto receptu, bylo aktem neblahým, ne-li přímo katastrofálním. Z tohoto hlediska jsou potom pochopitelné i obavy před ním.

S: Ano, toto hledisko velmi dobře chápu. A vyplývá z něj nesporně, že československé národní zájmy jsou s h o d n ě se základním zájmem dělníků a naprosté většiny všeho obyvatelstva DDR, a to nejen potud, že obojí jsou zainteresováni na odstranění nadvlády Kremlu, ale že mají také společného protivníka a společné nebezpečí v západoněmeckých monopolech a jejich koncepci německé jednoty! A jak jsem vyložil, také západoněmečtí dělníci jsou z titulu svého vlastního třídního zájmu partnery v tomto našem žádoucím, nanejvýš nutném spojení! – A na druhé straně ovšem si také vy musíte být vědomi důležité skutečnosti, která ohrožuje i dělníky východoněmecké: Čím více jsou stalinistické režimy hospodářsky neúspěšné, tím víc usilují o spolupráci se západními monopoly. A západní monopoly zase, čím víc mají problémů se svými vlastními, západoevropskými dělníky, kteří jsou příliš „nároční“, tím víc stojí o obchody se stalinistickými režimy, což jim dává daleko atraktivnější a snadnější zisky. Tyto zisky jsou zabezpečovány na Západě nevídanou garancí - totalitním režimem a jeho represivním systémem. Stalinistické režimy a protektorát Kremlu nejsou zárukou před vykořisťováním západními monopoly. Poznali to na své kůži už Poláci, tento vývoj se dá očekávat také v Maďarsku, a Straussova cesta do východního Berlína a do Prahy naznačuje budoucí vývoj i v DDR i u vás.

T: Ano, hodnotím oba problémy shodně s tebou. Avšak vraťme se ještě k otázkám německé jednoty. Z našich řečí by snadno mohl čtenář dospět k závěru, že DDR považujeme za útvar pokrokovější anebo prostě lepší než je Spolková republika. Jak vlastně hodnotíš režim v DDR?

S: Stalinistický režim v DDR je založen, definováno sociologicky, na modelu konsensu, to znamená, že nezná žádnou demokracii, žádnou svobodu. Tento model konsensu je velice

dobře slučitelný se zdánlivou růzností mínění a mnoha diskusemi, jež ovšem všechny probíhají podle norem předem vytyčených politbyrem. To platí za neomylné a není podřízeno žádné kontrolní instanci – ztělesňuje tedy jistý druh nezdůvodnitelného „absolutního vědomí“. Tento režim byrokratů je tudíž těžkým a chmurným úpadkem daleko zpět ve srovnání s vymoženostmi měšťanské parlamentní demokracie.

T: To jsem velice rád, že tohle říkáš. Já si to myslím samozřejmě taky, ale jak víš, určité proudy na levici by s tím bojovně nesouhlasily.

S: Jsou takové proudy i uvnitř demokratické opozice v DDR. Ale, přistoupíme-li k otázce nejprve čistě teoreticky, přece musíme vidět, že dilematické myšlení je falešné! Není přece možno se programově omezovat na d a n é alternativy jako na jediné možné! Co se týče mne, již před svým zatčením v roce 1979 jsem považoval za nesprávný názor, který dlouho zastávali Havemann a Biermann, že DDR je prý „lepší Německo“. DDR je právě tak málo alternativou k BRD, jako opačně BRD k DDR. Jsem proto bezpodmínečně pro právo německého národa na sebeurčení, pro sjednocení Německa na demokratickém základě, a vidím svou hlavní úlohu v tom, abych pracoval k tomuto cíli. A považuji to za jedinou německou skutečně levicovou politiku.

T: Přiznám se ti beze všeho, že jsem také patřil k lidem, kteří považovali DDR za „lepší“. Myslím, že nás bylo dost, i když nyní, po roce 1968, u nás sotva takového najdeš. Vzpomínám-li si na naše běžné představy z padesátých, ale i šedesátých let, měli jsme k tomu dva hlavní důvody: představy či iluze o DDR a v podstatě správné kritické náhledy o tehdejší Spolkové republice. Pokud se týká Spolkové republiky, snad každý z nás odsuzoval stálou polovičatost s odsouzením nacismu a viníků za něj, nechť k prohlášení o nepromlčitelnosti nacistických zločinů, a ovšem věčné průtahy s kategorickým odsouzením mnichovského diktátu. V tom všem mám naše tehdejší mínění i dnes za spravedlivé. Dále pro nás byla právě Spolková republika přímo symbolem zcela měšťáckého, snobského státu bohatců a upjatých límečků. Když dnes hovořím o této otázce s krajany, kteří již tehdy žili ve Spolkové republice, říkají mi, že tento dojem byl v podstatě také správný, a dodávají, že Spolková republika se v tomto ohledu za dobu posledních 15 let a zejména za dobu vlády koalice sociálních a svobodných demokratů nesmírně změnila, a že takovou, jak ji dnes znám a mám rád, jako zemi přívětivých, přátelských a z velké části mladých a uvolněných lidí, bych ji tehdy neshledával. Toto chci v našem rozhovoru ponechat stranou, neboť to je vskutku čistě německá věc, jak tu lidé chodí oblékáni, jaké mají zvyky a jaké zákony. Jinak je tomu, pravda, s tím, co se nás přímo týká, hned se o tom zmíním. A pokud jde o tu „lepší“ DDR, i dnes si myslím, že otázka vskutku tak jednoduchá nebyla a není. Jistěže jsme mnozí postupně shledávali, že naše představy o důsledné negaci nacismu v DDR jsou jednostranné. Již v šedesátých letech si většina lidí u nás uvědomovala, jak je tato oficiální východoněmecká verze o důsledném překonání nacismu jednostranná, a jak je zejména nám Čechoslovákům nepřijatelný militaristický systém například na školách DDR a v jiných ohledech veřejného života. Naše rozčarování z DDR bylo pak stále větší, když východoněmečtí tvrdí stalinisté začali i veřejně kritizovat reformní proud u nás, a v roce 1968 již před Srpnem byl u nás běžný pojem „Super-Ivan“ pro takzvané soudruhy z DDR, v nichž každý viděl hlavní nepřítele

dubčkovské reformy. Srpen to pak dovršil. Ale to nic nemění na skutečnosti, kterou nemůžeme přehlédnout a na kterou správně poukazuje kolega Pěchota v dopise, uveřejňovaném v tomto čísle *Dialogů*: vychodoněmecké odvolání Mnichova je důsledněji protinacistické a šetří více československé národní zájmy. V každém případě kdykoli pomyslím na naši někdejší radost z toho, že přátelstvím s DDR se zlomila stoletá neblahá tradice, je mi smutno, že to byla jen iluze. A to je jistě pocit mnoha našich lidí.

S: Samozřejmě že se chci především jednoznačně vyslovit pro formulaci obsaženou ve smlouvě Československa s DDR! Demokratická opozice ve východním Německu a vůbec síly toužící po demokratickém sjednocení Německa nepřipouštějí ani tu nejmenší pochybnost o svém důsledném odmítnutí všeho, co souvisí s Hitlerem a německým imperialismem vůbec. Mluvíš o vaší zkušenosti s německým imperialismem již před Hitlerem a já ji znám a rozumím obavám před ním. A chtěl bych, abyste nás považovali za své přirozené a nejbližší spojence v boji proti německému imperialismu, vždyť on je smrtelný nepřítel především právě nás, německých demokratů, vždyť také německému lidu přinesl útlak a všechny ty hrůzy spojené s válkou, kterou on vyprovokoval.

A chtěl bych také ubezpečit tvé čtenáře, že ty formule ve smlouvách DDR s Polskem a Československem, které jsou projevem skutečně důsledného vyrovnání se s nacismem, nejsou snad jen nějakým výsledkem ruského tlaku na DDR. Naopak, vyjadřují naše hluboké přesvědčení a city všech nás, kteří jsme nadšeně budovali DDR v dobré víře, že stavíme základy nového Německa. Především toto naše přesvědčení a tyto naše city respektovala východoněmecká byrokracie, když tyto smlouvy podepisovala. V tomto smyslu jsou samozřejmým majetkem německého demokratického hnutí a patří k samozřejmým předpokladům, na nichž chceme stavět budoucí německou jednotu a vskutku nové Německo bez kapitalistických monopolů, imperialistických úmyslů vůči sousedům a bez byrokracie vládnoucí pod protektorátem Kremlu.

Mohu uvést i jeden závažný argument pro toto své pojetí: Proč Kreml nestál důsledně za Československem a neprosadil svou vahou, aby Spolková republika přijala tutéž formuli důsledného odmítnutí Mnichova jako DDR? Dokazuje to, že zájmy jeho obchodu – hospodářského i politického – se západními monopoly jsou mu bližší než velkohubě deklarované spojenectví s národy, které ovládá. A z toho přece pro naše národy, pro všechny, musí vyplynout jeden jednoduchý závěr: musíme dokázat navzájem se dorozumět bez Kremlu a jeho prostřednictvím. Zárukou ochrany spravedlivých zájmů jednoho každého z našich národů není Kreml! Nikdy jím nebyl, a pro kterýkoliv z našich národů by bylo osudné v Kremle takovou záruku hledat. A ani nikdo jiný takovou záruku nedává. Existuje jediná záruka, a tou je naše vzájemné porozumění ve všech našich životních otázkách. Jestli se dosud neprosadilo všude, musíme o ně usilovat, a to je náš nejaktuálnější úkol, pro každého jeho svrchovaně národní, a současně obecně humanistický.

T: To jsou samozřejmě názory a politické postoje, které nám vyhovují. Avšak současně – chceme-li jednat jako opravdová československá politická síla – musíme se tázat, zda a nakolik opozice v DDR existuje a zda představuje nebo může představovat skutečnou politickou sílu.

S: Je nepochybné, že také v DDR je dnes opozice na prahu nového vývoje, přes všechny těžkosti. Mezi těmi těžkostmi zdůrazňuji především mezinárodní izolovanost. Oficiálně se řeční o internacionalismu, ale skutečná situace je právě opačná. Mezinárodní vztahy existují jedině jako oficiální vztahy, samozřejmě reglementované v zájmu vládnoucí byrokracie. Lid žádné mezinárodní styky nemá, právě těch se režim zvláště bojí, protože ví, že by posílily opozici. Takzvaní turisté, kteří smějí jezdit do druhých zemí, především východoevropských, pocházejí z horní vládnoucí vrstvy anebo přinejmenším z bohatších složek společnosti a nejsou charakteristickým obrazem veřejného mínění vcelku. Vracejí se domů se svéráznou nacionalistickou pýchou na ekonomické výsledky DDR ve srovnání s Československem, Maďarskem atd., přesvědčení navíc, že DDR všem těmto „méně hodnotným“ spojencům musí pomáhat – jsou nástrojem režimistické demagogie. Ale přes tyto negativní momenty vznikají nové formy odporu, také nový internacionalismus. V dělnictvu vzniká nový pohyb směřující k vytvoření nových nezávislých odborů po vzoru polské Solidarity. Existují například zatčení za propagování Solidarity, za dovezení letáků či odznaků z Polska. Dokonce došlo k zatčení za vztyčení polské vlajky! Nebývale silné je opoziční hnutí mezi mládeží, například ve školách odpor proti branné výchově a všeobecné militarizaci všech předmětů, proti falšování historie a proti oficiální občanské výchově. Velmi silné je nezávislé mírové hnutí. Je úzce spojeno s oživením náboženským a rozvíjí se z velké části na církevní půdě. Přitom však nejde o náboženskou, ale o sociální a politické problémy mládeže. Chtějí se jednoduše vyslovit proti násilí, vymanit se z něj a hledají k tomu půdu. Vedení evangelické církve v tom zaujímá kompromisní postoj, nechce jít tak daleko jako skutečné mírové hnutí, které se rozvíjí na její půdě, ale na druhé straně zase se nechce před mladými zdiskreditovat. Hledí si především svých vlastních, církevních zájmů. Ale mladí lidé protestují proti potlačování mírového hnutí. Došlo k řadě zatčení. Krátce, opozice proti režimu si hledá nejrůznější formy, jimiž by se mohla projevit.

T: Existují v DDR ještě takové kroužky nezávislého vzdělání, respektive studijní skupiny obdobné té vaší?

S: Nevím. Myslím však, že nutně vznikají musejí. Má to tu těžkost, že to vždy předpokládá teoreticky vzdělaného člověka a přitom dobrého organizátora v jejich čele, a protože takových lidí je málo, je pro StaSi snadné je evidovat a sledovat a v příhodné době pak zasahovat. Je málo takových, kteří by se byli ještě nedostali do konfliktu se státní mocí. Nalezli se takový člověk, skupiny okamžitě vznikají a stávají se velmi silné.

T: Jak bys vyjádřil základní politický cíl této opozice?

S: Obnovení neohrazené politické demokracie musí být nejdůležitějším cílem opozice ve všech zemích takzvaného „reálného socialismu“. My Němci máme navíc svůj cíl národní: obnovení jednoty Německa.

T: Mluvíš zcela spontánně jedním dechem o požadavcích socialistických, obecně demokratických i německých národních.

S: Poněvadž je tak v neodlučné spojitosti chápu nejen já, ale jistě většina opozice v DDR.

Je stará známá pravda, že každá národnostní otázka je otázkou sociální. Boj dělnictva Spolkové republiky proti podnikatelům je právě tak národní, jako boj dělníků DDR proti byrokracii. Za zavřenými dveřmi jsou vládnoucí vrstvy obou německých dílčích států /orig.: Teilstaaten/ daleko od toho, aby se navzájem znepokojovaly. „Německá jednota“ se stává ve Spolkové republice propagandistickou frází jistých politiků. V DDR byla oficiálně odepsána s pomocí teze o „dvou německých národech“, která navazuje na absurdní Stalinovy poučky o „socialistických“ a „buržoazních“ národech. Je to úplný nesmysl, mluvit sotva za čtyřicet let po skončení války o vzniku jednak „socialistického“, jednak „buržoazního“ národa německého. Národy jsou stabilní historické útvary, a německý národ v žádném případě nepřestal existovat.

T: Dostáváš se k další otázce, která je pro nás mimořádně aktuální. V našich československých diskusích zastávají někteří kolegové – socialisté stanovisko, které bere s rezervou obecně vlastenecké cíle našeho zápasu, respektive vidí v nich jakýsi pozůstatek dávné minulosti, který nám již má jen málo co říci.

S: Je to vaše věc, ale žádáš-li mne o stanovisko, rozhodně takový názor nesdílím. A můj argument je jednoduchý a srozumitelný: jak jsem už řekl, národy jsou stabilní historické útvary – ne sice útvary věčné, jak se někdy říká, ale stabilní. Národy existovaly a existují dávno předtím, než se objevil socialistický ideál a socialistické hnutí, a budou také existovat i po vítězství socialismu. Existence národů je spojena s jejich právem na sebeurčení, a toto právo tedy existuje i nezávisle na boji za socialismus, ale zato jako samozřejmý požadavek demokratický a obecně humanistický.

T: Proti tomu bude sotva kdo co namítat. Ale mohlo by se říci, že je to v rozporu s předchozí tvou tezí, že také německá národní otázka je otázkou sociální.

S: Národní otázka přece není žádnou abstrakcí. Pokud spojuji k o n k r é t n í situaci německého národa s konkrétními politickými silami, reaguji tím jen a jen na politickou realitu, jaká je. Také já se snažím nezůstávat u všeobecných politických deklamací, nýbrž vidět reálné společenské síly schopné prosadit změnu. Změnu národní situace německého národa neprosadí ani stalinistická byrokracie ve východním Berlíně, ani kapitál Spolkové republiky. Jednota Německa může vzniknout jedině jako výsledek společného lidového zápasu, a ten si jednoho dne vynutí ústavodárné národní shromáždění, jímž německý národ uskuteční svoje sebeurčovací právo.

T: Jsi přesvědčen, že si to většina lidí v DDR opravdu přeje?

S: Nepochybně. Lidé v tomto anachronickém německém dílčím státě dnes stejně tak jako dříve touží žít v jednotném Německu, v demokracii a svobodě. Potřebují pomoc dělnických organizací Spolkové republiky. Sociálně demokratická strana a ostatní skutečně levicové síly a odbory se musejí podle mého názoru daleko intenzivněji zabývat diskusí o německé národní otázce. Musejí organizovat obranu demokratických práv a svobod v DDR a kontakty se socialisty a demokraty v DDR. V tom vidím cestu k uskutečnění německého národního ideálu – ne v paktech mezi kapitalistickými monopoly západu se stalinistickou byrokracií na východě. A zbývá ovšem dodat, že rozdělení Německa je jen

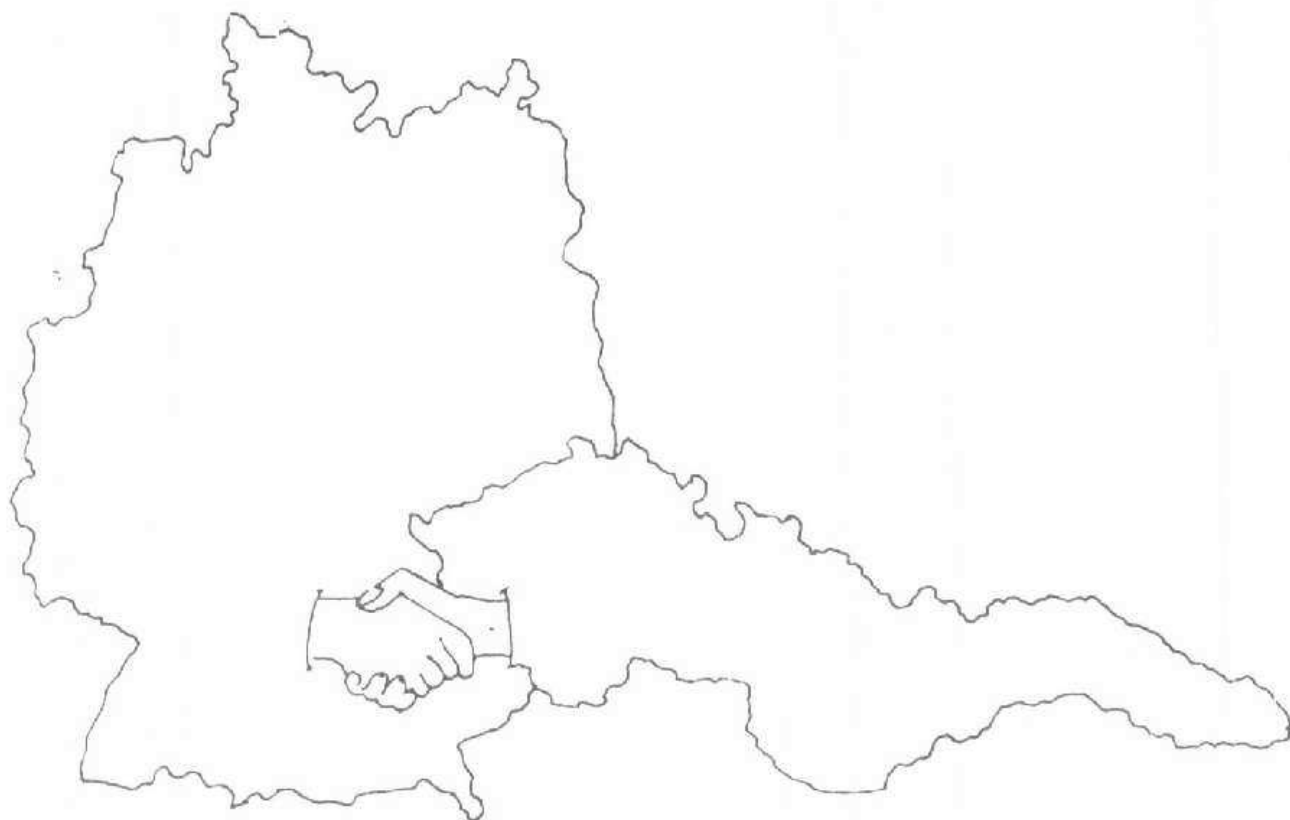
zvláštní „národní“ formou téhož útlaku, kterým trpí i naši sousedé. Prosazení německé jednoty je proto cílem, který splývá s věcí svobody vás Čechoslováků, Poláků, dalších východoevropských národů a konečně i všech národů v Evropě vůbec. Máme vlastně velkou historickou šanci v tom, že své národní ideály budeme uskutečňovat bok po boku na rozdíl od neblahé minulosti!

- T: Nedaleko domu v němž bydlíš je zeď, a v těchto místech je využívána jako Zeď nápisů zoraná plocha, miny, smrtící samostřelky, překážky a druhá zeď jsou teprve za ní. Na této Zdi nápisů si jakási francouzská dívka nabarvila velkou plochu oranžově a napsala na ni ve své mateřštině báseň o lidské touze po svobodě, která překoná všechny zdi, a o bratrství a dorozumění mezi lidmi. Ale k této básni kdosi připsal německy a kategoricky: Já ti nerozumím! – Mně z mého nadhledu cizince, který sem přijel jen na návštěvu, ale zase cizince, který intenzívně cítí, že tu jde také o jeho vlastní životní zájmy, se zdá, že jím dobře rozumím oběma. Rozumím touze té francouzské dívky. Ale rozumím i té kategorické odmítavé odpovědi. Možná vyjadřuje jenom tu prostou zkušenost o obtížnosti vzájemného porozumění mezi lidmi týchž ideálů, ale různých jazyků. Možná je v ní i odpor současného mladého Němce proti těm, kdo tu stále ještě mají svá nadpráva. I v tom případě s ním sympatizuji, ba nejen to, shledávám jeho ideál shodný s naším. Ale moje základní otázka: jsme schopni se domluvit, my lidé stejných ideálů, ale různých jazyků?
- S: Snad bych mohl odpovědět argumentem, který je u vás tradiční, který pochází od Masaryka: existují dvě výrazné německé tradice, tradice německého imperialismu a tradice německého humanismu. Masaryk ji symbolizoval jménem Beethovenovým. A vrcholem Beethovenova díla je hymnus o lidském sbřatření. Takže mohu říci, že je to autentický německý ideál. A ten trvá.
- T: Na začátku jsi se zmínil o významu tradice, o tom, že nejsou tradice jiné než negativní. Sice v souvislosti s Francouzi, ale o vztazích mezi Němci a Čechoslováky to platí přibližně ve stejné míře. Trochu bych tě v tom poopravil: jsou i jiné tradice, i když zatím slabší. Je také ta tradice, kterou jsi pomáhal budovat ty sám, a to dokonce dvakrát: nejprve ve společném boji proti nacismu a potom ve společném úsilí o reformu kolem roku 1968 a v opozici proti systému, který utlačuje jak Československo tak východní Německo. Je také tradice českého demokrata a revolucionáře J. V. Friče, který žil v emigraci také zde v Berlíně, a který zejména v roce 1866 soudil, že Češi musejí být spojenci Německa v boji s Rakouskem, už z toho jednoduchého důvodu, že utiskovatelem Čechů není Berlín, nýbrž Vídeň. Frič zůstal tehdy sám. Čeští politici na rozdíl od velezrádných Maďarů dali přednost věrnosti trůnu a dopadli přesně tak, jak dějiny po zásluze odměňují politickou hloupost. A na německé straně se neprosadila žádná demokratická síla, žádající porozumění s Čechy, takže Frič byl odkázán na Bismarcka, a tím ovšem a priori v nerovném postavení vůči německému spojenci. Proto jeho politika vskutku nebyla reálná. Nicméně dneska můžeme na tuto Fričovu tradici navázat. A jestli tehdy Frič zůstal sám, já dnes ve svém mínění o možnostech spolupráce našich národů zdaleka sám nejsem. A jestli Frič neměl německého partnera, který by se byl jasně vyslovil o národních právech Čechů a Slováků a pro vzájemnou spolupráci, dnes existuješ ty jako tento žádoucí německý společník, a samozřejmě také ty nejsi se svými názory v dnešním Německu sám. Nestavíme bez

základů, navazujeme na tu tradici a současně ji rozvíjíme, a na nás naváží další, poně-
vadž naše ideály jsou životné.

S: To by mohlo být také odpovědí na jednu otázku, o které jsme debatovali v minulém na-
šem rozhovoru: jakých konkrétních výsledků můžeme dosáhnout? Budujeme novou tra-
dici vzájemného porozumění a spolupráce mezi Němci, Čechy a Slováky a vzájemné pod-
pory těchto národů ve společném boji za svobodu!

V Berlíně v dubnu 1984.

NAŠA REČ

Toto je záhlaví jugoslávského měsíčníku NAŠA REČ, který vydává nyní v Londýně jugoslávský Savez OSLOBODJENJE. Nejdůležitějším autorem jeho stránek je Milovan Djilas a setkáváme se v něm i s jinými jmény jugoslávské kultury, která mají v Československu tradiční vážnost. Hlavní smysl časopisu vystihuje vskutku již záhlaví, psané současně v latinském i kyrilském písmu: Jednota jugoslávských národů proti totalitnímu systému, proti nacionalismu a sporům mezi jednotlivými národnostmi státu, jichž využívá režim! Demokratická Jugoslávie! NAŠE REČ.

Přes momentální poněkud odlišnou situaci Jugoslávie ve srovnání s námi /její volnějši zahraničně politické vazby/ jsou ve skutečnosti všechny základní problémy našich národů totožné – a to zdaleka ne teprve od roku 1918. To je základní důvod našeho nutného mimořádného zájmu o osudy Jugoslávie, tradičního spojence Československa – a to NEJBLIŽŠÍHO rovněž ne teprve od doby vzniku obou států. Toto je základní důvod, proč na stránkách Dialogů budeme věnovat jugoslávské problematice podobně soustavnou pozornost, jako problematice polské.

Ostatně i ta základní odlišnost nynějšího jugoslávského režimu od našich poměrů – tj. tzv. „národní“ tvář jugoslávské komunistické diktatury – je pro nás snad ještě poučnější než shody: je ještě v dobré paměti, jak široké iluze u nás jugoslávský systém vyvolával, zejména od druhé poloviny let padesátých a v letech šedesátých. Nejen moskevský diktát nad Československem je příčinou bezvýhodnosti komunistického systému, a Jugoslávie je stálou naléhavou připomínkou této skutečnosti. Úvahy založené na jugoslávské realitě nemohou zůstat u plytkostí založených na protiruské averzi, jak je tomu u většiny publicistiky československé /a ostatně i ze sousedních zemí pocházející/: jdou ke kořenům systému. NAŠE REČ.

Tentokrát otiskujeme první splátku tohoto slibu našim čtenářům, článek Aleksy Djilase. Výslovně přitom zdůrazňujeme, že ho nechápeme jako sbírku návodů pro politický postup československé opozice. To je sice samozřejmost, leč, bohužel, již tradičně primitivní a totalitarismem dále zpřimitivizované politické myšlení Čechoslováků si takového zdůraznění vyžaduje. Stále u nás převládá spontánní reakce, že politické ideje ze světa se jednoduše recipují. /Také naši čtenáři se například domnívají, že otiskujeme-li polské materiály, nutně za tím musí být naše přesvědčení o záhodnosti převzít polské postupy s obdobnou dávkou neoriginálnosti a opičáctví, jakou projevila například pan dr. Edvard Beneš vůči institucím francouzské Třetí republiky anebo již předtím například pan kníže Václav Svatý přebíráním

křesťanství do Čech i s jeho saskými či jinými Čechům nepřátelskými svěťci./ Dementujeme tedy zcela formálně tento možný přístup. Zejména proto, že soudíme, že minul čas, kdy základní problémy československého režimu bylo lze řešit reformou. Na rozdíl od Jugoslávie – to je vskutku i naše přesvědčení.

V článku Aleksy Djilase jsou pro nás nesmírně aktuální pasáže zabývající se argumentací proti partikulárnímu nacionalismu jednotlivých jugoslávských národů. Správněji bych měl napsat *m ě l y b y b ý t a k t u á l n í* – česká opozice totiž zatím, ani po neblahých zkušenostech roku 1968, nepochopila potenciální důležitost česko-slovenského problému, nemluvě už o otázkách menšinových, zejména maďarské. Proto je tento problém zálohou režimu, je to jeho ukrytá tajná zbraň pro příští krizi. Znovu na nás vybafne, až to budeme nejméně očekávat, a my znovu budeme jemu tvář v tvář jak hloupá telata.

Jako redaktor musím se čtenáři přiznat k těžkému stalinistickému pokušení nad Djilasovým článkem: bylo by se mi chtělo bezohledně zcenzurovat všechny pasáže hovořící o nedostatku silné demokratické tradice, vědomí důležitosti lidských práv atd. v Jugoslávii. Je mi jasné, že ne jeden český opoziční snob řadící Čechy, případně i Moravu k Západu, bude pln ješitného uspokojení nad těmito řádky, což mne vzteká. Dal jsem však přednost čtenářům, kteří ocení *k r i t i č n o s t k v l a s t n í t r a d i c i j a k o m e t o d i c k ý p ř í k l a d !* A vyjadřuji ovšem v tomto bodě své kritické výhrady k našemu autorovi, Aleksu Djilasovi. Jugoslávská politická kultura, to je také, ba především Milovan Djilas: první disident vůbec, první zásadní kritik komunistického typu totalitarismu *z e v n i t ě*. Pro každého z nás kdekoli v komunistickém světě byl Milovan Djilas předchůdcem a potom objevem: nejméně o patnáct let předešel kohokoli v kterékoli jiné zemi. Nejenom obětí podstatné části života strávené ve vězení. Byl zásadním kritikem režimu již v době, kdy například také pan Solženicyn ještě psal chruščovovsky státotvorné povídky. A dodnes je námí Milovan Djilas /z jehož základních myšlenek vychází i zde publikovaný článek Aleksy Djilase/ objeven jen *z p o l a* – a ta druhá, neobjevená část jeho myšlenek, to je to, co je i pro naši situaci, i pro naše současné programové diskuse, nesmírně aktuální.

To je také důvod, proč bych chtěl ještě čtenáře požádat, aby i tentokrát, tak jako vždy, četl časopis jako jeden celek a uváděl myšlenky z jednoho článku do souvislosti i s ostatními problémy, o nichž se v daném čísle pojednává. Článek Aleksy Djilase buď považován za velice významný hlas v diskusi **JAK ODSTRANIT TOTALITNÍ SYSTÉM:** aby našim čtenářům neunikly například souvislosti s mými vlastními studii, které zde zveřejňuji, dovoluji si příslušné nejdůležitější pasáže v článku Aleksy Djilase graficky zvýraznit. Rozvoj občanské společnosti, *b u d o v á n í* demokratických struktur, toť cesta z totalitarismu jakéhokoli typu ke svobodě! **NAŠE ŘEČ.**

Jan T e s a ě

DISENT A LIDSKÁ PRÁVA V POTITOVSKÉ JUGOSLÁVII

Jugoslávie je země s velmi velkým nebo s velmi malým počtem disidentů – podle toho, jakou definici disentu zvolíme.

Kdybychom například považovali za disidenta každého, kdo má vyhrady k oficiální ideologii, pak by Jugoslávie určitě byla vážným kandidátem na světového šampióna v disentu. Od skončení druhé světové války mělo ohromné množství lidí v Jugoslávii dost odvahy vyjádřit se svobodně. Překvapivě velký počet obyčejných lidí byl odsouzen, průměrně na několik let vězení, pro spáchání „slovních“ politických přestupků, to je pro vyjádření /ať už veřejné nebo soukromé/ názorů kritických vůči jugoslávskému režimu. Podle interview s Vukem Gocem–Gučetičem, jugoslávským federálním žalobcem,^{1/} se koncem sedmdesátých let konalo asi tři sta procesů s lidmi obžalovanými z tohoto „zločinu“; disentní zdroje tvrdí, že toto číslo je přinejmenším dvakrát tak velké.^{2/}

Pokud se týče vážnějších politických „případů“ v intelektuálních a uměleckých kruzích, je nemožné uvést byt' jenom přibližný odhad jejich množství. Je jistě velký. V současné jugoslávské kultuře je velmi málo významných osob, které by se nedostaly v té či oné době do konfliktu s režimem, třebaže tyto konflikty zřídka kdy skončily uvězněním. Jsou používány jiné, nepřímější, ale neméně působivé metody útlaku: propuštění z práce, pomlouvácné kampaně v tisku bez možnosti obranné odpovědi, cenzura všech forem veřejné činnosti, společenská izolace hrozbami a vydíráním přátel a známých.

Dokonce vládnoucí byrokratická komunistická třída nebyla nikdy ani zcela monolitická, ani zcela uzavřená myšlenkám rozcházejícím se s ortodoxním komunismem. Od doby konfliktu se Stalinem roku 1948 se „liberální úchylka“, to jest reformistické sklony, objevují jako chronická nemoc jugoslávského režimu. Opakované čistky podle stalinistického vzoru prováděné policií a podporované hrozbou použití vojska, to byl jediný způsob prezidenta Tita, jak se zbavit komunistů, kteří chtěli více svobody. Třebaže oběťmi těchto čistek byli komunisté, kteří byli částí establišmentu, a to často ve velmi vysokých mocenských pozicích, přece o nich můžeme hovořit jako o disidentech. Skutečnost, že patřili k mocné a privilegované sociální skupině, nezmenšuje /a možná že dokonce zvětšuje/ význam jejich odvážné opozice vůči jejich „starým soudruhům“. Disidenti byli tedy v Jugoslávii jak početní, tak i dobré „jakosti“, a pocházeli stejně tak z „lidu“ jako z řad inteligence a politiků.

Ale západní média a politici používají slovo „disent“ pro lidi zabývající se specifickým typem politické činnosti: pro ty, kteří systematicky, otevřeně a během delší doby, aniž by patřili k nějaké zvláštní ideologii nebo politickému hnutí, zápasí – což je pro ně otázka principu – o uskutečnění a respektování lidských práv ve své zemi. Občan, který řekne politický vtíp a je zavřen, spisovatel, který má „nesnáze“, protože jeho román popisuje historickou událost jinak než úřední historiografie, ani politik, který ztratí svou pozici protože kritizoval vliv strany na soudní přelíčení – nikdo z nich není považován za disidenta, ačkoliv jejich postoj je zaručeně jak svobodomyšlný, tak i odvážný.

Proto Západ dochází k závěru, že v Jugoslávii je velmi málo „autentických“ disidentů. Jugoslávie postrádá KOR, Chartu 77 a výbory pro uskutečňování helsinských smluv, a nemá ani jiné „podpůrné činnosti“, které Západ považuje za nezbytný požadavek pro „vážné“ disidentské aktivity: samizdat, „university“ v soukromých bytech, výbory pro pomoc nespravedlivě propuštěným dělníkům, skupiny pro pomoc politickým vězňům a jejich rodinám, systematickou spolupráci s demokratickým tiskem na Západě.^{3/} Podle této úzké definice je v Jugoslávii velmi málo „čistých“ disidentů. Avšak odpor a kritika /disent v širokém smyslu/ je tam velmi rozšířen. Je těžké, ba možná skoro nemožné tento paradox přesvědčivě vysvětlit, protože vzniká z ojedinelých jugoslávských podmínek.

Tomu, aby se jugoslávský dissent přizpůsobil západní definici, překážely následující faktory:

1. Absence silné demokratické tradice, to jest slabost demokratických institucí v době před komunistickou revolucí;
2. Nedostatek všeobecného vědomí významu a důležitosti „lidských práv“ a toho, že všechna práva a svobody ve společnosti jsou navzájem propojeny a na sobě vzájemně závisí;
3. Neschopnost si uvědomit, že i „malý“ přestupek proti právu jednotlivce, jako je třeba nevydání pasu nebo **pronásledování politicky nespokojených intelektuálů**, je pouze záležitostí stupně v „systému“, který utlačuje každého;
4. Relativní přesvědčivost marxisticko-leninských mýtů, že svoboda slova je falešná „buržoazní“ svoboda;
5. Konflikt mezi různými národnostmi a výsledná neschopnost politické opozice z různých národů pracovat společně;
6. Kruté pronásledování těch, kteří požadují základní svobody, ve srovnání s mírnějším omezováním jakéhokoliv jiného polemického kriticismu;
7. Hloubka sociálních změn, které jugoslávská komunistická revoluce uskutečnila, což vytvořilo iluzi, že komunistický řád byl tak zcela integrován do společnosti, že by mohl být jenom zmírněn a zlepšen, ale nikdy podstatně změněn;
8. Skutečnost, že boj za „lidská práva“ je režimem nezměnitelně vykládán jako nic než zástěrka pro pokus přeměnit existující „dělnický“ řád v „buržoazní“ demokracii, která vykořisťuje pracující třídu.

DISENT – NOVÝ ROZMÉR

V červnu 1980, pouhý měsíc po Titově smrti, předložila skupina třiceti šesti srbských intelektuálů presidiu Socialistické federativní republiky Jugoslávie požadavek amnestie pro všechny politické vězně, kteří byli odsouzeni za vyjádření zakázaných politických názorů. Jugoslávská ústava dává občanům právo navrhnout zákon. Každá skupina jednotlivců smí nezávisle na politických institucích a vládních tělesech požádat presidium, aby toto navrhlo Federální skupštině přijetí nových zákonů nebo zrušení starých. To se týká také amnestií, protože se jedná o „zákony o amnestii“. Je zbytečné říkat, že stejně tak jako většina ostatních práv, která jugoslávská ústava uděluje občanům, ani toto právo není nic než propagandistické heslo. Mocné státní instituce a „služby“ jsou k tomu, aby znemožnily každému opravdové dosažení nebo použití těchto práv.

Předložení tohoto požadavku může tudíž být považováno za iniciativu k založení „opravdového“ disidentského hnutí v Jugoslávii. Tento požadavek byl ohlášén v několika evropských zemích. Ale jen několik vlivných novin a časopisů jej komentovalo a publikovalo. Zdá se, že západní novináři pokládali celou tuto věc za nedostatečně „zajímavou“, protože požadavek byl psán v poněkud obskurním právním jazyku a byl „v souladu s jugoslávským zákonem“. Tudíž se nejednalo o disidentskou akci. Ale přece tato akce dokazuje, že jugoslávská opozice dosahuje stavu politické dospělosti. Jasně rozumí, že právo na svobodu slova je prvořadě důležité.

V listopadu 1980 podepsalo žádost o amnestii čtyřicet tři chorvatských intelektuálů. Ale ti žádali osvobození všech politických vězňů a neomezili se pouze na ty, kteří se dopustili „slovních přečinů“. Během posledních deseti let bylo v Chorvatsku mnoho lidí souzeno za podněcování teroristických akcí a tvoření ozbrojených skupin. Jejich údajným cílem byl násilný převrat společenského řádu a odtržení Chorvatska. Soudní přelíčení byla často konána tajně. Důkazy a svědci byli sehnáni svévolně. Ačkoliv opravdu existovaly nějaké chorvatské teroristické skupiny, přece bylo zřejmé, že přelíčení byla často aranžována politickou policií ve spolupráci se soudem, a to s cílem potlačit chorvatskou opozici.

Přes všechny dobré důvody pro pochybnosti pokud jde o objektivitu jugoslávského soudnictví, bylo pravděpodobně předložení takového vše zahrnujícího požadavku taktickou chybou. Dalo to totiž režimu příležitost podkopat všechny, současné a budoucí, chorvatské /a srbské/ žádosti o amnestii tím, že režim dal do zdánlivého spojení signatáře s terorismem a vyzvědačstvím.^{4/} V tomto případě vskutku ani účast oblíbených a vážených jmen chorvatské kultury nezastavila vládní tisk před konstruováním právě tohoto spojení. Na druhé straně šly srbské disidentní aktivity o krok dál s podporou svobody slova. Byla předložena nová žádost, požadující změnu neblaze proslaveného 1. článku § 133 trestního zákoníku, který jednal o zločinu „nepřátelské propagandy“.^{5/} Žaloby a rozsudky ve většině politických přelíčení byly založeny právě na tomto odstavci. Tentokrát byla žádost podepsána více než sto intelektuály. Většina jich byla srbské národnosti, třebaže tento požadavek rozhodně nebyl nejnaléhavější právě pro tento národ. Národní rozdělení je těžké přemostit, dokonce i když existuje společný zájem a plná shoda o ospravedlnitelnosti akce, jako v tomto případě.

V odůvodnění této nové žádosti bylo zdůrazněno, že onen článek pojednávající o „nepřátelské propagandě“ představuje všeobecnou zbraň vyrovnávání účtů se všemi těmi, kteří se odváží mít jiné názory. Za tento „zločinný přestupek“ soud může, na základě svého volného uvážení, vyřknout jakýkoli rozsudek. Tento přestupek je spáchán každým, kdo jakýmkoli způsobem, dokonce pouhým přitakáním, dokonce v nepřítomnosti třetí osoby, dokonce bez jakýchkoli následků, a dokonce i když je to vyřčeno jakožto výklad politicky důležitých skutečností, vyjádří politický názor, jež soud, podle svého volného uvážení, shledá nesprávným. Při zjišťování viny má soud rovněž zvážit, zda-li měl obžalovaný všeobecně žádoucí postoj vůči ústavnímu řádu.

Všechny tyto body jsou v žádosti ilustrovány příklady z právnických učebnic a skutečných soudních případů. Žádost končí: „Podle našeho názoru zákon proti němuž vznášíme námitku ohrožuje svobodu vědecké a umělecké tvořivosti, svobodu svědomí a svobodu názorů, svobodu slova, svobodu tisku, princip rovnosti občanů před zákonem bez ohledu na to, v co věří a konečně i právo jugoslávského občana být aktivním politickým subjektem.“^{6/}

NEOHEBNOST REŽIMU

Ačkoliv jen málo států na světě závisí na cizích zemích tolik jako Jugoslávie /ve formě cizích půjček, dělníků „přechodně“ zaměstnaných v západní Evropě a cizích turistů/, jugoslávský režim stále úspěšně využívá xenofobické sentimenty obyčejných Jugoslávčů. Často uráží své oponenty nadávkami jako „zrádce“, „vyzvědač“, „žoldák cizí mocnosti“ a „quisling“. Takovéto hrozivé nadávky zůstávají nejmocnější a nejúčinnější zbraní jugoslávské komunistické diktatury. Dokonce i ti, kteří by byli připraveni obětovat mnoho z toho v co věří, jsou odrazeni možností, že po zbytek jejich života se jim budou jejich přátelé vyhýbat. Dokonce i když vědí, že žaloby jsou nepravdivé, mnozí nemají odvahu navštívit a udržovat známost s lidmi, které úřední tisk označí za „cizí agenty“. Toto přispívá k neochotě disidentů navázat styk se západními novináři a jugoslávskými exulanty – dokonce i s těmi, jejichž demokratické názory jsou dobře známy.

Ale bez publicity na Západě nemůže žádná disidentní akce uspět. Sdělovací prostředky v Jugoslávii jsou pevně v rukách strany. Západní tisk a rozhlasové stanice jsou tudíž jediné způsoby, kterými lze uvést ve známost své názory. Pro režim by bylo daleko těžší pozavírat disidenty a připsat jim „ohavné zločiny“, kdyby jejich demokratické názory byly zveřejněny vně země. Tato dosti jednoduchá a zřejmá věc byla teprve nedávno široce přijata v disidentských kruzích.

Policie se velice snaží, aby růst komunikace mezi jugoslávskou opozicí a Západem zakrněl. Učinila obzvlášť velký nátlak na chorvatské intelektuály, kteří se odvážili hovořit s cizími novináři. Jejich byty byly prohlédány a pošta konfiskována. Byli vyslýcháni a bylo jim vyhrožováno dlouhými tresty vězení. Ti, kteří byli postaveni před soud /Tudjman, Paraga, Veselica, Gotovac,^{7/} byli příznačně obžalováni z posílání svých interview nebo článků „cizím“ časopisům, ať už publikovaným exulanty či jednoduše západním novinám.

Kontakty s demokratickými exulanty budou určitě vzrůstat. Knihy jugoslávských autorů jsou nyní tištěny na Západě s jejich svolením a s pomocí demokratických exulantů. Některé exilové publikace také nacházejí v Jugoslávii daleko přátelštější přijetí než před několika lety. Ačkoliv ve skromném měřítku, tyto změny jsou přece jen dost významné.

Ve Slovinsku a později mezi Srby se udály pokusy založit nezávislé časopisy.^{8/} Široká intelektuální veřejnost projevila velký zájem o tuto iniciativu. Došlo několik stovek dopisů vyjadřujících podporu. To je velké množství, uvážíme-li, že režim považuje dokonce psaní takových dopisů za „nepřátelskou činnost“. Úřady byly posléze požádány o povolení k tisku. Finanční podpora měla vzniknout později, a to dobrovolnými příspěvky. Ale režim řekl pevně „ne“ a začal kampaň proti těm, kteří uvedli tento plán do pohybu.

Je zajímavé rozebrat argumenty uplatněné proti této iniciativě. Jsou v mnoha směrech typické pro útoky režimu na veškerou disidentskou činnost. Nejdůležitější prvky ve „struktuře“ tohoto útoku byly:

1. připisovat disidentům /kteří požadovali časopis/ sklon k násilí;
2. narážky v tom smyslu, že disidenti „různých barev“ jsou domluveni a pokoušejí se vytvořit tajnou organizaci;
3. podsouvání, že disidenti jsou motivováni touhou po moci a „elitismem“;
4. tvrzení, že disidenti jsou proti socialismu, nezávislosti Jugoslávie a rovnosti mezi národy, ze kterých se skládá.

Vůdčí bělehradský novinář,^{9/} který se specializuje na útoky proti disidentům, analyzuje v bělehradském týdeníku NIN problém následujícím způsobem: Intelektuálové chtějí nezávislý časopis proto, aby mohli argumentovat ve prospěch alternativy k existujícímu společenskému řádu. Ale co je podstatou existujícího společenského řádu? Je to samospráva, rovnost národů, demokratický a humánní politický systém. Tudíž, co by mohlo být alternativou? Alternativou samosprávy je buď stalinistický centralismus anebo kapitalistické vykořisťování, alternativou rovnosti národů je nerovnost, to jest porobení jednoho národa druhým; alternativou demokracie je despotismus; a alternativou lidskosti je nelidskost. Opravdu brilantní argumentace! Protože Jugoslávie je známa jako „nejlepší ze všech možných světů“, jakákoli změna musí být zhoršení. Q. E. D. A přirozeně, uzavře náš expert logiky, jugoslávská pracující třída, která platila svojí „krví“ za „nás“ socialistický systém, nedovolí takovéto změny.

Všechny tyto opoziční činnosti rozčilují režim. Komunističtí vládcí vidí, že v potitovské éře budou postaveni tváří v tvář daleko intenzivnějším disidentním činnostem než byly ty, se kterými se musel utkat sám diktátor. Neměla by ujít pozornosti skutečnost, že některé velmi důležité osobnosti v režimu se nepodílejí na kampani proti disidentům. Zdá se to naznačovat existenci nesouhlasu uvnitř establišmentu, pokud se týká řešení problému disentu a opozice. Ve vládnoucí třídě jsou mocní členové, kteří opravdu sympatizují s disidentským hnutím a sami chtějí reformy. Z tohoto důvodu disidenti, jestliže budou mít odvahu a vytrvalost, mohou se stát katalyzátorem demokratické změny v Jugoslávii.

Ale odvaha a vytrvalost, byť nezbytné, nepostačí. Analýza a schopnost rozumět jsou stejně důležité. A každá vážná snaha porozumět jugoslávským problémům se musí pokusit je vidět v rámci národní otázky. Existuje mnoho důležitých nepochopení vztahu mezi nacionalismem a bojem za lidská práva. Západní pozorovatelé i disidenti a nacionalisté sami jsou často obětí vlastních předpojatostí a subjektivity.

NACIONALISMUS A SVOBODA JEDNOTLIVCE

Nacionalistovo pojetí dějin vlastního národa má sklon k narcismu, nekritičnosti a romantismu. Je-li takové chápání doprovázeno pojmem „okupace“, dosáhne ještě víc nekritických rozměrů. Podle některých nacionalistů uvnitř Jugoslávie je jejich vlastní území, ať už je to Srbsko, Chorvatsko nebo jakékoli jiné, jednoduše o k u p o v a n á z e m ě . Tato myšlenka je ovšem něco jiného než říci, že Jugoslávie je tyranie a že jednotlivá národní práva nejsou respektována. Znamená to, že země /Chorvatsko, Srbsko, Kosovo/ je ovládána cizí skupinou lidí /kulturně, psychologicky nebo jakkoli jinak chcete, ale vždy „cizí“/, kteří uchwátíli politickou moc, ať už historickou náhodou, početní převahou nebo vojenským štěstím – každopádně bez j a k é h o k o l i souhlasu či podpory porobených.

Pro nacionalistu je „okupace“ první v pořadí naléhavosti, vždy katastrofální a hrozná. Tento pojem „okupace“ dovolí nacionalistovi svádět v e š k e r é zlo v jeho národní historii na „cizince“. Tedy, zpuštělé hospodářství, dogmatický komunismus, předpojaté soudnictví, úplatná správa – to všechno jsou jen výsledky cizího zasahování.

Národní osvobození jakožto takové je tedy chápáno nejen jako nezbytná, ale jako sama o sobě dostatečná podmínka svobodného, prosperujícího a civilizovaného života. Nacionalista tudíž považuje svůj národ za p o l i t i c k é t ě l e s o s i n s t i t u c e m i ,

kteřé už existují. Takovému pojmu stačí se jen osvobodit od cizí moci jej utlačující, aby se vrátil k své „přirozené“ dobré, spravedlivé a krásné existenci. Nacionalista se netrápí se zakládáním politických institucí. Pro něho je osvobození ta nejdůležitější věc. Jeho národ je jako Holandsko pod nacistickou okupací. Když zlí nacisté jsou poraženi a vytlačeni, národ se – bez zvláštního úsilí – vrátí ke svému liberálnímu a tolerantnímu sociálnímu a politickému životu.

Z nacionalistova pohledu je osvobození zápas proti cizinci. Jeho politika je tudíž zahraniční politika nebo /když se přiklání k vojenským pojmům nebo metodám/ válka, válka jako zahraniční politika pokračovaná jinými prostředky. Tento pohled nutně svědčí o chudobě politických myšlenek a absenci debaty uvnitř nacionalistických kruhů. Mysl nacionalisty je zcela pohlcena analyzováním „protivníka“ a plánováním akcí proti němu.

Představa jeho vlastního národního území jako okupovaného politického tělesa s již zřízenými institucemi činí nacionalistu jednak romantičtější ohledně minulosti vlastního národa /veškeré „zlo“ je vnější a náhodné/ jednak méně zainteresovaným na plánování a na zápase o různé formy společenské a politické organizace. Toto je důvod, proč dokonce liberální nacionalista /takový, který opravdu věří v důležitost a hodnotu svobody jednotlivce – a takových nacionalistů je poskrovnu/ se tak málo zajímá o lidská práva nebo o jiné „liberální“ reformy /svobodný tisk, lidské zacházení s vězni, nezávislé soudnictví, nezávislost univerzit a podobné/ neboť tyto musí, podle jeho názoru, automaticky následovat „národní osvobození“.

Nacionalista je nejen romantikem, ale i revolucionářem. Tudíž ho lze srovnat s tím starým revolučním romantikem, jedním z otců revolucí, Rousseauem. Rousseau také věřil, že svoboda může být jednoduše výsledkem rozlomení řetězů, kterými zkažený společenský řád spoutává „přirozeně“ svobodné a dobré jednotlivce. Tudíž nesouhlasil s názorem, že svoboda je možná pouze uvnitř vysoce vyvinutých liberálních institucí. Svoboda se mu jevila přirozená a nemohla být stvořena. Člověk se mu stával znovu svobodným a znovuzískával své opravdové já aktem osvobození. Pro nacionalistu se jeho země stane svobodnou podobným způsobem – aktem svržení cizí nadvlády, a nikoli cestou boje za lidská práva.

V Jugoslávii je mnoho intelektuálů, kteří se považují za demokraty. V mnoha ohledech si zaslouží být nazýváni demokraty. Ale chtějí dosáhnout demokratizace v Jugoslávii tím, že nacionalistům nebude poskytnuta svoboda. Tento postoj je zřídka vyjádřen přímo a otevřeně, ale stává se zřejmým očividnou absencí jakékoli podpory pro pronásledované nacionalisty z jejich strany. Na druhé straně jsou nacionalisté zřídka demokraty, čistě a jednoduše. Dokonce ani ti nejliberálnější z nich nepovažují svobodu jednotlivce za něco prvořadě důležitého. A proto se někdy důvodně musí pochybovat o autentičnosti jejich demokratického přesvědčení.

Avšak přece existuje zcela jasná skupina nacionalistické politické opozice, která volí klidné demokratické reformy a podporuje lidská práva. Bylo by tudíž hluboce chybné vylučovat tyto lidi z řad demokratické politické opozice. Nedávné příklady jsou chorvátští intelektuálové jako Gotovac, Paraga, Tudjman a Veselica, kteří byli souzeni v první polovině roku 1981. Širší disidentské kruhy by měly pochopit, že Jugoslávie nemůže být demokratická bez uznání práv demokratických nacionalistů.

Je scestné si myslet, že národní nezávislost by samočinně přinesla vnitřní demokracii. Bylo by stejně chybné se domnívat, že demokratizace je dosažitelná, že politické svobody a lidská práva by mohla být uskutečněna a dosažena a že nikdo by se potom nesnažil hovořit svobodně a otevřeně o problémech vlastního národa,

Požadovat a očekávat nějakou nadnárodní objektivitu jakožto nezbytný předpoklad práva být politicky aktivní by v jugoslávských souvislostech znamenalo zvýhodňovat existující nedemokratický politický systém. Jugoslávský režim často představuje zvláště západním politikům a novinářům sám sebe za jediný prvek stability v Jugoslávii. Jugoslávští byrokraté tvrdí, že bez nich by národy Jugoslávie bojovaly mezi sebou. A tak cizinci, kteří to dobře myslí, opouštějí Jugoslávii v přesvědčení, že demokratizace, jakkoli záhodná, je nemožná. Vedla by ke vzrůstu nacionalistických citů a konfliktů. V jejich pohledu Jugoslávci nejsou postaveni tváří v tvář dilematu diktatura versus demokracie, nýbrž diktatura versus občanská válka. A těmto západním lidem je zcela zřejmé, že diktatura představuje „rozumnější“ řešení.

Současní mocipáni používají národnostního konfliktu stejně tak pro legitimizaci své vlády jako pro omezení politické opozice uvnitř každého jednotlivého národa. Obávají se jakékoli celojugoslávské politické opozice. Lze argumentovat, že diktatura, obzvláště po porážce chorvatské nacionalistické vlny v letech 1971–72 vládla v zemi podle starého imperialistického předpisu *divide et impera*, podněcujíc jeden nacionalismus proti jinému a potom „hájíc“ každý národ proti zbývajícím.

Není pravděpodobné, že se tento stav mnoho změní. Naneštěstí je dnes v Jugoslávii stále dost pochopení pro pronásledování politických oponentů režimu z jakéhokoli „jiného“ národa v Jugoslávii, jen když nepatří do národa vlastního. Je jen velmi málo intelektuálů, kteří se odváží hájit práva pronásledovaných disidentů uvnitř svého vlastního národa. Ale ti, kteří měli nezbytnou odvahu hovořit za své vlastní, ani nehlesli, když se pronásledování týkalo disidentů z jiných národů.

Takovéto rezignované přijetí role strany a vlády jakožto jediného „rozhodčího“ ve věci nacionalismu, umísťuje disidenty do těžké pozice. V jeho světle je otázkou, proč by strana neměla mít právo určovat, kdo je nebo kdo není morálně–politicky vhodný pro jisté profese a zaměstnání, jaký je autoritativní výklad Marxe a jaký není, jaký druh umělecké svobody by měl být povolen a jaký ne atd.? Ovšem, svévole strany alespoň v těchto věcech byla přísně kritizována bělehradskými disidentskými kruhy během let 1980 a 1981.^{10/}

Ve všech diktaturách, a obzvláště v těch komunistických, je soudnictví závislé na těch, kdo vykonávají politickou moc. Vládcí si udržují svou moc postavit před soud a odsoudit všechny ty, které považují za své politické odpůrce. Zápas za lidská práva a demokratické reformy musí proto být větší mírou zaměřen na zničení moci stranických byrokratů nad soudnictvím.

Je nemožné si představit nezávislé soudnictví, které by postavilo před soud lidi za „zločin“ nacionalismu. Pojem nacionalismus je sám o sobě tak složitý a mlhavý, že je vpravdě nemožné určit praktická empirická kritéria pro jeho existenci vůbec. A nejsou-li objektivní kritéria pro „zločin“, pak musí existovat nějaká libovolně jednající autorita /politická, přirozeně/, která se stane rozhodujícím faktorem.

Každý v Jugoslávii ví, že je to strana a soudy, kteří soudí lidi za nacionalismus. A také, že soudní přelíčení se uskuteční po dohodě s politiky, když důvody jsou vyjádřeny

zhruba takto: „Nacionalisté se stávají čím dál tím více aktivní. Musíme preventivně a pro výstrahu zavřít a odsoudit několik z nich . . .”

Toto je typický způsob, kterým myslí politici a kterým by nemělo myslet soudnictví. Aby bylo zřejmé, jak hluboce je toto vzdálené od skutečného „ducha zákona“, představme si s t e j n ý z p ů s o b argumentace ohledně opravdových zločinů. Řekněme krádež: „Zloději se stávají čím dál tím více aktivní. Neměli bychom hledat příležitost postavit je před soud? Jestliže je mnoho případů, musíme vybrat několik mužů a musíme je krutě potrestat, ačkoliv je třeba opatrnosti, abychom se vyhnuli skandálům . . . atd. atd.”

Je také typické, že nacionalisté jsou žalováni za „zločiny“ spáchané během dlouhé doby, tři až pět let nebo dokonce déle. Nebyly tedy jejich aktivity p ř e d t í m ilegální a staly se ilegálními teprve nyní? Přirozeně že ne. Žádné nové zákony stanoveny nebyly. A i kdyby byly, nový zákon by neměl být retroaktivní. Co se vlastně stalo, je to, že byrokraté rozhodli, že vnitřní nebo mezinárodní situace je nyní v h o d n á pro přelíčení, že jistí nacionalisté se stali n e b e z p e č n ě v l i v n í, nebo něco podobného. „Vhodný, nebezpečný, vlivný“ – nic z toho není právní výraz!

Nacionalisté jsou obvykle souzeni za „nepřátelskou propagandu“ /§ 133 jugoslávského trestního zákoníku/. Tento zákon je používán vládou jako univerzální zbraň proti jakémukoli druhu politických oponentů. Aby něco bylo definováno jako nepřátelská propaganda, musí to být nepravdivé. Podle jugoslávského zákona nemůže být pravdivé stanovisko považováno za nepřátelskou propagandu. Přirozeně, strana má poslední slovo v tom, co je pravda a co lež. Ale mohl by vůbec takový zákon být udržen bez vlivu nějakého mimojustičního politického tělesa? Bylo by možné, aby soud sám rozhodl, co je pravdivé a co ne v této složité věci? „Nacionalismus“ není něco jednoduchého a „viditelného“, ale je založen na argumentech z historie, hospodářství, demografie atd. A proto přijmout, že soudy mohou soudit lidi pro nacionalismus, znamená také přijmout kvůli politické moci v mnoha jiných notoricky obtížných a složitých záležitostech, které zahrnují skoro celý prostor sociálních věd a kultury.

Hledání pravdy v dějinách, hospodářství, sociologii či jiných oblastech výzkumu je převelice obtížný úkol pro jakéhokoli jednotlivce a pro tu disciplínu samu. Potřebná ohromnost úsilí a nejistota úspěchu mohou být srovnány s uměleckou tvořivostí. Mistrovská díla jsou stejně tak řídká ve společenských vědách jako v umění. Zažalovat například historika za to, že je nacionalista /to jest za neobjevení pravdy o nějakém historickém období/ je tak nesmyslné, jako zažalování básníka pro napsání špatné básně. Nejenže žádný soud není kompetentní soudit v této věci, ale ani přesný pojem „pravdy“ /jejíž absence se objevuje jako podmínka něčeho, aby se to stalo nepřátelskou propagandou/ nemůže být přesně definován.

PŘÁVO BÝT NACIONALISTOU

Hodnotíme-li možnosti vytvoření separátního a nezávislého národního státu, to je separování některého národního území od Jugoslávie jak existuje dnes, akcí komunistů náležejících k jednomu z národů /tento scénář se objevil jako jasná možnost během „Chorvatského léta“ 1971/, je dobré pamatovat, že boj za „národní komunismus“ nikoli nezbytně směřuje k vytvoření demokratičtějšího společenského systému.

V roce 1948 se jugoslávští komunisté dostali do konfliktu se Stalinovým Sovětským svazem. Rozřešili to tím, že se stali nezávislejším státem. Dlouhodobě se tato jugoslávská polo-nezávislost na Sovětském svazu ukázala jako živná půda liberálních reforem. Jugoslávský druh komunismu se zdál povolovat více individuálních svobod /konzumní zboží/ než sovětský. Ale posílení svrchovanosti jednotlivce nebylo přímým a okamžitým důsledkem posílení suverenity jugoslávského státu. V prvních několika letech antistalinismus ve vztahu k metropoli světového komunismu ve skutečnosti znamenal více stalinismu ve vnitřních záležitostech: koncentrační tábory pro komunisty, kteří zůstali věrni Sovětskému svazu, kolektivizace zemědělství proto, aby se „dokázalo“, že země neopustila věc socialismu, všeobecné posílení armády, policie a politické propagandy. Pouze později a z jiných důvodů, se země vydala na cestu k umírněným reformám.

Má zásadní význam uvědomit si, že pro kteroukoli komunistickou zemi existují mocné důvody stát se autoritativnějším nebo dokonce „stalinistickou“ během vlastního boje za nezávislost na komunistické metropoli /bez ohledu, zda to je Moskva či Bělehrad/:

- a/ Obrana státní svrchovanosti vyžaduje posílení státního aparátu.
- b/ Vždy existují lidé, kteří jsou proti separaci. Ti musejí být odstraněni čístkou nebo dokonce uvězněni, a toto vytvoří ovzduší strachu a útlaku, které se rozšíří do celé společnosti.
- c/ Protože se konflikt stále odehrává uvnitř rámce marxisticko-leninské ideologie, zůstává silné pokušení vykládat zápas jako pokus dosáhnout „čistý“, autentický, vpravdě proletářský a egalitární společenský řád. Toto přirozeně nutí k zesílení radikálních kroků a politického násilí.
- d/ Pocit obležení posiluje kolektivistické a nacionalistické sentimenty a tvoří hluboce protiberální ovzduší paranoie a strachu.

Za svou nezávislost na Moskvě Čína zaplatila draze „kulturní revolucí“. Rumunsko vstoupilo do zdánlivě trvalého období kultu osobnosti a velkorumunského šovinismu. Albánie /„vyzývající“ Bělehrad, Moskvu i Peking/ zaplatila skoro úplnou hospodářskou zkázu a „dosáhla“ jednoho z nejvyšších procent na světě v politických věznicích.

Západní analyzátoři jugoslávských záležitostí soudí, že „úspěch“ jednoho nacionalismu, objevení se jedné trhliny v přehradě, znamená konec Jugoslávie. A to by, dodávají, zapříčinilo řetězovou reakci.

Slovo, které se často vyskytuje v této souvislosti, je „hrdost“. Národní hrdost by nedovolila Slovincům /například/ zůstat „pouze“ republikou uvnitř jugoslávské federace, kdyby, řekněme, Makedonie se stala nezávislým státem. Hrdost a ješitnost opravdu hrají důležitou úlohu v „národní“ politice, ale není jisté, zda mají rozhodující důležitost. Když je osud národa v sázce, budou muset být brány do zřetele jiné faktory. Opustila by snad Makedonie jugoslávský stát, který ji finančně podporuje a dává jí úplnou kulturní, správní a hospodářskou svébytnost a riskovala by snad bulharskou okupaci jednoduše pro prestiž, která doprovází samostatnou státní existenci?

Západní názor^{11/} je výsledek směsi neznalosti, quassiaristokratické nadnesenosti a všeobecného nepochopení jugoslávských problémů. Konflikty a boje národů, jejichž jména jdou často těžko vyslovit, věci, které sotva zasluhují, aby se o nich hovořilo, mohou být „vysvětleny“ někým, kdo sleduje balkánský nacionalismus z povzdálí, jakožto iracionální, směšné a někdy přímo šlené.

„Trhlinová“ teorie je obvykle provázena vírou společnou mnoha učencům a diplomatům na Západě, že demokratizace v Jugoslávii by byla právě tou ideální příležitostí, aby vznikla „trhlina“. Dokazují, že nacionální extrémismus by byl přímým a nevyhnutelným následkem liberalizace. Tato „teorie“ je často používána k ospravedlnění Titovy autokratické vlády – chudák starý diktátor musel chránit jugoslávské národy jeden před druhým.

Je poněkud překvapující, jak málo nacionalistů ve skutečnosti bojuje za demokratické reformy a lidská práva. Člověk by očekával, že tak budou dělat přinejmenším z „taktických“ důvodů, aby byli více respektováni v očích západního veřejného mínění, čehož by mohlo být využito jako efektivní zbraně národního osvobození. Nedostatek seriózních kampaní za lidská práva může být vysvětlen z větší části nízkou kulturní a osvětovou úrovní, národní nesnášenlivostí a všeobecným sklonem dávat přednost autoritářským myšlenkám.

Avšak přece – a to zcela v protikladu k názoru západních pozorovatelů, kteří ztotožňují vzestup osobních svobod se vzestupem anarchie – je mezi nacionalisty hluboké vědomí toho, že demokratické metody, jakkoli příznivé jistým formám nacionalismu /demokratického druhu/, také vážně omezují a odsuzují všechny formy nacionalistické revnivosti. Nacionalisté si také uvědomují, že svobodná společnost by umístila práva jednotlivců nad práva státu nebo národa. A proto „opravdový“ nacionalista jakoby nějak intuitivně cítil, že „demokracie“ není to, co by opravdu chtěl, v žádném případě ne dřív než by „všechny účty byly vyrovnány“.

Mnoho balkánských nacionalistů žijících na Západě ztotožňuje liberalismus s „měkostí“ a slabostí v politice a cítí, že tento stav politiky by neuspokojil a ani nemohl uspokojit jejich touhy a sny.

Svoboda nemá sklon pouze k permisivitě a anarchii; je to také jistá a pevná zeď, která může chránit veřejnost před násilím a zmatkem. Toto vědomí by mělo učinit potenciálního reformátora odvažnějším a optimističtějším: d o k o n c e i v Jugoslávii může být demokracie. Nacionalisté dávají zcela vyhraněně přednost silným státním institucím, unitarismu a etatismu proti samosprávě a autonomii. Osvobozením nacionalisty od donucování jugoslávským státem by mohly být, bez kontradikce, také omezeny jeho autoritativní impulsy.

Společnost, která respektuje práva jednotlivce, je také hluboce nenásilná a je proti extrémům. Zřetel na jednotlivce dělá politický proces poměrně pomalým. Za těchto okolností nekvete „revolučně nacionalistické“ nadšení. Ideologické ostří nacionalismu by tedy n e b y l o svobodnou společností zostřeño. Kdyby každý jednotlivec směl svobodně vyjádřit své názory, pak by bylo mnoho těch, kteří by mluvili proti nacionalismu /obzvláště proti jeho extrémní podobě/. Aby nacionalista byl schopen „fungovat“ ideologicky a politicky, musí operovat v uměle vytvořeném prostředí, kde reprezentuje skoro c e l ý svůj národ, anebo přinejmenším si aspoň myslí, že ho reprezentuje a honosí se tím vůči těm, kdo ho následují, i vůči svým nepřátelům. Nemůže být spokojen tím, že by reprezentoval pouze jedno z mnoha politických hnutí nebo stran.

Opravdu svobodná společnost současně dovolí i podkopá takové sentimenty a způsoby myšlení. Mnohé společnosti upadly z jednoho druhu diktatury do ještě horšího; a velmi málo /jestli vůbec nějaké/ z pravé demokracie do násilí a tyranie.

*

- 1/ Tento rozhovor byl zveřejněn 29. června 1980 v bělehradských NIN /Nedeljne informativne noviny/. Vuko Goce-Gučetić, který je současně generálplukovníkem Jugoslávské lidové armády, dále řekl: „Devět desetin politických zločinů je spácháno slovně.“ /Toto je rovněž uvedeno v Congressional Record, 5. září 1980; E 4239./ V dubnu 1981 se konalo společné zasedání všech jugoslávských veřejných žalobců pod předsednictvím Goce-Gučetiće. Byly tam vyhlášeny právní kroky velkých rozměrů proti každému, kdo by se pokusil vyjádřit nesouhlas s režimem.
- 2/ Milovan Djilas a Mihaljo Mihajlov opakovaně prohlásili, že počet politických vězňů převyšuje tři tisíce. Takový je názor velké většiny jugoslávských disidentů /vyjádřený během soukromých rozhovorů s autorem tohoto článku/. Sir Duncan Wilson, ve své knize Titova Jugoslávie /Tito's Yugoslavia/ /Cambridge University Press 1979/, cituje Djilase v tom smyslu, že uprostřed sedmdesátých let měla Jugoslávie na hlavu více politických vězňů než Sovětský svaz. /Sir Duncan s tímto náhledem nesouhlasí./ V New York Times ze dne 23. října 1980, v rozhovoru s Leonardem R. Sussmanem /„A Story of 2 Belgrades“/, hovoří Djilas o 600 vězňích. Mihaljo Mihajlov píše v The Nation ze dne 17. října 1981, že je asi tisíc politických vězňů. Zvýšení je zčásti výsledkem nepokojů v oblasti Kosovo v březnu, dubnu a květnu 1981.
- 3/ Čas od času poskytli intelektuálové rozhovor západnímu tisku a dokonce i vyjádřili kritiku, a to s pozoruhodnou odvahou a poctivostí. Ale tohle nebyla pravidelná praxe, s výjimkou Mihajlova a Djilase.
- 4/ V mnoha politických procesech během posledních 36 let byla toto obvyklá žaloba. Pro disidenty je důležité vyhnout se podniknutí jakýchkoli akcí, které by mohly tuto žalobu učinit pravděpodobnou.
- 5/ Žádost byla oznámena ve většině západních novin. Celý srbo-chorvatský text byl zveřejněn v Naša reč, Londýn, č. 321, leden 1981, str. 6, 7, 8 a 9.
- 6/ Naša reč, č. 321, leden 1981, str. 8.
- 7/ Dobroslav Paraga byl souzen v květnu 1981 na základě žaloby, podle níž vstoupil do styku s chorvátskými emigranty. Žaloba byla založena výhradně na jeho vlastní výpovědi, získané s použitím krutého nátlaku, jehož částí bylo, že nedostal potravu po pět dní a že mu bylo vyhrožováno zabitím. Žaloba byla v podstatě namířena na diskreditaci Paragovy činnosti jakožto organizátora žádosti o amnestii pro politické vězně. Dr. Marko Veselica, uznávaný národohospodář a velmi známý disident, byl odsouzen na jedenáct let v září 1981. Byl uvězněn pouze na základě výpovědi dvou dam, 82 a 84 let starých. Když byly předvedeny před vyšetřujícího soudce, odvolaly své výpovědi a prohlásily, že nikdy Veselicu nepotkaly, že byl na ně činěn nátlak a že byly vydírány policií, aby učinily výpověď v tom smyslu, že se ve svém domě setkaly s neidentifikovaným chorvátským emigrantem. Podobné byly žaloby proti historikovi a bývalému generálovi Dr. Franjo Tudjmanovi a proti básníkovi Vlado Gotovacovi. Úplná dokumentace může být nalezena v chorvátském čtrnáctideníku Nova Hrvatska, vydávaném v Londýně a ve zvláštní publikaci věnované každému z těchto posledních dvou, které byly vydány jako monografie v United Publishers, 60 Brightwell Crescent, London SW 17, England. Případy byly rovněž oznámeny většími západními novinami.
- 8/ Viz Naša reč, č. 320, prosinec 1980. Tam rovněž plný text této iniciativy podepsaný spisovatelem Dobricou Čosićem a profesorem Ljubou Tadićem z bělehradské uni-

verzity. Viz také *New York Times*, 4. listopadu 1980. *Le Monde*, 19. října a *Die Welt*, 3. listopadu 1980.

- 9/ Novinář je Dragan Marković a jeho článek vyšel v NIN v prosinci 1980.
- 10/ Příklady bělehradských disidentských činností viz výše.
- 11/ Toto je ovšem veliké zevšeobecnění. Jsou rozdíly mezi náhledy U. S. State Departmentu, britské Foreign Office a západních akademiků a novinářů. Ale přece je cosi, co se jeví jugoslávským disidentům jako „západní náhled“. Částečně je to zjednodušení a částečně karikatura západního náhledu v celé jeho složitosti. Ale, stejně tak jako jiná zjednodušení a karikatury, obsahuje víc než zrnko pravdy.

*

MIKROROZHOVOR S ALEKSOU DJILASEM

autorem předchozího článku:

- T: Co soudíte o spolupráci mezi našimi národy?
- D: Jan Masaryk jednou řekl, že američtí kongresmani si soustavně pletou Československo s Jugoslávií, ba i říkají „Jugoslovensko“ a „Českoslávie“; protože není naděje, že nám budou kongresmani lépe rozumět, bude nejlepší, když budeme usilovat o to, abychom si byli tak blízko, že tato záměna ani nebude tak velká chyba.

*

MILOVAN DJILAS O VELIKONOČNÍ RAZII PROTI DISIDENTŮM

Na velikonoce 1984 přepadla jugoslávská policie shromáždění 28 bělehradských disidentů v soukromém bytě filozofa a novináře Dragomira Oljuce. Akce nám natolik připomíná Prahu, Brno nebo Bratislavu v roce 1978, že bychom byli nakloněni usuzovat na přítomnost Obzinových a Pieščakových poradců v Bělehradě coby formu bratrské pomoci soudruhům v nesnázích. V každém případě je velikonoční razie přelomem v dosavadní praxi policie, dosud vcelku tolerantní alespoň co se týče Bělehradu, Srbska a dissentu toho typu jako je v jiných komunistických zemích. Proto bude také pravděpodobně znamenat jistý mezník i ve vývoji samotného dissentu.

V průběhu razie byl na 24 hodin zadržen a domovní prohlídce podroben Milovan Djilas. Přes zákaz, který mu byl dán, poskytl o tom interview západnímu tisku. Líčí, jak byl pozván na schůzku osob různých názorů – marxistů, liberálů a konzervativců –, které spojuje společné úsilí o respektování lidských práv a kteří se v Bělehradě již po několik let scházeli s jistou benevolencí ze strany policie. Pozván byl telefonicky den předem. Krátce po zahájení byla schůzka přepadena policií a celá ulice zablokována asi 30 policejními vozy – M. Djilas hovoří o scénérii „jako v americkém filmu“, nám to arcí připomíná něco jiného. Od dalších detailů tedy upouštíme, každý si je dovede představit, a z interview vybíráme Djilaso-va zásadní politická a filozofická hodnocení.

Problémem Československa, zvláště před rokem 1968, byl a dodnes zůstává komunistický centralismus; problémem Jugoslávie již v šedesátých letech zřetelně byla středověká roztržičnost, na jejímž základě se instalovala vláda komunistických vezírů. Československo je nejposlušnějším lokajem Kremlu, bělehradští vládcí se jako první z této závislosti vymanili. To jsou rozdíly. Společné zůstává to základní, diktatura komunistické strany a nedostatek politické demokracie. Budeme spolu se čtenáři sledovat, jak dalece se „disidentské nebezpečí“ pro vládnoucí komunistickou vrstvu a její potřeba mít cizí podporu proti vlastnímu lidu bude odrážet v budoucích zahraničních vztazích Titových dědiců. A nebudeme tu jen diváky pasivními. Gottwald ani nepomyslel na společnou obranu státní nezávislosti spolu s Titem, a Dubček se klepal strachy, když byl na tu možnost upozorňován. Nuže, odpovídáme i Kremlu, i Husákovi i pozůstalým Dubčekovým svou rozhodnou podporou jugoslávských demokratických oponentů komunistického režimu! Z nejužší spolupráce československých a jugoslávských bojovníků za lidská práva, kterou tu zahajujeme, po letech vzejde nová společná budoucnost našich národů.

J T

/Konkrétně k razii:/

„V poslední době nastalo značné omezení svobod a autonomie, které existovaly. Takový obrat zasáhl kulturu, umění, divadlo. Myslím, že úřady v Chorvatsku a v Bosně vykonávaly nátlak na úřady v Srbsku ve směru k větší tvrdosti. . . . Velikonoční operace byla provedena nervózně . . . Nejméně pět ze zadržených bylo bito, další přišli o práci. Všechno to byly osoby bez společné ideologické pozice, společný měly, opakují, jenom zájem obhajovat lidská práva a svobodu myšlení. Někteří z nich se zúčastnili studentských manifestací v roce 1968 a za to byli odsouzeni k několikaletým trestům vězení – jako například režisér Lazar Stojanović. Víím také, že Radomir Radović, který zmizel po svém propuštění, zemřel v Obrenovci. Byl to inženýr hydraulik a před časem se připojil ke skupině intelektuálů. Dále je to případ advokáta Srdji Popoviče, u něhož, ačkoli se neúčastnil schůzky skupiny, byla provedena domovní prohlídka v bytě i v kanceláři a který byl podroben dlouhému výslechu.

Možná, že se ho policie pokoušela do tohoto případu uměle zaplést; Popović je nejznámějším advokátem disidentů a chtěli mu jako svědkovi zabránit, aby převzal obhajobu členů skupiny . . . ”

/K obecné situaci Jugoslávie: /

„Krise není národnostní, jak se má obecně za to. Žádná etnická skupina není zásadně nepřátelská Jugoslávii jako státu, ačkoli žádná v něm není spokojena. Je to krize ideologická a krize ekonomického a společenského systému. Žádný z předáků nemá nové myšlenky a žádný z těch ostatních nemá možnost je vyjádřit: kdokoli to učiní, bude rychle považován za nepřítele. Ve skutečnosti právě naopak toto únavné pokračování titoismu bez Tita ohrožuje samotné přežití Jugoslávie a způsobuje postupné propadání do roztržitého středověkého typu. Snad jedině orientace na konfederativní řešení a na skutečné vnitřní reformy by mohla být východiskem . . . Ale což komunistická strana může řídit tak ohromnou přeměnu systému? . . . Slepá ulička pokračuje. I kdyby vedení pochopilo potřebu vytvoření jednotného trhu – a já nevěřím, že to pochopí – místní byrokraté budou pokračovat ve směně na lokálním základě. To je samočinný jev, z něhož plyne myšlení středověkým způsobem . . . Věřím, že Jugoslávie se bude moci otevřít demokratickému socialismu a bylo by to jediné východisko. Ale na neštěstí nemohu našeptávat tuto cestu jako okamžité řešení, protože nejsme ještě zralí pro demokracii západního typu. Nejlepším řešením v dané chvíli by mohl být režim sice autoritativní, ale otevřený demokratickým reformám. Demokracie ve skutečném smyslu slova by mohla uvést zemi do chaosu, rozpoutat národnostní a náboženské konflikty. Na druhé straně krizová situace se prohlubuje den ze dne a domnívám se, že dříve než uplyne rok budou problémy ještě obtížnější. Ani toto kolektivní vedení se mi nezdá způsobitelné je rozřešit . . .

Samospráva je jiný problém. Každému je jasné, že se stala nevykonnou především kvůli nejpřísnější kontrole, kterou nad ní provádí komunistická strana. A potom, v současné situaci ekonomické krize a pokusu o stabilizaci vytváří samospráva chaos. Řekněme, že samospráva obsahuje v sobě pozitivní myšlenku, kontrolu nad výrobou. Ale tato kontrola není vykonávána výrobci, nýbrž byrokraty. Bylo by třeba, aby vznikly / = nezávislé, pozn. red. / odbory; je jisté, že to by byl již krok vpřed. Ale myslím, že bez politické demokracie nemůže samospráva fungovat a ostatní je jen iluze . . .

Současná západní ekonomická pomoc je pozitivní, ale neřeší problémy, pomáhá jenom překlenout průběžné těžkosti. Vlastní jugoslávský problém nespočívá v ekonomické krizi. I kdyby Západ dával třeba třikrát silnější injekce, málo by se změnilo. Aby se opravdu pomohlo, bylo by třeba, aby Západ naléhal na respektování lidských práv v naší zemi. Ve své poslední knize *Vězení a myšlenka* mluvím o svých zkušenostech z vězení před válkou a po válce a dospívám k závěru, že myšlenky jsou základním prvkem v celkovém rozvoji lidstva. Kritizují nepřímě Západ za projevy skepticizmu, relativizmu a pacifizmu, jejichž rozvoj pozoruji. Jsem proti válce, ale jsem také proti pacifistům. Západ se rozloží, jestli ztratí víru ve své vlastní ideje. A když říkám ideje, myslím také na boha a náboženství. Myslím, že Západ prochází hlubokou krizí, ale není ještě v úpadku. Tam, kde je svoboda, nemůže se mluvit o úpadku.”

/Zkrácený překlad úryvků z rozhovoru s Telesiem Malaspinou podle italského týdeníku *L'Espresso*, 13. 5. 1984, str. 30 – 34./

POLSKÁ DISKUSE

Marek LESZKOWSKI

HLAVNÍ PROUDY SOLIDARITY

KONTAKT, Paříž, č. 8, prosinec 1982, str. 7–10. Zkráceno.

Nežádám o slovo na historickém sympóziu, stavím si úkol skromnější. Jde o odpověď na otázku, která se stále znovu vrací v našich rozhovorech, možná v důsledku propagandistické ofenzívy vládních publikací: Jaký byl smysl polské revoluce /1980–81, pozn. red./, jaké byly její hodnoty a ideje, které ji vedly?

Je vůbec možno mluvit o ideologii Solidarity, této struktury spojující rozličné ideové směry, sociální programy a hierarchie hodnot, která integrovala desetimilionovou masu členstva a byla východiskem pro praktickou činnost vůdců hnutí? Partajní propagandisté nás už obvinili najednou z anarchismu, trockismu, syndikalismu, revizionismu, sociáldemokratismu, klerikáldemokratismu, klerikalismu, liberalismu, apologie kapitalismu, nacionalismu a fašismu. Taková senzační odhalení můžeme ponechat stranou. Budeme-li mluvit vážně, je potřebí uvědomit si, že teoreticko-programové úvahy nebyly v Solidaritě nijak zvlášť vypracované. Omezovala nás na jedné straně nutnost soustředit síly na pragmatickou činnost Svazu strhovaného do ustavičných konfliktů, a na druhé straně nutnost hledat částečná řešení, vymezená požadavky „kompromisu“ a „dorozumění“. Praktické a partikulární myšlení rozhodně dominovalo nad „filozofickými“ úvahami, točícími se kolem obecných pojmů.

A přesto existovala určitá shoda společenských postojů, která zpola intuitivně spojovala v jednotlivý celek mocné hnutí zorganizované podle zásad vnitřní demokracie a rozsáhlé autonomie každého ohniska /podniku, oblastí/. Jaké složky vytvářely tuto shodu?

Před třemi lety uveřejnil velký polský filozof v emigraci Leszek Kołakowski nevelkou esej s paradoxním titulem „Jak být konzervativně liberálním socialistou“. Podle jeho mínění je možno si představit právě takový postoj, založený na uznání oprávněných postulátů všech těchto tří doktrín. Beru na sebe riziko tvrzení, že polská revoluce započatá v červenci–srpnu 1980 byla první, která bojovala pod prapory konzervatismu, liberalismu a socialismu, rozvinutými nad svými šiky.

Nejprve k o n z e r v a t i s m u s . Tato idea, mnohokrát pomlouvaná úředními ideology a režimními historiky, vyjadřuje obrat k tradici jako hlavnímu zdroji hodnot dneška. Mnozí západní dopisovatelé, kteří byli přítomni velké stávce na Pobřeží v srpnu 1980, byli fascinováni fenoménem dělnické revoluce, první na naší zeměkouli, která vzniká pod znamením Kříže a zázračného obrazu Matky Boží. Komplex tradice byl pro Poláky vyjádřen duchovně neporaženými tradicemi náboženskými a národními. Katolická církev byla svědomím národa v letech komunistické diktatury. Nedopustivší být ten nejmenší ústupek vládnoucí doktríně, bránila etos celé společnosti před důsledky ideologie relativizující mravní

normy a nahrazující je materialisticky pojatou historií obrácenou k cílům „společenského pokroku“. Bránila tudíž základní postoje, jež spoluvytvářejí umění žít svobodně: individualitu a lidskou důstojnost člověka, svědčení pravdě, ochotu k obětem při protivení se zlu a křivdě.

Polský „bojující tradicionalismus“ postupující podle příkladu nepoddajné církve vyjadřoval přihlášení se k věčným a nenarušitelným hodnotám, které také vždy byly nejvydatnějším zdrojem naší kultury a národní identity. V Solidaritě našel svůj výraz nejprve v nábožensko-patriotické obradnosti hnutí, v požadavku neomezené svobody náboženských úkonů a jejich práva na používání masových sdělovacích prostředků. Polské obrození začalo ve dnech papežovy pouti do rodné země a následujícího roku již sklízelo žně v podobě mše svaté, která předcházela každému významnějšímu počínu Solidarity, zápasem o kříže ve výrobních halách a ve školách, miliónovými pochody po atentátu na Svatého otce a smrti polského primasa, a ovšem také velkou hymnou polského Srpna: „Nezhyne lid, jenž věřit nepřestane, Otčinu volnou vrátit rač nám, Pane!“

Dalším rozvojem snah o „konzervování“ našich tradic byl zápas o výchovu mladého pokolení – požadavek reformy ve vyučování dějin a literatury, nezávislé vydavatelské a sebevzdělávací iniciativy, sdružování pracovníků vědy, pedagogů i samotných žáků při prosazování těchto cílů. Jednoznačně se chápalo, že národ, žijící na běžícím pásu chvilkových „vytyčených“ indoktrinací je odsouzen k záhubě. Přetrvává jen tehdy, bude-li se pevně opírat o své staleté základy, vyznačené jeho slávou i porážkami, podněcující mocnou vůli pokračovat v dědictví předků. Nemusím dodávat, že konzervatismem tu míním „šlechtictví ducha“, hodnotu a trvalost ideálů, tvořících základy každé společnosti a prověřených úsilím celých pokolení. Takovéto ideály byly východiskem nejmoudřejší polské konzervativní formace – krakovské historické školy.

L i b e r a l i s m u s, filozofie svobody. Další fenomén stávkujícího Pobřeží – dělníci požadující zrušení cenzury, osvobození politických vězňů a odstranění ideologické nomenklatury. Všeobecné pochopení faktu, že občanské svobody a práva jsou podmínkou pro skutečný rozmach kultury, bylo východiskem zápasu o právní kontrolu cenzury, stejně jako tisíců publikací vydaných mimo dosah ideologického svěráku; tato činnost se započala již několik let předtím v prostředí inteligence tvořící hnutí demokratické opozice. Sem patří také zápas o autonomii vysokých škol a vědeckých pracovišť, či vystoupení spisovatelů, novinářů a umělců za právo na svobodnou diskusi o veřejných otázkách. Liberální ideje byly základem iniciativ směřujících k reformě justičního systému: k zákazu pronásledování ze svetonázorových a politických důvodů, k podstatnému zmírnění polského trestního práva, k humanizaci vězeňského systému. Liberální zásady tržního hospodářství, zaručujícího efektivnost práce, našly svůj výraz v četných bodech společného programu hospodářské reformy: osamostatnění výrobních podniků a jejich financí, zrušení ústředního plánovacího systému příkazů a rozdělování, záruky soukromého vlastnictví výrobních prostředků pro zemědělství, řemesla, obchod a služby.

A konečně základní teze liberalismu: demokracie jako všeobecný systém výkonu moci občany samými. Tato zásada má dva praktické důsledky. Za prvé svobodné volby a vytváření nejvyšších ústavních orgánů podle zásad poměrného zastoupení na základě výsledků voleb. Tento požadavek vlastně nebyl až do konce Solidaritou výslovně vyhlášen – vzhledem

k realitám naší země totiž musel znamenat smetení komunistické strany z politického života, a to by nás postavilo před otevřenou a velmi pravděpodobnou hrozbou sovětské ozbrojené intervence. Nicméně stále neúspěchy pokusů o kompromis s mocí nakonec vedly k rozhodnutí celostátní komise o celonárodním referendu o společenských výborech.

Liberalní demokracie má též další postulát, neméně důležitý – společenskou kontrolu moci nezávislými institucemi a organizacemi. Do jisté omezené, ale důležité míry získala právo takovéto kontroly již Solidarita v gdaňských dohodách. Realizace tohoto práva v jakémkoli směru, například jen při kontrole zásob v potravinářských obchodech, narážela na rozhodný odpor režimu, interpretujícího požadavky Svazu jako „útok na vládu a pokus o převzetí moci“. Podobných příkladů by bylo možno uvést bezpočtu – stačí jen připomenout, že rzeszowskými dohodami získal Nezávislý odborový svaz Solidarita soukromých rolníků právo kontroly výkupu zemědělských výrobků a rozdělování strojů a zařízení pro rolnictvo – se stejným výsledkem. Neméně zasluhuje pozornosti, že v důsledku vzniku Solidarity se v naší zemi rozvinulo široké spontánní hnutí kladoucí si za cíl kontrolu různých úseků veřejného života – počínaje Sdružením spotřebitelů a Polským ekologickým klubem a konče tzv. „patronáty“, tj. společenským hnutím zaměřeným na pomoc odsouzeným a jejich resocializaci. Početná je skupina institucí sdružených v „Koordinačním výboru vědeckých a tvůrčích společností“, které si předsevzaly společnou kontrolu státního rozpočtu v jeho části věnované osvětě a kultuře. Důležitým postulátem liberalismu, převzatým polskou revolucí, je poukaz na nebezpečí plynoucí z koncentrace a hierarchie moci byť demokraticky vytvořené, a v důsledku toho obrana zásad federalismu a samosprávy.

Nejméně výrazně se v tomto spolčení prezentuje *s o c i a l i s m u s*. Příčinou toho je podle mého mínění do značné míry fakt, že toto slovo do omrzení používané režimní propagandou naráží na bariéru resentimentu ve vědomí průměrného občana. Nehledě na to, revoluce Solidarity převzala řadu podstatných rysů ze socialistické tradice, počínaje tou nejvýznamnější: požadavkem nezávislého a samosprávného odborového svazu zastupujícího zájmy pracovníků vůči zaměstnavateli, s cílem obrany práv a podmínek materiální existence zaměstnanců. „Proletáři všech podniků, spojte se!“, hlásalo heslo na bráně stávkující gdaňské loděnice v srpnu 1980. Dodejme, že takové chápání role odborů bylo tradičně vlastní socialismu reformistickému, „trade-unionistickému“, a že je rozhodně odmítali komunisté, pro něž mělo odborové hnutí být jen přístavbou kádrové politické strany.

Ze socialistické stupnice hodnot pochází rovněž strategie na zvýšení mezd v prvních měsících činnosti Svazu směřující ke zmenšení rozpětí mezi nejnižšími a nejvyššími výdělky, na rovnoměrnou rekompensaci vzrůstu drahoty, postulát zaručení sociálního minima a vůbec úpravy podmínek startu do života pro mladé pracovníky a vytvoření bariér zabezpečujících před hrozbou nezaměstnanosti.

A vůbec nejdůležitější jádro socialistické ideologie – opravdové zespolečenštění výrobních prostředků – našlo svůj výraz v hnutí výrobních samospráv. Podle této koncepce měla správa výrobního podniku náležet jeho osazenstvu, které vytváří samosprávu a vybavuje ji širokými rozhodovacími pravomocemi. Ředitel má být zaměstnancem samosprávy vybíraným v konkursním řízení a odvolatelným; do jeho povinností má patřit vedení operativní správy podniku ve shodě s rozhodnutím samosprávy či referendem osazenstva. Tvůrci této koncepce předpokládali, opět ve shodě se socialistickými předpoklady, že osvobození

pracovníka vyvolá jeho činnou účast na práci, která je mu cizí a nepřátelská, dokud je vynucována administrativně. Souhrn společenských hnutí a institucí měl rozhodovat o stanovení směrného hospodářského plánu ve Sněmovně samospráv – podobný postulát oddělení moci státní a moci hospodářské vytvořením parlamentní reprezentace pracovníků, formuloval již v meziválečné době jeden z hlavních teoretiků PPS, M. Niedziałkowski.

Vraťme se ještě ke Kołakowskému, od něhož jsme převzali ten zdánlivě paradoxní projekt „konzervativně–liberálně–socialistický“. Na konci své eseje tvrdí, že velká a mocná Internacionála uskutečňující tento program nikdy nevznikne, protože „nemůže lidem slíbit, že budou šťastni“.

Uvědomme si tedy především, že motivem spojujícím ony tři ideové osnovy v programu Solidarity nebyl nějaký ráj všeobecného štěstí /„jakmile vybudujeme komunismus . . .“/, nýbrž vřava v lidskou osobnost a nezadatelnou potřebu rozhodovat o vlastním osudu. V duchu vnitřní víry a tradice, svobodně a bez omezení, s úmyslem realizovat své schopnosti prací a spravedlivým podílem na jejich výsledcích.

A dále: Souhrn tak kontrastních určujících idejí musí vyvolat potřebu jistých vnitřních sepětí. Je například možný dokonalý soulad mezi svobodou vytváření materiálních hodnot a zespolečněním jejich rozdělování? V praxi se tyto zásady musejí vzájemně omezovat. Nuže, za další fenomén polské revoluce je třeba považovat společenské uvědomění si tohoto konfliktu. Zdá se, že zde poprvé se odehrála revoluce, jejíž vedoucí síla byla odhodlána vlastního potenciálního protivníka vytvořit a nikoli zničit ho. Konkrétně, Solidarita neměla nejmenší pochybnosti o tom, že výrobní samosprávy dříve či později v podnicích vystoupí jako konkurence odborového hnutí. Přesto se chápalo, a byl tomu dán výraz v programových dokumentech, že ve výrobním procesu jsou role výrobce, zaměstnavatele a spotřebitele něčím naprosto odlišným – a že dokonce i v případě, že všechny tyto funkce se týkají jednoho konkrétního člověka, musí mít tento člověk k dispozici nejméně tři různé instituce, hájící každá jinou část jeho práv.

Jedinou skutečnou opozicí pro Solidaritu byl totalitarismus, systém neomezené moci oligarchie, vykonávané z ideologického pověření nad společností zbavenou veškerých práv. Posledním prostředkem totální vlády je policejně vojenská diktatura směřující k všeobecné militarizaci společenského života. Protí ní stojí občanské hnutí odporu postulující demokratické reformy. Právě takovým hnutím Solidarita byla a takovým zůstává i v nynějších poměrech válečného stavu.

*

KRITICKÉ OHLASY

NĚKOLIK POZNÁMEK K VÝCHODONĚMECKÝM KONSPIRAČNÍM ZKUŠENOSTEM

Celkově jsem text uvítal, neboť krátce shrnuje mnoho problémů na několika stránkách. Ovšem je třeba říci, že tento text odhlíží od problematiky různého stupňování konspirace, tedy popisuje prostředí čistě konspirační. Je to ovšem prostředí s trochu jinými podmínkami, východoněmecké, a proto máme v některých případech zkušenosti jiné.

Jde o tyto věci:

- Krycí jména se mají čas od času měnit.
- Mrtvé schránky nejsou tak bezpečné, jak by se mohlo zdát. Při troše šikovnosti je policie může obrátit v past. Také se většinou nedoporučuje, aby znamení o naplnění či vybrání schránky bylo kladeno poblíž schránky, naopak, může být právě od schránky velmi daleko. Je-li příliš blízko, může být souvislost se schránkou objevena.
- Zbytky slin neidentifikuj bezpečně, určují krevní skupinu. I to však může být vodítkem.

Dále mám několik poznámek k poznámkám redakce:

- Vždy je lépe nic doma nemít k nalezení, než něco mít, aby člověk „nezvyšoval podezření“. Jakákoli maličkost může být využita proti vám.
- K tichému dorozumívání neslouží jen „disitabulky“, tj. ony na Západě prodávané tabulky, jež zvýrazní pouze místo, po nichž přejeďte špičatý předmět a jež pak lehce smažou cokoli zaznamenaného, nýbrž i obyčejný papír a tužka. Naučme se důležitá data – jména, čas, místo apod. – psát a vzápětí ničit. Nejlépe se papír zničí spálením /pozor, před spálením nemuchlat, nemusel by shořet celý/, po spálení teprve rozdrotit, spláchnout atd.
- Daný kód je skutečně téměř nerozluštitelný. Lze ho doplňovat mnoha různými způsoby, například pro každý den může platit vždy jiný text /například první článek na třetí straně dohodnutého deníku – pak je i šifrování jednodušší/. Ve skutečnosti je ovšem takové šifrování velmi zdoluhavé a v praxi je často nejen jednodušší, ale i mnohem bezpečnější užít prostšího dorozumívání, například prostou dohodou při předstíraném prohlížení výlohy nebo podobně.

Daný text, byl-li pojat takto shrnutě, v mnohém předbíhá ve výkladu můj text kursu skryté činnosti. Nemálo věcí bych popsal trochu jinak, avšak v zásadě vítám diskusi i v takto raném stádiu kursu. Zejména vítám mezinárodní dimenzi, kterou tímto diskuse získává a předesílám, že můj kurs obsahuje mnohé zkušenosti sovětské.

Jaroslav S u k

STRÁNKA VĚNOVANÁ ZÁPADNÍMU SVĚTU

ALEKSANDER ZINOVĚV,
INTERVIEW V QUINZAINÉ LITTÉRAIRE, 16. 10. 1982

„Když jsem hleděl na Sovětský svaz zevnitř, . . . když jsem tam byl, považoval jsem sovětské vůdce za idioty. Dnes je považuji za génie, když jsem poznal ty ze Západu.”

*

PŘÍLOHA PRO VZDĚLÁVACÍ KURSY

Jan T E S A Ř

ÚVOD KE VŠEOBECNÝM DĚJINÁM

II. POKROK JAKO REALITA DĚJIN*

Totalitní diktatura, která panuje v Československu a která se ideologicky opírá o marxismus v jeho stalinské interpretaci, vydává sebe samu za vyústění dějin lidstva a za jejich vrchol. Tato konstrukce je povinným základem každého vyučování. Totalitní diktatura je prý přirozeným a zákonitým plodem předchozího tisíciletého vývoje. Není divu, že spontánní odpor lidí, kteří se s daným režimem nemohou smířit, avšak přitom jsou zasaženi jeho demagogií /jeho historickou konstrukcí/, vede k pochybnostem o existenci pokroku vůbec. To je ještě zesíleno častým používáním právě pojmu „pokrok“ ve veškeré demagogii režimu, o jejíž celkové lživosti nikdo nepochybuje. Pojem sám, jako mnoho jiných, byl nenáviděným režimem zdiskreditován. Tak nalézají příznivou půdu teorie, které v š e o b e c n ý v ý v o j l i d s t v a v k l a d n ě m s m ě r u /tj. pokrok/ popírají, a které ovšem mají počátek již v dřívějších letech.

Tato stať není filozofická, nýbrž historická. Nerozvíjí filozofickou ideu pokroku ani argumenty proti ní, nezabývá se poměrem jednotlivých v této souvislosti obvykle citovaných filozofů k dané otázce ani vzájemnou závislostí a ovlivněním. Vycházím z dějin lidstva, nejvšobecněji pojatých, a odpovídám na otázku, zda v postupném střídání civilizací a společenských forem existuje vývoj v kladném smyslu, jemuž říkáme pokrok.

Vlastním předmětem úvahy není p o k r o k v o h l e d u t e c h n i c k ě m a v ě d e c k ě m . V moderní společnosti je pokrok v tomto smyslu každému evidentní, takže otázkou se není třeba zabývat. Však také ty teorie, které pokrok popírají, nepochybují o t e c h n i c k ě m pokroku. Shledávají však /a to bezpochyby právem/ pouhé kritérium technického rozvoje jako jednostranné a tážou se, zda není technický rozvoj vyvažován či převažován negativním vývojem v jiných ohledech. Taková je otázka, která nám byla předložena, a na takovou otázku musíme odpovídat.

Samozřejmost, s níž se dnes bere na vědomí fakt technického pokroku, zdaleka nebyla od počátku dána. V primitivních společnostech probíhal technický pokrok nesmírně pomalu. Jestliže trvalo víc než pět tisíc let, než naši předkové dokázali přejít od primitivního zemědělství pouze žneckého k používání primitivního rádla, není divu, že jim nebyl fakt ustavičného technického pokroku samozřejmostí. To se nezměnilo ani v dobách o hodně pozdějších. Ani v dobách například našeho pozdního středověku, kdy p o h l e d u n y n ě j š í h o p o u č e n ě h o h i s t o r i k a je patrný technický rozvoj v měřítku již řekněme

*/ Tuto stať věnuji v přátelské, leč o to ne méně zásadní polemice brněnské skupině kolem prof. Komárkové. — J.T.

stoletím, nebylo samozřejmostí pro tehdejšího člověka. Tento člověk se totiž dožíval průměrně nanejvýš třiceti let: za jeho /v naprosté většině/ žalostně krátkého a na územně nesmírně úzkou soběstačnou jednotku omezeného života k žádným podstatným technickým změnám nedocházelo. Rychlost technického rozvoje, byť se již zrychlila z tisíciletí na třeba jen jedno století, svými měřítky stále velice přesahovala měřítko dané časem lidského života. A na druhé straně neexistovala tehdy historická věda v našem moderním smyslu, která by byla mohla objektivně existující fakt technického rozvoje ozřejmit alespoň úzké vrstvě vzdělanců. Lidé si jednoduše představovali, že techniku, s níž pracují, mají od věků. Každý se může přesvědčit, jak gotičtí, dokonce ještě barokní malíři zobrazují například biblické nebo antické scény: se všemi civilizačními vymoženostmi svého věku. Technický vynález jako záměrná lidská činnost – to je /v našem civilizačním okruhu/ pojem teprve renesanční. A to byl omezen na několik největších duchů té doby, a organizace společnosti naprosto nebyla připravena záměrně tyto vynálezy uvádět v používání. Za těchto podmínek je zcela přirozené, že ani u starých filozofů nemohla vzniknout myšlenka pokroku, ani staří historikové, zabývající se pouze skutečnostmi politických dějin, nemohli v dějinách vidět víc než pouhé střídání jedné vlády nebo nanejvýš jednoho způsobu vlády jinými.*

Fakt intenzivní změny v celém způsobu života začíná být v evropské společnosti /v její kulturní složce/ poprvé zřejmý teprve od 17. století, a právě tento pocit změny je základní příčinou duchovní krize barokního člověka: fakt změny, kterou již člověk zcela bezprostředně pociťuje během svého života, vyvolá nejprve ohromení, pocit nejistoty a úzkost. Za sto let poté je toto poznání východiskem postupně se vyhraňující ideje pokroku, tehdy nové. V této ideji nalezl markantní výraz historický optimismus, který sám o sobě nový nebyl.

Ideu všeobecného pokroku vytvořilo osvícenství 18. století. Zcela nepochybně úzce souvisí s všeobecným poznáním a uznáním faktu ustavičného rozvoje technického. Idea je výsledkem toho, že se v duchovním obzoru tehdejšího člověka prosadil tento tehdy zcela nový fakt. A není se proto co divit, že tato doba a její myslitelé svůj historický optimismus v otázce střídání forem vlády a uspořádání lidské společnosti úzce vážou, ba ztotožňují s tímto tehdy nově objeveným faktem, s ustavičným technickým rozvojem. A je také docela přirozené, že tito první hlasatelé ideje pokroku jsou schopni si představit vývoj lidské společnosti a jejího uspořádání jedině právě v období k technickému rozvoji, totiž jako ustavičné narůstání kladných hodnot. A takovéto pojetí pokroku lidské společnosti vůbec, jako mechanického a automatického faktu, které bylo charakteristické pro myšlenku pokroku ve chvíli jejího vzniku, samozřejmě pak nadlouho poznamenalo všechny stoupence ideje pokroku: to je normální skutečnost, že každá koncepce je poplatná zátěži své vlastní tradice. Stoupenci pokroku byli nadlouho náchylni k mechanické představě o automatickém a nevyhnutelně nutném všeobecně kladném rozvoji společnosti ve všech ohledech. A ti, kdo toto pojetí kritizují, byli, a bohužel ještě stále jsou náchylni si představovat, že takovéto pojetí pokroku, pojetí v nejlepším případě 19. století, je to pojetí jedině.

*/ Proto je potom také velice snadné dovolávat se dějinných nebo filozofických koncepcí těchto antických nebo ranně křesťanských myslitelů; a proto by také bylo nepřiměřené založit tento výklad na rozboru jejich idejí či na polemice s nimi. Neznali prostě tento rozměr skutečnosti, dějiny v pohybu, a to v pohybu nikoli v jednom kruhu.

Z moderního hlediska je samozřejmě naivní jak jednoduché ztotožňování technického rozvoje s vývojem forem společenského uspořádání, tak zejména představa, že každá následující forma společenského uspořádání či vlády je nutně lepší, kvalitnější, „pokrokovější“ než ta předchozí. Ale takový názor dnes nikdo vážně nesdílí. Spíše bychom mohli říci, že tak jako je samozřejmostí fakt technického rozvoje, je dnešnímu člověku samozřejmé, že pokud se týče uspořádání společnosti a forem vlády, ne každá změna je nutně pokrok.

Jestliže jsme ale nejprve vymezili vlastní otázku, jak ji chápou ti, kdo o pokroku pochybují, pak musíme hned vzápětí upřesnit, v jakém rozsahu na ni můžeme odpovědět. Jde o měřítko. Nejprve o ta časová. Je to základní věc pro posouzení otázky pokroku. Co je to čas lidské historie, jaká jsou jeho měřítko?

Všeobecně řečeno můžeme používat měřítko trojího řádu. Ta největší jsou, řekněme, miliardová. Měřítko, s nimiž pracuje astronomie. Nazíráme-li svět, v němž žijeme, v těchto rozměrech, a chceme-li přitom respektovat poznatky moderní vědy /moderní astrofyziky/, nezbytvá než konstatovat, že před několika miliardami let vznikl velkým třeskem náš vesmír, za několik miliard let nato naše sluneční soustava a pak naše planeta – a že za nějakou dobu, kterou se pravděpodobně dost brzy podaří přibližně určit, všechno zase zanikne ... Apokalyptické vidění světa dostává tu své oprávnění: země i nebe zajisté pominou. Jen hlupáci zpitomělí Engelsovou Dialektikou přírody mohou snít o pokračování našeho lidstva v nějaké jiné sluneční soustavě, až vyhasne naše Slunce. I když bychom pominuli utopičnost této ideje a vzali ji třeba beze všeho za reálnou možnost, nemůžeme přehlédnout, jak zbaběle a směšně uhýbá: vždyť i nebesa pominou, celý vesmír zanikne!

Otázkou jenom je, k čemu je nám dobré takové pojetí. Čím se liší nevyhnutelný osud našeho vesmíru od osudu každého jednotlivého člověka? Také on kráčí vstříc svému zmaru. A jestli člověk dokáže žít a obětovat se například pro svůj národ: což není také jasné, že každý z národů historicky vznikl a že národy také zanikají – jeden dříve, jiný později, podobně jako lidé? A pro toho, kdo nerad slyší o národě a myslí raději v kategoriích společenských tříd: co je přechodnějšího a nestálějšího než tyto třídy? A přece jsou lidé schopni i těch nejvyšších obětí v jejich jménu. Ba nejen to: jednou z nejkrásnějších je přece obět jednoho člověka v zájmu časného života člověka druhého – o němž je nadevšechno a každému jasné, že tak jako tak podlehne nevyhnutelnému zmaru. Neboť podnětem přece není přesvědčení o věčné trvalosti hodnoty, pro niž člověk žije a případně se obětuje, nýbrž jeho přirozená a nevyhnutelně nutná potřeba, aby dodával svému životu smyslu tím, že ho zasvěcuje ideálu, jenž jeho vlastní život přesahuje. Mistr houslař nazývá své dílo „Non omnis moriar“ zajisté nikoli proto, že by si namlouval, že právě toto jeho dřevo oživené jeho rukama bude znít věčně. Ne proto stavíme katedrálu, že bychom si namlouvali, že bude stát na věky věků. Co vlastně znamená slovo „věčně“, jak je běžně používáno v podobných souvislostech? Nic než konstatování, že je to hodnota s trváním nebo významem přesahujícím čas trvání lidského jedince, přičemž se nepovažuje za přiměřené a vzhledem k lidskému pohledu a měřítku ani za podstatné zkoumat, o kolik.

Toto jsou důvody, proč nám vědomí vzniku a nevyhnutelného zániku všeho vesmíru a s ním lidstva – tudíž v konečné instanci opravdu uzavření veškerého vývoje do jednoho kruhu – neříká nic o l i d s k é m d í l e , jímž jsou dějiny. Nebe i země pominou, nebyly a zase nebudou, kruh se uzavře a v něm zmizí všechno lidské úsilí, trvajících – potom – možná

milióny let: Kdo chce, může ovšem oprávněně hovořit o tom, že tudíž tu v konečné instanci žádný kladný vývoj, žádný pokrok neexistuje. Jenomže v tomto nejhrubším, miliardovém měřítku se zcela ztratil člověk a jeho dílo. Ztratily se v něm dějiny. Miliardové měřítko vzato na poměrování dějin je příliš hrubé, neboť v něm mizí člověk a veškerá lidská snaha.

Na opačné straně máme měřítko nejmenší: čas lidského života. Měřítko, jež ještě před nějakými čtyřmistry lety znemožňovalo vidět jakýkoli vývoj ve společnosti – a měřítko, jež dnes přiloženo na kmitající křivku vývoje snadno může vést k názoru o jednoduchém střídání dob vzestupu a poklesu, případně i o všeobecném úpadku. Každému je zřejmo, že to, co během jeho života následuje, naprosto nemusí být nutně pokrok proti tomu, co bylo těsně předtím, a pro mnohé moderní generace je to základní tragická skutečnost.

Ale čas dějin je jiný. Měřítko, které je pro něj přiměřené, je mezi oněmi dvěma krajnostmi. Je to měřítko miliónů let až tisíciletí – století jsou mu již často málo, má-li se spolehlivě rozpoznat výkyv křivky od jejího definitivního zlomu. V těchto středních měřítkách se odehrávají celé dějiny lidstva, a v nich je také patrný sice kolísavý, chvějivý, nepravidelný, ale přesto patrný dynamický a povznášející vzestup – pokrok.

Zdůraznil jsem tuto otázku přiměřených měřítek jako základní, a myslím, že postupují logicky: neboť opravdu, vyjasnění tohoto pohledu, z něžž nazíráme, hrubosti měřítka, jímž vývoj zkoumáme, je základním předpokladem, abychom si ujasnili své stanovisko. Zajiště jenom ten, kdo je schopen nazírat v měřítku staletí a tisíciletí a kdo se drží tohoto měřítka, může takovýto vzestup pozorovat.

K tomuto celkovému pokroku, celkovému vzestupu, náleží ovšem i technický rozvoj. Můžeme si tu všimnout dvou zajímavých skutečností.

Za prvé je zřejmé, že ani tento technický pokrok – rozvoj technických znalostí a způsobilostí člověka – neprobíhá rovnoměrně a plynule. Naopak je patrné, jak i v tomto omezeném ohledu následují někdy po obdobích velkého rozvoje i velmi dlouhá období nejen stagnace, ale přímo i hlubokého poklesu. Nejznámějším takovým případem je ovšem západoevropský středověk. Tento příklad je tak výmluvný již proto, že všeobecný úpadek technických a organizačních dovedností je tu komplexní a dlouhotrvající: Existovala-li ještě ve 4. století po Kristu v okruhu západoevropské civilizace technicky a organizačně vyspělá urbanizovaná společnost, v následujícím období poloviny až bezmála celého jednoho tisíciletí v tomto prostoru mizejí dovednosti, na nichž byla založena. Ten, kdo zná dějiny detailněji, ví, že tento příklad je tak názorný jenom proto, že je nám časově a územně nejbližší. Jinak je to situace spíše modelová, a toto změněné údobí přeryvu a úpadku se nám zdá tak dlouhé a hluboké proto, že je nazíráme ze svého pohledu, z pohledu přímých následovníků, a že je ještě sami pocítujeme. Jinak stačí poukázat, že právě ona vyspělá antická civilizace, kterou zničily barbarské národy, pozdější tvůrcové našeho středověku, sama vyrostla na troskách předchozích civilizací.

Hovoříme tu stále o technickém pokroku a musíme tedy říci, že ani z tohoto jednoho hlediska, /z tohoto hlediska, z něhož je existence pokroku dnes nesporná/ nemůžeme považovat pokrok za přímočarý a plynulý a bez výkyvů stále narůstající.

Za druhé nám uvedený všeobecně známý příklad může být východiskem k poznání cest, jimiž se ubírá pokrok, i v jiném ohledu. Takzvaný pád antické civilizace a zánik jejích technických dovedností je ve skutečnosti pádem a bezmála tisíciletým úpadkem v omezeném

civilizačním okruhu z á p a d n í E v r o p y , totiž pouze jedné ze tří oblastí, na které se tato civilizace rozpadla: netýká se její části východní, byzantské, ani části arabské. /Že jej takto vidíme, je zase dáno naším místem v dějinách a ve světě, z něhož tento proces nazíráme, a ovšem zesilováno charakteristickým komplexem, který k naší kultuře patří, totiž naším chronickým sklonem k evropocentrismu a uvnitř toho k zaměňování Evropy za západní Evropu./ To co je z omezeného hlediska jednoho okruhu, jednoho místa na zeměkouli, třeba nepochybný úpadek, to se s větší abstrakcí, totiž právě z hlediska „lidstva“ a nikoli jen jednoho určitého civilizačního okruhu, může mnohdy jevit jako pouze podružný výkyv, který nemá pro c e l k o v o u tendenci rozhodující význam.

Toto hledisko, schopnost abstrahovat od detailního vývoje jednoho určitého civilizačního okruhu nebo dokonce jedné jediné kultury /čím menší celek, tím častější výkyvy!/ je ostatně – po přijetí onoho prostředního časového měřítká – dalším důležitým předpokladem, máme-li se shodnout v náhledu na pokrok. Při pohledu z nitra Nové Guineje nebo z amazonského pralesa samozřejmě ještě dnes by každý musel tvrdit, že veškerý pohyb je pohyb v přírodním nebo biologickém cyklu a žádný pokrok že neexistuje. A tak tomu ovšem bylo v pravěku všude, a to i v měřítku tisíciletí.

Zdá se, že tyto skutečnosti jsou banální a každému samozřejmé. Nuže, vyplývá z nich, že nemůže mít váhu všeobecného vážného argumentu proti existenci pokroku ten zcela dobře možný fakt regrese ve vývoji určité země, určité kultury. Byť, samozřejmě, při pohledu z jejího nitra a z hlediska omezeného a nikdy se neopakujícího lidského života dostávají takové hříčky dějin tragickou tvář.

Vrátíme se však ještě jednou k otázce technického pokroku – proto, že tato otázka je považována za jasnou. Technický pokrok je nedílnou částí pokroku celkového. Bylo by nesmyslné oddělovat ho do jakési zvláštní rezervace, netýkající se celkového vývoje lidské společnosti k větší dokonalosti a k humanizaci forem jejího uspořádání. Podceňování technického rozvoje je životní názor člověka, žijícího v relativním dostatku a neschopného nad tuto svou osobní situaci se povznést k pochopení těch, kdo žijí, a po dlouhá tisíciletí před námi žili ve věčném hladu či alespoň nedostatku, neschopni věnovat síly něčemu jinému než boji o holý život. Takový byl osud tisíců lidských pokolení! A i dnes je právě technický pokrok, nevědomými lidmi přezíraný, tím základním předpokladem pro zatlačení hladu, který ještě stále existuje. Jistěže není předpokladem jediným! Je však tím základním – a každá jiná snaha, například i každá snaha o spravedlivější rozdělení bohatství lidstva, by byla zbytečná a utopická, kdyby tohoto základního předpokladu, technického pokroku, nebylo. A není snad odstranění poměrů, kdy lidé umírají hladem, o b e c n ý m pokrokem ve směru humanizace světa? Jsme tu u třetího základního předpokladu pro smysluplnou diskusi o naší otázce, totiž u potřeby vyjasnění kritérií. S tím, kdo nepovažuje odstranění hladu, nebo odstranění stavu, že člověk prožil život v otroctví a nevědomosti a umíral ve dvaceti – třiceti letech, za obecnou hodnotu, h o d n o t u t a k é m r a v n í , pravdaže těžko mohu vůbec smysluplně diskutovat. Bylo by tedy nyní na místě vymezit si kritéria toho, co považujeme za „vývoj všeobecně kladným směrem“. Přesto, z důvodů, které budou jasné nakonec, nyní prozatím tuto otázku odsunu.

Všeobecně uznávaný technický pokrok je jen jedním aspektem celkového rozvoje, celkového pokroku lidstva. Ovšemže s ním není beze zbytku totožný, ba dokonce ani

paralelní vždy není. Přesto je jeho neoddělitelnou součástí. A tento celkový a všestranný /všestranný samozřejmě v měřítku tisíciletí/ pokrok lidstva je tou vůbec nejevidentnější skutečností patrnou při studiu jeho dějin.

Trvalým kladem vývojem ke stále vyspělejšímu, složitějšímu a nakonec dokonalejšímu prochází za statisíce let své existence bez výjimky každé lidské dílo, lidská společnost, a také ovšem člověk sám; a člověk sám nejen jako dílo přírody /či svého Stvořitele/, nýbrž také v pravém smyslu slova jako svůj vlastní stvořitel. Tímto pokrokem je zvětšování obsahu člověkovy mozkovny. Vznik řeči. Vznik abstraktního myšlení. Nesporným a pro každého znalce naprosto zřetelným pokrokem procházejí také veškeré instituce lidské společnosti. Evidentním pokrokem například je, jestliže lidský rod přece jen již překonal stav, kdy jedna lidská tlupa na setkání požírala druhou – mimo jiné proto, že ji k tomu vedl nedostatek obživy. Budmež si jakkoli nespokojeni se současným stavem válek a třídního panství vsude na světě a politického útlaku na jeho daleko největší části, přece nicméně musíme konstatovat obrovský pokrok od všeobecného kanibalství, pobíjení a potom zotročování – k tomuto součnému stavu sice antagonismů, avšak regulovaných silnými /a přese všechno neustále silnými/ sociálními principy.

To, co platí o uspořádání společnosti celkově, platí i o tom dílčím hledisku, jemuž věnuje obzvláštní pozornost disident, totiž o respektu společnosti a jejích institucí k právům jedince. Nemusím ani mluvit o tom samozřejmém faktu, že nezadatelná práva jedince uvnitř tlupy prostě neexistovala – stačí poukázat, že v podstatě totéž /v tomto dílčím ohledu/ platí o patriarchálním společenství, v němž se odehrávaly životy miliónů lidských jedinců i u nás v Evropě někde ještě před sto lety.*

I ten totalitní stát, proti němuž voláme do boje, je ovšem ohromným nevyjádřitelným pokrokem od stavu, kdy státu nebylo. A jestliže bolševici s takovou oblibou píšou a natáčejí filmy o Svaté inkvizici, může se tomu každý smát, vždyť je jasné, že funkcí této propagandy je odvádět řeč od toho, v čem dnešní křesťané právě kritizují komunistický režim. Ale okamžitě se tomu musí přestat smát, kdo chce uvažovat o dějinách, například o tom, zda existuje pokrok v lidských právech. Po celou dobu našich dějin, ba i v té nejlepší době relativní tolerance, kterou vybojovala husitská revoluce a kterou dali Češi příklad světu, byl jakýkoli zásadní nesouhlas, a to i pouze soukromý nesouhlas, stíhán brutálním fyzickým vyhlazením. Ještě před málo víc než dvěma sty lety zcela bez skrupulí, a potom méně a méně, poněvadž se prosazovala idea lidských práv. Jestliže kritizujeme znásilňování, jehož se dopouští komunistický režim například faktickým vynucováním účasti na svých ceremonialech, je to proto, že toto znásilňování pociťujeme jako úkor, protože myšlenka lidských práv se pokrokem prosadila do našich myslí. Pro náš boj nám není argumentem situace před dvěma sty lety, a argumentace „vždycky byl útlak“ je typická pro filistry

*/ Ještě před necelými sto lety byly na české vesnici běžné sňatky z donucení, a ničemní církevníci tomu žehnali – dívky, víte to? Čtete české kritické realisty a nepovažujte je za sentimentalisty. Byli opravdu realisté, i když jim tak říkají i bolševici. Ještě před necelými padesáti lety existovaly u nás i legální /o „morálních“ nemluvě/ prvky diskriminace svobodných matek a „nemanželských“ dětí, a naproste legální zrovnoprávnění ženy nestalo se skutečností nikdy před bolševickou vládou.

režimu. Ale chceme-li porozumět dějinám, nesmíme si nic zjednodušovat ani zakrývat. Ani například to, že účast na ceremonii byla kdysi vynucována nejen fakticky, ale drasticky, a ani to, že například ještě před třemi sty lety byly i u nás upalovány absolutně bez jakéhokoli aktivního nesouhlasu „čarodějnice“ – prostě jako součást tehdejšího ceremoniiálu.

Všeobecný pokrok však nikdy neprobíhal rovnoměrně, nýbrž uskutečňoval se vždy podobně tomu, jak jsme to již viděli v dílčím pohledu na pokrok technický – nerovnoměrně, s různou dynamikou v různých civilizačních oblastech, s výkyvy.

Uvedme tu alespoň jeden příklad jako zcela modelový a předznamenávající osud lidského rodu při samotném jeho vzniku: Podle nových výzkumů týkajících se počátků člověka je pravděpodobné, že jeden druh antropoidů, který nejvíce vyspěl, byl vyhuben jiným druhem, primitivnějším; a trvalo pak bezmála milión let, než se ti, kteří ovládli pole, dostali na biologickou úroveň těch, které předtím sežrali. Toto je přímo symbol toho, co je příznačné pro lidské dějiny a čemu historikové s profesionálním cynismem říkají „zákruty vývoje“ či podobně.

Podobné hrůzy jsou historikovi – ve smyslu ne již biologickém, nýbrž sociálním – zcela běžné. Pravidelně se s nimi setkává v konfliktu celých civilizací, které rovněž, zvláště na počátku vývoje, požírají jedna druhou. Nikoli vždy ta primitivnější tu vyspělejší, ale nikoli také vždy naopak. Příkladem zničení vyspělých civilizací barbarů je dost, a zdokonalující se historické bádání přináší nová a nová svědectví toho druhu. Vezměme znovu zmíněný již příklad vyspělé civilizace mínojské a barbarských dórských kmenů, které zaujaly její místo: Tito barbari byli ve všech ohledech na daleko nižším stupni rozvoje. Avšak jejich potomci vytvořili skvělou klasickou civilizaci antického Řecka, která ve všech ohledech nakonec předstihovala mínojskou. Tomuto jevu říkáme POKROK – a jeho existence je nesporná. Samozřejmě jen za toho předpokladu, že jsme se dokázali smířit s faktem, že to znamenalo ztrátu tisíce let, řekněme tedy tehdy nějakých sedmdesát generací lidského rodu. A tento absurdní jev, přičítající se veškerému zdravému rozumu i citu, je ovšem tím zákrutem, který nakonec tak málo respektujeme, že si ho při uvažování o takzvané „antice“ sotva uvědomujeme. A totéž platí o zničení západní antiky germánskými barbari v prvních stoletích našeho letopočtu. V některých ohledech, například ve zmíněné již organizaci měst, trvalo zase nových tisíc let, než se dospělo na bývalou úroveň. Jistěže právě tyto strašné katastrofy a hrůza, která člověka pojímá jim tváří v tvář, byla východiskem skepse o existenci pokroku vůbec. Avšak, vrátíme-li se zase k našim příkladům, po ohromném, třeba tisíciletém regrese se vývoj nikdy nezastavil na pouhé obnově, na úrovni, která již kdysi dávno byla, nýbrž vždycky pokročil dál, výš! Toto je pokrok.

Toho, komu je existence takových zvrátů v dějinách lidstva běžná, nijak nepřekvapí zvraty, které znamenají ztrátu například jen pouhého sta let lidského usilování. A vůbec pak už ne taková bohužel zcela běžná lidská tragédie, že člověk se narodí v zemi a čase, kde je z mnoha podstatných ohledů situace horší, zaostalejší než před pouhými padesáti lety – které ovšem mohou tvořit celý čas lidského života . . .

Avšak toto není ten nejčastější případ. Nejčastěji tomu bývá tak, že o konfliktu dvou kultur nebo civilizací nemůžeme vůbec vyslovit jednoznačný hodnotící soud. Obvykle nelze jednoznačně říci, který ze dvou soupeřících útvarů byl vyspělejší, pokrokovější. A ne také vždy jeden ze soupeřů zcela podléhá a druhý vítězí: jsou časté i případy společného

zániku či společného překonání obou – a tyto případy jsou, jak ještě uvidíme, stále častější. Také to je pokrok. A neméně časté je i to, že poražený se stal duchovním vítězem, poněvadž výrazně ovlivnil budoucí tvářnost vítězovu. Ve všech případech je tomu však tak, že těmito styky a potýkáním jednotlivých civilizací a kultur se postupně /a namáhavě!/ stávají obecným majetkem objevy jednotlivých kultur. „Objevy“ zde nemíním jenom technické vynálezy, i když tyto rovněž. Stejně tak tu mám na mysli ideály společenského uspořádání. Ty ani ony výsledky lidského usilování ze začátku nebyly všeobecné, právě proto, že to byly výsledky člověkovy usilování, nebyly mu nikým dány – jedna kultura objevila jedny hodnoty a jiná zase jiné. Jednotlivé kultury a civilizace mají každá svůj vlastní systém, každá dává přednost jiným hodnotám, a ve střetávání těchto kultur a civilizací se tříbí a ustalují hodnoty, které se stávají všeobecně uznávanými. Pravdaže zánik civilizace v konfliktu mohl znamenat potlačení některé hodnoty třeba i na tisíc let: i potom však byly znovu objevovány.

Toto platí již o všech počátečních velkých technických vynálezech: pěstování obilí, ochočování jednotlivých zvířat, objev bronz, železa ... Každý z těchto vynálezů musel být nejprve objeven, stal se majetkem jednoho společenství, přinesl mu obrovský a mnohostranný pokrok, a šířil se pak dále, obvykle s mocí a ovšem násilím svých původních objevitelů. Jednotlivým civilizacím byly běžné jedny vynálezy, zatímco jiné jim byly nepochopitelně úplně neznámé. Z historické doby je průkazná například skutečnost, že když Španělé přišli na rozhraní našeho 15. a 16. století do Ameriky, do té doby izolované, setkali se tam s civilizacemi, které byly v některých ohledech velmi pokročilé – znaly například písmo – a přes znalost jak matematiky tak astronomie neznaly kolo, které je po tisíce let samozřejmostí i velmi primitivním formám civilizací v Asii, Africe i Evropě. Toto kolo je totiž jedním z největších vynálezů člověka, jeho využití příroda nezná.

Obdobně je tomu i s myšlenkami o uspořádání společnosti a vzájemných vztazích mezi lidmi. Normy, které jsou dnes považovány za samozřejmé v každém státním útvaru po celém světě, například zákaz vraždy, nebyly člověku vůbec vlastní od jeho vzniku. Trvalo statisíce let, než se prosadily, a neprosazovaly se ve všech civilizacích současně. Některé i jinak velice vyspělé civilizace projevovaly naprosté pohrdání lidským životem. Nieméně se tento objev /a nikoli dar vložený člověku do vlnku při jeho „vzniku“/ postupně prosadil, a to natolik, že dnes je všem náboženstvím a všem hodnotovým systémům na světě samozřejmý a základní. Jistěže praxe má i zde daleko k ideálu. Ale dříve nebyl ani ideál všeobecný; jeho objevení je obrovským pokrokem, a obecné prosazení tohoto ideálu byt' jenom jako ideálu je obrovským pokrokem dalším.

Není však pravda, že by pokrok technický automaticky vynucoval pokrok v uspořádání společnosti a vedl k pokroku ducha; tuto lež vštěpují mladým lidem oficiální učebnice založené na tzv. marxismu. Ve skutečnosti kultury /národy/ technicky nejvyvinutější vůbec nemusí být objeviteli těch nejhumánnějších myšlenek. Tak například zcela okrajový, technicky primitivní a dlouho kočovný národ židovský, který měl k tomu navíc i písemnictví mnohem chudší než jeho sousedé na všech stranách, téměř žádné výtvarné umění atd., vytvořil takový ideální obraz lidských vztahů a systém společenského uspořádání tímto ideálem měřený, že se tím ohromně odlišoval nejen od těchto svých sousedních starých říší, ale také od svých pozdějších porobitelů, Řeků a Římanů, kteří dovedli vytvořit vynikající, dokonale státní organizaci – založenou však na otroctví.

Na základě zjemnělé řecké kultury a perfektní římské státní organizace vznikla společnost, v níž jedni byli zcela bezprávní výrobci všech hodnot /„mluvící nástroje“/ a druzí jejich všemocní majitelé a požívači všech hodnot, kteří pro svou zábavu předhazovali lidi v cirku šelmám a křižovali nespokojené rebely po desetitisících. Na základě starého izraelského ideálu, samozřejmě nábožensky posvěceného, vzniklo naproti tomu nové náboženství, které se pak stalo po celá dvě tisíciletí živým ideálem člověka a vztahů mezi lidmi, který má co říci i člověku současnému. Symbolický rok Ježíšova narození je proto plným právem počátkem našeho letopočtu; je tím vyjádřeno vědomí nejzávažnějšího přelomu v dějinách západního člověka, který není nijak přímo spojen s pokrokem technickým. Je však obrovským pokrokem.

Rozšíření tohoto ideálu /samozřejmě, že pouze jako ideálu, s nímž drasticky kontrastovala realita křesťanského světa/ po celé oblasti řecko-římské civilizace je nejlepším příkladem jak duchovního vítězství odkazu hebrejské kultury nad řecko-římskou, tak současně také splývání obou soupeřů a vytváření nové hodnoty na základě toho: neboť křesťanství samozřejmě vzniklo nikoli jen na základě hebrejském, nýbrž má též svou složku helénistickou a římskou.

Z hlediska dějin lidstva jako celku /tedy v tomto nejabstrahovanějším pohledu/ jeví se nám jistě východiskem vývoje právě stýkání a konflikty jednotlivých velkých civilizací, a uvnitř nich jednotlivých kultur. Toto pojetí někdy vede k názoru, že i celkový vývoj lidstva je pohyb v kruhu: vždyť každá z těchto civilizací prochází svým cyklem, vývojem od fáze zrodu k rozkvětu a potom zániku a uprázdňení místa civilizaci nebo kultuře jiné. Každá z těchto civilizací je jen tak dlouho životaschopná, dokud je schopná vývoje, postupného překonávání zřízení, která si vytvořila a jejich nahrazování novými nebo zdokonalenými; jakmile tuto schopnost ztrácí, odumírá. A tuto schopnost ztrácejí dříve či později všechny. Nebylo by tu tedy přece jen na místě hovořit o cyklickém pohybu v kruhu? Nejde tu jen o paralely?

Může se to tak jevit při pohledu zevnitř. Obyvatelé dobývaného Kartága nebo Caíhradu měli nepochybně základní pocit konce svého světa. Jako zcela autentický známe tento pocit zevnitř indiánských civilizací rozvracených Španěly. A u Alexandra Solženicyna se jako zpožděná reakce objevil dokonce za šedesát let po pádu světa, s jehož ideálním obrazem se ztotožnil.

Pohled zevnitř je však pohled zbavený schopnosti abstrakce. Proto není kompetentní posoudit otázku V CELKU.

Přestože doposud všechny civilizace dospěly ke své fázi stagnace či vysloveného úpadku, kdy již nebyly schopny dále přetvářet a rozvíjet své vlastní instituce, kdy se staly sterilními a pak zpravidla byly kořistí nějakého soupeře, případně i všestranně daleko méně rozvinutého, celkový vývoj lidstva přesto pokračoval dále, a to ve všeobecném vývoji v k l a d - n é m směru, ve smyslu pokroku. A v tom není žádného rozporu, nýbrž právě naopak: vždyť nahrazení zkostnatělých a sterilních společenských struktur novými, třeba momentálně i nesrovnatelně zpověděnějšími, je cestou všeobecného pokroku lidstva. Samozřejmě pouze v tom případě, že jsme schopni nazírat ho v této celkové perspektivě, tj. nikoli zevnitř, nikoli ve ztotožnění se s jednou určitou civilizační formou.

Ani konflikt a sled civilizací není pohybem v kruhu. Každá z nich by při svém skonu /kdyby byla schopna jiného pohledu než zevnitř/ mohla vidět svět na daleko vyšším stupni

vývoje, ve všech možných ukazatelích, než jaký byl při jejím zrodu. /Pravdaže, ne vždy by to platilo i ve srovnání s fází jejího rozkvětu./ Snad bychom mohli mluvit o balistických křivkách vývoje jednotlivých civilizací. Ale, smím-li využít tohoto příměru, byly by to křivky cílené k vrcholům. Trosky zašlé civilizace jsou vždy výše, než byl bod jejího startu.

Civilizace odumírají, zpravidla nejprve zevnitř, a bývají pak nahrazovány jinými, třeba i momentálně daleko zpozdilejšími, a obvykle v historickém dramatu, který se skládá z tisíců či miliónů lidských tragédií. Ale žádná civilizace a žádná kultura se neztrácí ze světa úplně. Z jejích úlomků je sestavována nová stavba. Do této nové stavby přecházejí různé prvky ze starého zbořeniště a jsou zcela různě, třeba i naprosto nečekaně a neobvykle využívány; také je různě, jak dlouho leží tyto zříceniny ladem a kdy se na nich začíná znovu budovat. Avšak žádné dílo, žádná lidská stavba nebyla docela marná. V tomto lidském a nikoli apokalyptickém měřítku, samozřejmě. Pro některé je tento obraz celkového vývoje chmurný. Já vidím velice povzbuzující skutečnost nejprve v tom evidentním faktu, že z úlomků vždy vznikají nové stavby a že nic nezaniká docela a beze zbytku: že každý nový útvar vzniká z trosek předešlých – tedy také z jejich usilování.

Další velice optimistickou skutečností je ostatně to, že s celkovým vývojem v ustavičném a pokračujícím stýkání a potýkání civilizací a kultur končí vzájemné konflikty stále řídněji jednoduchým vyvrácením jednoho útvaru druhým. Stále méně zanikají ti poražení. Stále méně jsou jednoduše vítězové a poražení, a stále častěji bývá výsledkem syntéza. Nové útvary vznikají stále více vzájemným splýváním dřívějších a stále méně jednoduchým požráním jednoho útvaru druhým. Pro současnou dobu a pro budoucnost dokonce není ani představitelný vývoj, který by byl něčím jiným než syntézou nyní aktuálně zápasících soupeřů: Je to pro někoho východiskem historického pesimismu? – De gustibus, pravda, nulla disputas.

Faktem dějin, který je stejně absolutně nesporný jako pokrok sám, je jeho zrychlování. Které se projevuje nejen v pokroku technickém, ale podobně i v kterémkoli aspektu jiném. Můžeme tu vzít za příklad třeba ideu lidských práv, kterou jistě všichni považujeme za pokrok. Jistěže budeme všichni, tím víc čím se za ni angažujeme do zápasu, nespokojeni s dnešním stavem světa a zejména naší země v tomto ohledu. Tato nespokojenost nesmí vzdělanému člověku zabránit, aby viděl, že zápas o prosazení myšlenky lidských práv, byť jen jako ideálu, trvá pouhých 200 let: předtím ani tohoto obecného ideálu nebylo! A během té doby, přes všechny hrozné zvraty jako nacismus a stalinismus, se tento ideál /třeba jenom jako ideál!/ daří prosazovat stále více do světa.

Ostatně musíme konstatovat, že toto patrné zrychlování tempa celkového vývoje lidstva je právě zdrojem těžkých a nebezpečných disproporcí. Technický a vědecký pokrok se v moderní době zrychluje stále prudčeji a také plynuleji než kdykoli dříve: stává se z něj stále strmější křivka do výše. S ním nedovede držet krok pokrok v jiných sociálních ohledech. Mimo jiné také proto, že jsou v tom zábranou zkostnatělé instituce zděděné od staré civilizace a mnohdy již sterilní, a také mnohé tradiční normy staré civilizace. Přitom se však zase, na druhé straně, člověk přesvědčil, že jednoduché odstranění těchto institucí je spojeno, za dané všeobecné úrovně lidstva, s obrovským rizikem. Z tohoto rozporného poznání se rodí pocit bezvýchodnosti. Tak vzniká paradoxní jev, že zrychlování pokroku je příčinou nevíry v něj. Podobné hlasy v českém disentu jsou z tohoto pohledu jen charakteristický místní typus určitého obecnějšího trendu.

Klasická oblast, odkud bývají čerpány argumenty proti ideji pokroku, jsou dějiny umění. Námitka zní, že v této oblasti vůbec nelze hovořit o nějakém vzestupném vývoji, nýbrž že je tu pouhé historické střídání stylů, z nichž každý je schopen vytvořit svrchovaná umělecká díla stejné síly, a uvnitř nich pohyb „zrod – rozkvět – úpadek“.

Lidé nejprve nebyli – v počáteční fázi dějin – schopni vůbec žádného kulturního projevu, ba ani artikulované řeči ne, a postupně se tato schopnost vytvořila. Také technická možnost. Dlouho byla jen hrubá a primitivní, a teprve s dlouhým časem se zdokonalovala a rozvíjela. Tato skutečnost rozvoje lidských možností je patrná každému archeologovi, pokud nazírá vývoj vcelku a nikoli s klapkami úzkého odborničení v rámci jedné archeologické kultury, která, jak je pravidlem, vzkvétá a pak upadá. A teprve vynález písma umožnil vznik nového umění, literatury: je to zásadní pokrok či ne?

Ve skutečnosti je samozřejmě v dějinách umění patrný celkový pokrok jako v kterékoli jiné společenské činnosti člověka. Klasičtí profesori minulého století jej popírali proto, že byli omezení ve svém rozhledu. Jejich zájem se omezoval na antický a potom křesťanský civilizační okruh. Poněvadž byli „historikové“, nebyla jich hodna prehistorie. Proto nezažívali stav, kdy lidská schopnost umělecké tvořivosti ještě neexistovala a potom se namáhavě vyvíjela. Proto je také nezajímalo, že kdysi nebyla ani literatura, poněvadž nebylo písma.

Ba ani názor o prostém střídání stylů není tak jednoznačný: Předně je tu nejužší souvislost této otázky „stylů“ s vývojem technickým: technický pokrok umožnil přechod ke gotickému oblouku a gotické katedrále, a on byl základním předpokladem pro objev barokní klenby. Rozvoj technické i umělecké invence a způsobilosti člověka a jeho sebevědomí tvůrce bylo to první, co vedlo stavitele k výbojům nového stylu. Viděl jsem mnoho katedrál, z nichž každý musí cítit, jak omezené technické možnosti spoutávají stavitele toužícího do výše. A viděl jsem také chrámy z oné doby exploze lidské tvořivosti, jemuž říkáme přechod od romaniky ke gotice, když se člověk naučil překonávat mez, na kterou předtím narážel, a kdy jeho dílo bylo jedním jásotem z tohoto vítězství. Nerozumím, proč to nepocítili ti, kdo popírají pokrok v umění. Domnívám se, že nejsou schopni chápat toho gotického stavitele. A jistě nejsou vzrušováni zápasem o nové meze člověka, jestliže je vůbec neoslovuje umění, jehož je to podstatou.

Z hlediska všeobecného zlidštvování světa, společnosti i člověka nám samozřejmě nesmějí být lhostejná hlediska, nad nimiž snobští historikové umění ohrnovali nos jako nad nepatřícími do jejich disciplíny, jako je rozšiřování kultury a vzdělanosti do stále širších vrstev společnosti, které je nesporné a nepopíratelné. Argumentem v podstatě téže povahy, ale vztahujícím se na celá lidská společenství, je rozvoj jednotlivých národních kultur: existovala-li původně v našem civilizačním okruhu jen jedna univerzální kultura, později tu vznikly a časem se úžasně rozvinuly četné národní kultury. Ty se nejenom mohly obracet a humanizačně působit na publikum mnohem širší, k lidem, jimž nebyla přístupná univerzální řeč úzké vrstvy vzdělanců, ale také /a především!/ vyjadřovaly daleko líp svébytnou tvář každého jednotlivého lidského společenství a jeho vidění světa – a to pak přinášely také ostatním k jejich obohacení: kdo může popírat tento ohromný pokrok, pokrok kvalitativního rázu?

Ano, jistě že může, ba musí: ten, kdo se neztotožňuje s těmito kritérii. Jsme znovu u této otázky, kterou jsme záměrně odsunuli v úvodu; dovolím si ji odsunout ještě jednou.

Je tedy nepřiměřené dnes argumentovat proti názoru o existenci pokroku v dějinách argumenty, jež by měly místo v polemice proti pojetí osvíceneckému. Nikdo si dnes nepředstavuje pokrok ani jako ustavičný a plynulý, ani jako pouhé šíření osvěty a zatlačování tmy. Nepředstavujeme si však pokrok ani ve smyslu jednoduchého „boje protikladů“ podle Stalina černobílého schematu. /Poznamenejme tu jen na okraj, že takové není dokonce ani klasicky marxistické pojetí, například Engelsovo: i ono vidí m n o ž s t v í síl a rozporů v procesu, z něhož vzniká nová syntéza./ Nepředstavujeme si celkový vývoj lidstva, vývoj v kladném směru, jako bezkonfliktní. Ale také ne jako řadu jednoduchých konfliktů „dobra“ se „zlem“. Nejde snad nikdy o spor, v němž by na jedné straně bylo nakupeno všechno dobro, na druhé všechno zlo. Naopak, typická je spíše opačná situace, totiž zápasy kolektivů nebo institucí, z nichž každý má vlastní hodnotový systém, každý s jinou ústřední hodnotou – avšak vskutku hodnotou. Známe zápasy hodnotových systémů, kdy jedna ze zápasících stran se opírá o určitou ideu, kterou nemůžeme neocenit jako „pokrokovou“, zatímco druhá strana má jiný hodnotový systém, v němž má ústřední místo myšlenka jiná rovněž přinejmenším úctyhodná. Výsledek takových zápasů může být ten i onen a ten jistě ovlivňuje cestu, jíž se uskutečňuje syntéza. Ale ať je jakýkoli, historický spor hodnotových systémů bývá překonán teprve novou syntézou zápasících hodnotových systémů. Tuto syntézu vůbec nemusí stvořit a do historie prosadit některý ze systémů, které se účastnily historického zápasu. Zpravidla toho ani není schopen, ať už je v politickém zápase vítězem anebo poraženým. Nová syntéza vzniká obvykle teprve v příštích generacích a nezřídka ve zcela jiném společenském útvaru.

Francouzské revoluční a napoleonské války vnesly do Evropy ideu občana, zákona a občanské rovnosti. Evropa před Napoleonem neznala žádný z těchto pojmů, nýbrž jen ne-limitovanou vůli a také z vůli absolutního monarchy, a z toho bylo jen málo výjimek. To je základní mezník pokrokového vývoje celého světa. Avšak proti tomu, v bloku starých a již odumírajících společenských systémů, bojovaly též kolektivy, z nichž některé se také opíraly o hodnoty, jež nejsou liché: o svébytnost a rovnoprávnost národů. Tak tomu bylo zejména v protinapoleonském boji Španělů, Rusů a Němců. Klasické francouzské pojetí občana a zákona neznalo tento pojem a respekt k němu. Protiklad musel být řešen novou syntézou, k níž popudem byl právě předchozí zápas hodnot. Syntézou byl již protikoloniální boj v Latinské Americe ve dvacátých a třicátých letech 19. století /tedy ve zcela jiné oblasti než kde probíhal v předchozí generaci historický zápas/ a potom zejména evropské revoluce 1848, které již spojovaly výrazně ideu občanské rovnosti a ideu rovnoprávnosti národů.

Po porážce francouzského Druhého císařství Pruskem vznikla v Paříži vláda Komuny. V krvavém zápase se utkala s nově vzniklou buržoazní republikou: zatímco Komuna vyzdvihla socialistická hesla a sociální otázku vůbec, nová republikánská vláda prosazovala ideje klasického liberalismu. Vyhlazovací zápas skončil porážkou Komuny. Zápasu přihlížela Bismarckova vojska – a pro Bismarcka to byl tak silný podnět, že ze strachu před něčím podobným a v zájmu Německa jako silného státu zavedl v nové Německé říši takový sociální systém, že můžeme o imperialistickém Německu mluvit jako o státu s nejdokonalejší péčí a poměrně největším respektem k organizacím dělnické třídy. A tento, původně německý standard sociálních práv dělnické třídy byl již samotným principem mocenského soupeření vnučován i jiným, zejména buržoazní Francii.

Pro člověka, který dnes žije pod kremelským panstvím, je obtížno připustit, že také nynější komunistický systém, v němž všichni vidíme přímo ztělesnění negace a degradace všech hodnot, vznikl v zápase velmi výrazně poznamenaném mesianistickou a fanatickou oddaností hodnotám, které nemůže přehlížet nikdo, kdo například upřímně přijal hodnoty vyjádřené křesťanstvím. Je pochopitelné, že dnešní bojovníci proti tomuto dnes zcela degenerovanému systému, zase ve svém fanatismu, si situaci zjednodušují a tuto pravdu nechtějí vidět. Každý zápas svádí k vidění černobílému – to je ostatně jeden z důvodů, proč syntézy obvykle bývají schopny až další generace, ještě k tomu pocházející spíše z kultur nezúčastněných na historickém sporu. Je zcela přirozené, že v ideovém zápase, jímž je provázen zápas politický, vznikají ideologie nesmiřitelné. Ideologický zápas má sklon k černobílému primitivizování na obou stranách, a to je dáno samotnou jeho povahou. Je například normální a přirozené, že třeba Solženicynův výklad popírá jakoukoli ušlechtilější motivaci původních bolševiků. Objektivní historický pohled ukazuje nade vše zřetelně, že bolševická revoluce se neuskutečnila ve světě, jaký je dnes a proti němu, nýbrž proti starému Rusku s jeho nesmírnou zaostalostí a celkově ve světě, kde nejen sociální práva dělníků a pracujících lidí, ale vůbec idea solidarity mezi lidmi byla na nesrovnatelně nižším stupni než dnes. Rooseveltův Nový úděl v Americe třicátých let, který byl významným pokrokem této myšlenky sociální solidarity, byl podnícen na předním místě právě bolševickou revolucí, strachem z jejího vlivu na nižší sociální vrstvy v USA. A západní Evropa přebírala prvky tohoto systému a dále je rozvíjela teprve po další lekci, kterou dostala rozšířením sovětského systému do zemí východní a střední Evropy a svým strachem z dalšího sovětského postupu v padesátých letech. Solženicyn může pateticky vyčítat dnešnímu Západu, že před bezmála třicetiletím nevyhladil bolševiky z povrchu planety: historický Západ měl co dělat, aby prosadil ty reformy, které ho zachránily před bolševismem. A jestliže vznikla nyní již západní Evropa, která je v některých hlediscích sociální péče a sociálních práv pracujících pokročilejší než země komunistického impéria, je to, ať se to komu líbí nebo nelíbí, výsledkem výzvy, kterou bolševici vmetli Západu. Poněkud tedy také zásluhou, byť nechtěnou, československých stalinistů.

Nevíme, jaký bude výsledek politického zápasu, který byl zahájen před více než šedesáti lety a v němž původně jeden tábor hájil hodnotový systém, jehož středem byla idea svobody a druhý tábor zase prosazoval systém se sociální solidaritou jako hodnotou ústřední. Jen původně tomu tak bylo – dnes již jsou historické i tyto systémy samy, a především chybí tehdejší vazba mezi oněmi ústředními hodnotami a nynějšími mocenskými bloky. Někteří soudí, že výsledkem může být jen úplný rozpad kremelské říše a vznik západních struktur na jejím místě; jiní se zase domnívají, že daleko žádoucnějším a také pravděpodobnějším je nová revoluce uvnitř kremelského impéria a z ní vzešlá obroda rozvráceného Západu. Ale i kdyby měli pravdu ti první, kdyby měly být na Východě instalovány dnešní západní struktury a představy, – byly by to již struktury hluboce poznamenané původní reakcí na bolševismus, jím hluboce ovlivněné. Nemůžeme prorokovat, jaký bude výsledek politický, ten z historického zkoumání nevyplývá: co je naproti tomu jasné, je to, že každá budoucí forma společenského a politického uspořádání, ať vznikne v kterékoli zemi, bude založena na nové syntéze ideových hodnot, jimiž byl charakterizován starý zápas – na novém pokroku.

Ostatně nemusíme tu mluvit stále jen o tomto historickém zápase. Dříve než se svět dočkal jeho uzavření, objevil se tu spor nový – spor s tzv. třetím světem, který rovněž přináší hodnotu, kterou nemůžeme odmítnout, totiž princip solidarity nikoli jen jedinců a vrstev uvnitř jedné společnosti, nýbrž také solidarity n á r o d ů . Syntéza, jež vznikne z historického zápasu zahájeného bolševickou revolucí, bude výrazně ovlivněna také tímto zápasem.

Z uvedených příkladů je snad dostatečně jasné, že celková vzestupná linie, kterou v lidských dějinách nepochybně nalzááme, nejen není přímočará a plynulá, ale že také nesmí být natrvalo spojována s nějakými institucemi, které se rády označují za všestranně „pokrokové“. Pokrokovost institucí závisí na čase a pozici. Kdo nedovede oddělit ve svém pohledu celkovou linii, celkový pokrokový vývoj, od vývoje jednotlivých institucí, snadno může upadnout v omyl, v domněnku, že pokroku není – tam, kde byl svědkem ustrnutí a zesterilnění instituce, jež kdysi prosazovala pokrok.

Velká revoluce husitská a po ní celá reformace rozhořčeně kritizovaly světskou moc církve a její majetek; byly totiž v revolučním zápase s těmito institucemi. Avšak tato světská moc západní církve byla nesmírně důležitým konsolidačním prvkem v období rozpadu západní antické civilizace a vzniku nových barbarských států na jejích troskách. Při civilizování nových oblastí Evropy měly nesmírnou nejen civilizační a technickou, ale také kulturutvornou a zlidšující roli kláštery, založené samozřejmě na pozemkovém majetku. V období vrcholného středověku však vše toto postupně zdegenerovalo a stalo se brzdou a faktorem, který i celou církev odvracel od jejího humanizujícího poslání. Plným právem na tyto instituce především mířily útoky demokratických revolucí, počínaje husity a konče Garibaldim.

Je velmi důležité vidět historickou podmíněnost jednotlivých institucí a historicky je oceňovat, nejen proto, abychom se dokázali vyhnout nazírání na dějiny brýlemi těch nebo oněch institucí, ale také proto, aby nám byla zřetelná linka vzestupného, kladného vývoje, která jde dějinami, ne nutně vázána s nějakými institucemi či jimi zmonopolizována.

V druhé polovině 19. století vznikla instituce politických stran, jako účinná zbraň k prosazování spravedlivých zájmů těch slabších a utlačených: tudíž jako instituce pokroková. Na základě ruské demokratické tradice vznikla politická strana zorganizovaná vojenským způsobem k ilegální činnosti a revolučnímu boji. Ukázalo se, že taková organizace byla nezbytná pro zničení ohavného carského režimu, žalářníka národů Ruské říše a četníka celé Evropy. Právě této organizaci děkuje podstatná část Evropy za odstranění svého četníka. V každém případě naše země za to, že mohla uskutečnit svůj ideál státní nezávislosti. Asi by to nebylo možné, kdyby byl zůstal zachován carismus, důsledný a trvalý nepřítel československého demokratického hnutí. Nynější pohrdání a nenávisť normálního československého občana vůči všemu ruskému a navíc bolševickému nemůže nic změnit na této historické pravdě. Stejně tak tato dávná, z hlediska obecného pokroku a dokonce i z dléhého hlediska naší země velmi záslužná úloha bolševické strany nic nemění na každému zřejmém faktu, že se právě tato strana a právě díky těm svým zmíněným principům stala základem nové despotie, tentokrát totalitní, a že se její expozitura v Československu stala zároveň nástrojem na zničení naší nezávislosti. Ten, kdo ve svém pohledu sleduje instituci, snadno může vidět jen pohyb v kruhu. A ten, kdo sleduje instituci svým žívotem a svým osobním nasazením, snadno může propadnout, a také zpravidla propadá buď docela zoufalství, anebo skepsi či cynismu.

My pak, protože nesledujeme instituci, nýbrž ideji a ideál, můžeme volně a bez zábran konstatovat obě stránky pravdy, a také z toho poznání vyvozovat příslušné závěry pro zápas tohoto času aktuální.

Ba dokonce můžeme předchozí poznatek rozšířit z institucí i na samotné ideové či ideologické systémy. Každý, kdo je jen trochu obeznámen s dějinami, zná princip kyvadlovitého střídání popularity jedněch a druhých proti sobě vystupujících politických ideologií. Ve veřejném mínění, volbách apod., ale také hlouběji, v ideovém střihu vzdělanců a ideologů té které doby, a současně v tom, jací ideologové jsou v té které době posloucháni. Paříž byla v roce 1793 zpitá revolucí a krví, za deset let nato Napoleonem a za dalších jedenáct let převlečená do lilí a bez sebe nadšením z toho. Byli to bezpochyby z velké části titíž lidé a jejich přímí potomci. Za dalších šestnáct let šli nadšeně do další revoluce proti těmže lilím. Nepovídejme si raději nic o "Vítězném únoru". V dějinách každé země a v každém období je to zřetelně vidět, a i když to nemá vždy tu nedůstojnou šaškovskou podobu jako uvedené příklady. Co je toho příčinou?

Bezpochyby že zčásti ty stejné pohnutky, které vedou ženské k tomu, že jednou nosí mini a vzápětí maxi. Popularita politických směrů a s nimi jejich ideologií, také všeobecně filozofií, také jejich jazyka a tak dále – to všechno je výrazně záležitostí módních výkyvů. /Manipulátoři všech zavedených politických stran to dávno vědí a pracují s tím./ Chtěl bych zdůraznit názor, že v mnoha případech má ten jasně patrný kyvadlový efekt i daleko hlubší příčinu než tuto povrchní. Totíž tu, že většina společnosti v takovém případě chápe nebo cítí, že její potřeby a zájmy jsou nebo budou v dané chvíli lépe zastávány směrem, který – byť třeba jednostranný – bude schopen vyvážit jednostrannost dřívější. A pokud se týče společensko politických teorií, je přece patrné, jak vždycky kriticky navazují na nedostatky předchozích teorií, jimž oponují.

Jistěže tím nemíním říci, že bych považoval dobový vkus za soudce, co je o tevěno budoucnosti. Chci pouze vyjádřit, a to opět s velice naléhavým praktickým úmyslem, své přesvědčení, že tak jako nemůže být pokrok vázán s jednotlivou institucí, nesmí být natrvalo vázán ani s nějakou určitou politickou ideologií.

Ještě zbývá vyjádřit se, odkud pramení ta síla, která je zdrojem onoho ustavičného, vrtkavého, kolísavého, ale přece nakonec vítězného pohybu vpřed. Ten, kdo takový vývoj v historii nevidí, nepotřebuje tuto sílu hledat. Pro historiky či filozofy, jimž byla existence pokroku evidentní, vzniká potřeba objasnit původ této síly. Někteří z nich /pozitivističtí historikové/ se otázce jednoduše vyhýbají. Romantici 19. století hovoří o „božnosti“ v dějinách. A ovšem, dědici osvícenského mechanismu a zejména pak dědici marxismu vycházejí z /více nebo méně vyřčené/ představy jakési MACHINY, která nahradila Boha – ve stalinistických pojednáních se jí říká například „historická zákonitost“.

Moderní věda se nesmí uchýlit k obvyklému vysvětlení typickému pro středověké kronikáře: „Bůh to tak zařídil“. Samozřejmě, co platí pro náboženství, musí platit i pro „historickou zákonitost“. Mají pravdu ti, kdož poukazují, že také machina „historické zákonitosti“ je jen svržený, odlidštěný Bůh, řídící dějiny. Nesmíme-li si vypomáhat Bohem, neuchýlíme se k machině – co tedy zbývá k vysvětlení síly, která tak klopotně postrkuje dějiny vpřed a výše?

Zbývá člověk. Jeho tisíciletý ideál. Jeho úsilí o zdokonalování – nejprve sebe, potom okolí. Potom úsilí o nápravu věcí lidských. Nezměřitelné a vždy anonymní úsilí

nespočítatelných jedinců ve stovkách generací. A krev celých miliónů těch nejušlechtilejších jedinců, prolitá ve jménu toho ideálu, ideálu zlidštění světa, který má v různých civilizacích, různých dobách a různých konkrétních situacích odlišné konkrétní podoby, avšak ve své podstatě zůstává totožný. Tento ideál, který se sám vyvíjí ke stále větší univerzalitě a náročnosti, je ta magická síla lidských dějin. Člověk, tak dokonalý a ušlechtilý a zároveň i tak nízký, je také tou poslední příčinou strašných zvratů a pádů, kterých jsou dějiny plné natolik, že mnohého pozorovatele zasvěcený pohled přivádí k beznaději a jiného zase k cynismu; jen slabá ramena klopýtajícího člověka nesou pohyb dějin vpřed a výš. Proto ta chvějivá a kolísavá křivka jejich vzestupu. Proto občasně poklesy, i staleté. Ale proto i ten vzestup. Ano, proto i to narůstání hodnot, které nepochybně existuje i v uspořádání lidské společnosti, a nejen v technické dovednosti, kde ho nikdo nepopírá. Ostatně: což i ve své tvořivosti technické není člověk zároveň ničitelem? Neničí sám, například válkami, výsledky své práce? Přesto žádné úsilí, žádná práce ve svých konečných výsledcích, ve svém konečném úhrnu /v lidském měřítku brány/ nezaniká, nýbrž jedna každá se stává milióntou částičkou úhrnu, který se ustavičně zvyšuje, narůstá. A podobně se, i když nikoli v přímočaré souvislosti a nikoli v přímočaré vzestupné linii, tříbí ideál uspořádání věcí lidských, a k němu se klopotně přibližuje nakonec i praxe.

Přátelé z křesťanského dissentu nám připisují osvícenecké či stalinistické pojetí historické машины nezávislé na vůli člověka a domnívají se, že naše jistota o existenci pokroku v dějinách může být založena jedině na ni. Pokud kritizují tuto machinu, mají pravdu, neboť vskutku z její představy vyplývá pro člověka jen ta jediná možnost, poznat svou nutnost a v ní vidět svou svobodu, anebo postavit se jí v cestu a být rozmačkán koly Historie. Lidská aktivita a osobní výzva k odpovědnosti každého lidského jedince je tím potlačována.

Avšak naše pojetí je zcela jiné. Naše jistota o pokroku v minulosti a naše naděje v něj do budoucna je založena jedině na nepomíjejícím úsilí člověka, který sám je jeho jedinou silou. Není těžko rozpoznat, že takovéto pojetí nepotlačuje, nýbrž maximálně exponuje odpovědnost každého jedince.

Každý, kdo se aspoň minimálně seznámí s dějinami teorií o společnosti a jejím vývoji, zjistí, že se tendence doufající v kladný vývoj lidstva střídá s tendencí pesimistickou. Idea pokroku jako plod 18. století je jen jedna konkrétní historická forma historického optimismu, známého již předtím. Historický optimismus září z každé řádky „otce historie“ Hérodota. Jeho dílo vznikalo v ovzduší vítězství malého a mladého řeckého národa nad obrovskou, do té doby nevídanou mocí veleříše perské. Na počátku následného rozmachu řecké kultury. Optimistickým autorem téže epochy je Aischylos, se svým strhujícím obrazem Peršanů poražených, poněvadž despotických, a Řeků, kteří jsou vítězi, poněvadž nemají žádného pána. – Ve zcela vyhraněné a až dojemně schematicky zprimitivizované podobě je historický optimismus vlastní veškeré literatuře budovatelů křesťanského středověku. Všechny křesťanské legendy až do 12. století jsou jen variací na základní téma o přinesení zase nových snopků do stodoly Boží a novém a ještě novém zarmoucení ďáblově. Novověkou /neříkám, že moderní/ variací na totéž téma je osvícenská idea pokroku. Je spojena s ohromnou vlnou úsilí za nové řády, jak šla Evropou a Amerikou od poloviny 18. století. Jejím výsledkem byla nejen revoluční křeč Evropy, ale také její následek, vznik nových společenských forem, které dávaly daleko volnější uplatnění rozvoji technickému, svržení koloniální

vlády nad téměř celým Novým světem a prosazení politické demokracie v jeho podstatné části, USA, a sama idea lidských práv. Právě s takovými obdobími dějin je spojen historický optimismus.

Historický pesimismus, nevíra v tvůrčí schopnost člověka zdokonalovat sebe sama a společnost, přesně odpovídá fázím úpadku civilizace či dílčí kultury, kde taková idea vzniká. Odpovídají si navzájem natolik, že bychom jen s obtížemi hledali rozpadající se společnost, v níž by nevznikla vyhraněná teorie o úpadku – lidstva vůbec. Platí to samozřejmě o antice. V úpadkové fázi antiky, vyznačené rozpadávající se římskou říší, zcela přirozeně vzniká historický pesimismus stoiků. A prohlubuje se s pokračujícím rozkladem civilizace, až ke zcela pesimistickému Boethiovi.

Historický pesimismus některých kruhů československého disentu je projevem jeho sociální a historické závislosti na situaci před třiceti či ještě více lety, když se hroutila československá demokracie. Typicky optimistickou verzí československé národní ideologie bylo masarykovství. Ono odpovídá období, kdy Češi a Slováci sbírali síly k činu, jímž se pak rozhodli vzít svůj osud do vlastních rukou. Z prvních nezdarů na této cestě vznikl historický pesimismus, který je ovšem projevem slabosti, avšak také s á m t u t o s l a b o s t p r o h l u b u j e .

Samozřejmě, že teoretiky koncepcí popírajících pokrok a vůbec teorií pesimistických se nestávají lidé pokroku nepřátelští. Většinou právě naopak – takové teorie jsou výrazem beznaděje nad úpadkem všech lidských hodnot. V čase úpadku se z tragického rozporu mezi časem historickým a časem lidského života, který je jedinci údělem, rodí historický pesimismus. Člověk – myslitel zřetelně potvrzuje sám na sobě svou podmíněnost dobou a společností, ve které žije. Božena Komárková, která do značné míry profiluje společenské názory českého disentu, formulovala svůj názor, že pokrok je pouze „vírou současnosti“, především pod drásajícím zážitkem ze zfanatizovaného německého davu jásajícího nad pádem Paříže, davu viděného oknem žaláře: pro dědičku protestantské a osvícenské kultury, která vždy tolik oceňovala humanistickou kulturu německou, nebylo jinak lze překonat strašný otřes z úpadku lidství. Za nějakých dvacet let poté přivedla podobná situace ruského disidenta Bukovského k vyhraněnému názoru, že celá druhá světová válka s desítkami miliónů svých obětí byla j e n o m zápasem o to, zda koncentráky budou hnědé či rudé.

Hnutí s pohledem obráceným vzad může litovat zániku vynikajících hodnot československé humanitní demokracie a státu vybudovaného na těchto hodnotách. Hnutí s tváří upřenou vpřed nemá důvodu, proč by se mělo obávat našeho konstatování historického faktu všeobecného kladného vývoje lidské společnosti, vývoje, který je založen na tisícileté touze lidí po spravedlnosti a lidství a na miliónech obětí, přinesených v jejím jménu. Toto naše konstatování historického faktu nijak neoslabuje aktivitu /sebeobětivnou a revoluční aktivitu/ lidí. Dokonce právě naopak. Hnutí v NÁSTUPU, shromažďující síly k historickému útoku, nemůže bez historického optimismu vůbec vzniknout.

Zkoumání historického vývoje lidstva nám nade všechnu pochybnost potvrzuje, že samy ideály o uspořádání lidské společnosti procházejí vývojem – pokrokem – jak to zřetelně vidíme například na vývoji ideje lidských práv a jejich potřeby. A v souvislosti s tímto celkovým tříbením se bezpochyby také vyhraňuje sám pojem pokroku. Také obsah tohoto

pojmu je nade všechnu pochybnost kategorie historická, také on sám podléhá změně, vývoji, pokroku. My, kteří jsme utlačeni totalitní diktaturou stalinského typu, jsme postaveni před řešením n o v é h o historického úkolu, máme-li se osvobodit. Jakékoli iluze o „zlatém věku“ někde v minulosti nejenomže jsou nás nedůstojné, ale především, zcela nás odzbrojují a předem činí neschopné činu, který nás očekává. K tomu je nám třeba jasné soudobé formulace ideálu pokroku: takové, aby byla východiskem k společenskému činu, jímž jsme zavázáni vůči všem předkům i potomkům. Není pochyby, že tato nová formulace musí vzniknout na základě nové syntézy, v níž musí nalézt své místo všichni dřívější ideoví soupeři, dnes účastníci společného zápasu.

Ze svého hlediska si nedovedu představit jinou formulaci ideálu pokroku, než jako snahu o ustavičné rozšiřování svobody každého člověka i každého národa, všeobecné rovnosti mezi lidmi v jejich právech i možnostech jak uvnitř jednotlivých společností tak i mezi nimi, a všeobecné solidarity jedinců i národů. Tyto praktické hodnoty jsou ztělesněním obecného ideálu lidsky důstojného života pro každého člověka.

*

»Z OTROCTVÍ NENÍ BEZ BOJE CESTY K SVOBODĚ«